

Tahir Həsəni

Qaçaq Mayıl dastanı

Nəşir: Müşfiq XAN
Redaktor: Rövşən Yerfi
Kompüter yığımı:
Nərimin Həsənli, Əsli Həsənli
Korrektor: Əli Eynəliyev
Texniki redaktor: Xanım Anela
Dizayn və qrafika: Fərid İlham

Tahir Həsənli. “Qaçaq Mayıl dastanı”. Mücrü Nəşriyyatı. 146 səh.

“Yerfililər”, “Yerfi töhfələri” kitablarının və bir çox məqalələrin müəllifi Tahir Həsənli yaşadığı ərazi ilə bağlı axtarışlarının davamı kimi XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanın şimal bölgəsində igidliyi və rəhbərliyi ilə tanınmış, Qaçaq Mayıl adı ilə məşhurlaşmış tarixi şəxsiyyətin fəaliyyəti ilə bağlı “Qaçaq Mayıl dastanı” adlı əsərini sizlərə təqdim edir. Müəllif əsərdə Qaçaq Mayılın gələcək nəsillərə təqdim ediləsi müsbət cəhətləri fonunda onun bədiiləşmiş obrazını yaratmışdır.

Bu kitab **“Mücrü”** nəşriyyatının **“Proza”** seriyasında nəşr edilmişdir.
Müəllifin və **“Mücrü”** nəşriyyatının rəsmi razılığı olmadan kitabın, yaxud onun hər hansı bir hissəsinin təkrar çapı **qadağandır**.

ISBN: 9789952464795

©Tahir Həsənli. **“Qaçaq Mayıl dastanı” / 2020**
© **“Mücrü”** nəşriyyatı / 2020

QUDURĞAN BƏYLƏRLƏ ÜZ-ÜZƏ

*“Bəy dediyin nədir, bəyənmədiyin
nədir?”*

Atalar sözü

Kəndin hər tərəfdən görünən yüksəkliyindən “Cəngi” çalınırdı. Çalğıçılar toyun başlanma xəbərini musiqi sədaları ilə hər bir ailəyə çatdırırdılar. Qara zurnanın zil səsi sanki ətrafdakı təpələrə dəyib kəndin üzərinə çilənirdi. Vəlvələ çayının səsi də bu musiqiyə qarışıb fərqli bir ahəng yaradırdı. Musiqini eşidən hər kəs sevinir; uşaqlar xatirələrində qalacaq günlər yaşayacaqlarını, gənclər öz sevgilərini axtaracaqlarını, qocalar isə yadda qalan nəsihətlər eşidəcəklərini düşünür, daxilən xoşhallanırdılar. Toyun ilk gününü idi. Bu gün çay süfrəsi veriləcəkdi. Kəndin bütün əhli məclisdə görünəcək, çay içəcək, yüngül yemək yeyəcək, aşıq musiqisinə qulaq asacaqdılar. Bir az sonra iki gənc oğlan qapı-qapı gəzəcək, kənd camatına çay süfrəsinin başlanma vaxtını bildirməklə toy sahibinin dəvətini çatdıracaqdı.

Toy həyatində bir canlanma var idi. Bir dəstə cavan çay süfrəsinə hazırlıq görür, başqa bir dəstə isə sazandalar üçün süfrə hazırlayırdı. Qaynayan qazanlardan qalxan buğ ətrafa yayılır, xörəyin xoşagələn qoxusu insanda xoş əhval yaradırdı. Toy sahibi ilə birlikdə qohum-əqrəba, qonum-qonşu da sevinirdi. Birdən evin ikinci mərtəbəsindən bir haray qopdu. Hamı həyəcanla əlindəki işini qoyub pilləkənə sarı yüyürdü. Öndə gedənlər pilləkənin ayağında zarıyan oğlanın qolundan tutub qaldırdılar. Oğlan ufuldayır, axsayırdı.

İkinci mərtəbədən əlində dolu məcməyi ilə aşağı düşən, məclisdə ayaqüstü olan oğlan tələsdiyindən daş pilləkənin ikinci pilləsindən müvazinətini itirib yıxılmışdı. Məcməyidəki qablar daş

pillələrə dəyib qırılmış, ayaqüstülük edən oğlan isə yumbalanmışdı.

Toy sahibi, ağ saqqallı qoca Xəlfə kişi də özünü oğlana çatdırdı:

- Haran əzilib bala? Qolun, qıçın salamatdı?
- Baba, belim ağrayır, baş barmağım da əyilib...
- Təcili usağı sınıqçıya aparmaq lazımdır.

Bu zaman doqqazda bir atlı göründü. İri cüssəli, burnundan uzaqlaşdıqca nazıqlaşən qara bıqlı, iti baxışlı, 30-35 yaşlı bir kişi cəld atdan enib toy sahibinə yaxınlaşdı:

- Əmi, həmişə şadlığa gələk. Allah mübarək eləsin. O gün olsun ki, nəticələrini görəsən.
- Çox sağ ol, ay Mayıl, dayanma. Ayaqüstülük eləyən usaqlardan biri pilləkəndən yıxılıb. Onu Ağabalaya çatdır.

Ağabala balacaboy bir kişi idi. Balaca əlləri ilə oğlanın ağrıyan yerlərini yoxladı:

- Qorxmayın, heç nə yoxdur. Bir az əzilib. Bir neçə günə sağalar. Əlinin baş barmağı çıxıb, yerinə saldım. Bu saat onu bağlaram.

Türkcəərə ilə məşğul olan Ağabala iki yumurta, bir az keçi tükü gətirdi. Yumurtanı sındırıb sarılarını qarışdırıb barmağına sarıdı:

- Bir az incidəcək, amma düzəlib gedəcək. Qoy evə gedib dincəlsin. Ayaqüstülüyə yaramaz, amma tamaşaya gedə bilər.

Mayıl oğlanı tərkinə mindirib toy evinə qayıtdı.

***

Mayıl Zahir oğlu Xası kəndində yaşayırdı. Hamı kimi o da təsərrüfatı ilə məşğul olur, diribaşlığı ilə başqalarından seçilirdi. Öz zəhməti ilə təsərrüfatını artırmış, bir müddət sonra bir adamın öhdəsindən gələ bilməyəcəyindən özünə naxırçı, nökr tutmuşdu.

Mayıl ayıq adam idi. Gözləmə mövqeyi tutmaz, qarşısına çıxan çətinlikləri özü ləğv etməyə çalışardı. Allahdan qorxsada bəndədən çəkinməzdi. Haqsızlıq edənləri cəzalandırmasa rahat ola bilmirdi. Elin adətini, qayda-qanununu pozanı şiddətli cəza gözləyirdi. Hətta qardaşı Tahirin belə günahından keçməyib cəzalandırdığı üçün Mayılı tanıyan hər bir kəs ondan ehtiyat edir, ona hörmətlə yanaşır, çətinə düşən hər bir nəfər ona güvənirdi. Mayılın belə rəftarı qonşu kəndlərdə də söylənir, hamı öz üzərində onun nəzarətini hiss edir, hər bir kəs öz yaşayışının nizamını gözləməyə çalışırdı. Hətta onu görməyən, tanımayanlar da ondan ehtiyatlanırdı.

Mayıl evli idi. Utuqlu qızından beş oğlu vardı: Xankişi, Ömər, İbrahim, Osman, Səməndər. Ailənin ən kiçiyi, əzizgiramisi Səməndər idi. Hamı onun xətrini çox istəyirdi. Xüsusilə böyük qardaşı Xankişi Səməndəri öz usağı kimi sevir, onunla oynayır, əzizləyirdi. Əli iş tutan böyük qardaşlar təsərrüfat işlərində atalarına yaxın köməkçi idilər. Odur ki, Mayıl təsərrüfatını ildən-ilə böyütmüş, biçənək, otlaq, yaylaq sahələrinə də yiyələnmiş, ətraf kəndlərdə də həm təsərrüfatı, həm də davranışı ilə nüfuz sahibinə çevrilmişdi. Buna görə də özündən yaşca böyükklər, vəzifə sahibləri də Mayıla hörmətlə yanaşırdı.

***

Toyun ikinci günü toy süfrəsi verilirdi. El, camaat çağırılmış vaxtda süfrəyə gəlir, yeyib-içir, yeni qurulan ailəyə səadət, xoşbəxtlik arzulayır və hər kəs öz imkanına görə yardım edirdi. Günorta üstü toya gələnlər arasında kəndin bəyləri də var idi. Bəylər həyətdə girəndə toy sahibi onları qarşıladı.

– Xoş gəlmisiz, buyurun, a bəy, – deyərək Xəlfə kişi qabaqda gələn Sadıq bəyi həyətdəki boş süfrələrdən birinə dəvət etdi. Sadıq bəy üzünü turşutdu.

– Bura bizim yerimiz deyil. Evində yer yoxdur?

Xəlfə kişi üzünü oğluna tutub:

– Bəyləri ikinci mərtəbədə qonaq otağına apar.

Bəylər Sadıq bəyin ardınca yuxarı qalxdılar. Cavanların bir neçəsi bəylərə qulluq üçün ayrıldılar.

Bir azdan bəylərin səsi həyətdə də eşidilirdi. Xəlfə kişinin imkanını düşünmədən müxtəlif sifarişlər verirdilər:

– Çayçıya deyin, bizimçün çayı yemşan gülü ilə dəmləsin.

Sadıq bəyin də rəiyyətinin toy məclisi olduğundan kefi ala buludda idi. Ayaqüstülərdən birinə səslandı:

– A gədə, kababçıya de ki, Sadıq bəy erkəklərin “adı gözəl”lərinin kababını istəyir.

Ayaqüstülər “baş üstə” deyir və sifarişləri çatdırırdılar. Səkitcə hamıya göz qoyan Mayıl bəylərin qudurğan hərəkətlərinə diqqət kəsilir, daxilən qeydə alırdı. Mayılın ağılı kəsəndən bəylərdən zəhləsi gedirdi. Çünki bunlar heç bir işlə məşğul olmayan, hazırda nazir olan, hamını özlərinə borclu bilən adamlardı. Məzlum kənd adamları da onların xarakterini belə bildirirdilər: “Çalış əkbic, aparsın bəy, evin qalsın dəyirman tək.”

Bir azdan keflənmiş bəylər yeməklə qurtarıb toyxanaya gəldilər. Hamı ayağa qalxıb bəylərə yer göstərdi. Bəylər yuxarı başda cərgə ilə əyləşdilər. Sir-sifətləri qızarmış bəylər “Heyvagülü” çaldırıb Sadıq bəyi də ortalığa çıxardılar. Oynamaqla qurtarıb “aşiq gəlsin” dedilər. Qonşu kənddən çağırılmış Aşiq Eynal məclisə gəlib salamlaşdı. Sazını səsləndirib oxumaq istəyəndə bəylərdən biri:

– Aşiq, Xaltanlı Tağıdan oxu, – dedi.

Aşiq bəylərə üz tutub oxudu:

*Gərək olmayasan ağıl möhtacı,
Olsan bu dünyada əziyyətin var.
Qaldırsan yıxılanı, doydursan acı*

Sanarsan Kəbəyə ziyarətin var...

Kənardan bunları seyr edən Mayıl görürdü ki, aşıq bəylərə nəyisə başa salmaq istəyir. Bəylər də özlüyündə güman edirdilər ki, onlar ağıllı insanlardır, kasıba əl tutanlardır. Əslində isə son vaxtlar bəylər hökumətin onlara verdiyi imkanlardan xeyli kənara çıxır, nəfslərinin quluna çevrilirdilər. İnsan ağzından və ədəbsiz yerindən nəfsini qoruya bilsə, cəmiyyətin eybəcərliyi xeyli aradan qalxar. Bəylərin bir çoxu isə həm acgöz, həm də pozğundur. Öz nəfslərini qoruya bilmədiklərindən şeytana qulluq edir, şeytan nökrinə çevrilir, sonda şeytan ruhunu daşıyırdılar.

Mayıl özünü saxlaya bilməyib toy məclisini poza biləcəyindən ehtiyatlanaraq həyətdən çıxıb Vəlvələ çayının sahilində dolışmağı münasib bildi.

***

Toyun üçüncü günü isə bəy süfrəsi verildi. Bəydurma şənliyindən sonra at yarışı, pəhləvanların güləşi keçirildi. El şənliyinə çevrilən toy məclisinin sevincindən hər bir ailəyə, hər bir kəsə sevinc payı düşürdü. At yarışında, pəhləvanların güləşində qaliblərin verilən xonçalar, xələtlər, uşaqlar üçün atılan şirniyyat tamaşaçıların da sevincinə səbəb olurdu. Toyxanada aşığın, xanəndənin oxuduqlarını dinləyən camaatın düşüncələri bir anlığına havalanır, sanki pərvaz edib dincəlirdi. Xanəndə Xaltanlı Tağının şeirlərindən oxuduqca bu şeirlərlə tanış olan, az-çox əzbərləmiş adamların da dodaqları tərپənirdi:

*Oyan, ey əhli dünya, dur, bu dünyadan nə istərsən?
Bu dünya çox bivəfadır, bivəfadan nə istərsən?*

Hamının üzü güldüyü bu məclisdə Mayıl əmisinin nə üçünsə bikefliyi, süstlüyünü gördü. Elə əmisi oğlu da fikirli ki-

mi görünürdü. Axşama az qalırdı. Hava qaralınca gəlin gətirməyə gedilməli idi. Lakin ev sahibləri ləng tərpənirdi. Mayıl nəse duy-muş kimi əmisini bir kənara çəkdi.

– Əmi, niyə bikefsən, qohumla söz-söhbətiniz alınmır, yoxsa nəse var?

– Yox, ay Mayıl, danışılasi deyil. Sadıq bəy xəbər göndərüb ki, gəlin bu gecə üçün onun evinə aparılmalıdır.

Mayılın bu anda bütün sifəti pörtüdü. Hirsini boğub dayan-dı. Dinməz yaxınlıqdakı kötüyün üstünə əyləşdi. Bir neçə dəqiqəlik sükut çökdü. Əmi, bala heç birindən səs çıxmadı. Mayıl fikrə getdi; ürəyində qərarını qəbul etdi: “Məşə çaqqalsız olmaz” – de-yiblər. Sadıq bəy lap həddini aşıb. Belələrinin qabağı alınmasa, başqaları da qudurar. Namus alınıb satılmaz.”

Nəhayət, Mayıl özlüyündə hökmünü verib dedi:

– Əmi, narahat olma, gəlin bu gecə bu evə gələcək. Arxayın ol. Ha-zırlaşın, gedin gəlini gətirin. Mən gedirəm, qohumun həyatında gözləyəcəm.

Mayıl atını minib kəndin yuxarı məhəlləsinə sürdü.

Bir azdan çalğıcılar, qız-gəlinlər, uşaqlar qohum qapısında idilər. Uşaqlar oynayanları yaxşı görə bilmək üçün çəpərlərə qalx-mışdılar. Mayıl camaatdan bir az kənarda durub tamaşa edirdi. Sanki kimisə gözləyirdi. Bu an yaşmaqlı, gen tumanlı, örtükləri şalın altından yalnız gözləri görünən iki qadın həyatə daxil oldu. Mayıl gəlinin atasına yaxınlaşıb dedi:

– Bu qadınları gəlinin yanına apar. Gəlini bəzəməyə gəliblər.

Gəlinin atası bir qədər ehtiyatlınsa da dinmədi. Sadıq bə-yin sifarişindən xəbəri vardı. Qadınların qabağına düşüb getdi. Bə-yin adamları da gəlib bir tərəfdə gəlinin çıxmasını gözləyirdilər.

Gəlini bəzəməyə gələn qadınların biri gəlinin otağına daxil olan kimi ucadan səsləndi:

– Gəlinə təzə paltar gətirmişik. Çıxın bayıra gəlin paltarlarını də-yişsin.

Qız-gəlin o biri otağa keçirildi. Yengəni də gəlinin yanında saxladılar. Gəlin bəzəməyə gələn qadınlardan biri üzünü pəncərəyə dayanmış və dinməyirdi. Digəri gəlinin göz yaşlarını silib astadan dedi:

– Qızım, qorxma, indi nə görsəniz, nə eşitsəniz, hesab eləyin ki, karsız eşitməmişiz, korsuz görməmişiz. Gəl paltarlarımızı dəyişək. Sən yengənlə üz-gözüünüz örtülü çıxıb qız-gəlinə qarışın, hava qaralıqlaşır, qorxmayın, sizi tanıyan olmayacaq. Yengə, sən gəlindən muğayat ol. Bəy həyatında sakitcə evə çıxarsınız. O biri evdən oxuyan qızların səsi gəlirdi:

*Çinar, gəl eyvan altına əyim budaqlarını,
Babadağdan əsən külək töksün yarpaqlarını...*

Bayaqdan işləri yoluna qoyan qadın indi yengə rolunu oynamalı oldu, gülümsünərək üzünü pəncərəyə durmuş qadına dedi:
– Qubad, dön bəri, tez ol geyin.

Köməkləşib geyindilər. Yengə geyindiridiyi gəlinin başına duvaq atıb oturtdu. Eyvandakı qızlar da evdəkilərlə səs-səsə verib oxuyurdular:

*Ağ at gəlir enişdən,
Gəl-gəl açım düymələrin bəndini.
Üzəngilər gümüşdən,
Gəl-gəl açım düymələrin bəndini.*

– Gəlin, a qızlar, gəlin hazırdır, apara bilərik, – deyərək yengə ucadan səsləndi.

Həyətdə gözləyən çalğıçılar neçənci dəfə idi ki, “Vağzalı” çalırdılar. Doluxsunmuş, həm də hirsindən boğulan ata içəri girib gəlinin qolundan tutaraq çölə çıxardı. Xeyir-dua verməyə dili də

gəlmirdi. Bəyin adamları bəzədilmiş atı qapıya çəkдилər. Yengəsi gəlinə kömək edib ata mindirdilər.

Ağlı kəsənlər məəttəl qalmışdılar. İndi hansı qapıya gedə-cəkдилər?

Bu zaman Mayılın gur səsi eşidildi:

– Camaat, məclisimiz pozulmayacaq. Bəyin adamları qoy gəlini aparsınlar. Qadınlar, qızlar imkan olduqca at arabalarına minsinlər. Uşaqlar bir az kənar olub gələrlər. Toyumuz hələ qurtarmayıb.

Gəlin aparmağa gələnlərin arasında olan beş-on ağlı kəsən Mayılın sözlərinə ikrahla yanaşırdı: “Ə, nə toy, nəyə sevinirsən? Gəlin özgə qapıya gedir, sən hələ çalıb-oyunayacaqsan da!” Düşündüklərini dilə gətirməyib susur, adamlara qarışıb gedirdilər. Həyətdən çıxandan bir az sonra Sadıq bəyin adamları camaatdan aralanıb bəyin evinə sarı getdilər.

Mayıl atın üstündə ən qabaqda gedirdi. Onun arxasınca çala-çala sazandalar, arxadakı iki arabada qız-gəlinlər gəlirdilər. Toy evinə yetişəndə Mayılın tapşırığına görə uşaqlar onları şamlarla qarşıladılar. Qaranlıq düşdüyündən həyətdə bir neçə fanarı yandırıp paltar sərmək üçün çəkilməmiş məftildən asmışdılar. Çalğıcılar həyətə girəndə Mayıl səsləndi:

– Oyun havası çalın, qoy hamı oynasın. Əmi, bir şirni xonçası gətir.

Qadınlardan biri evdən bir xonça şirniyyat gətirib Mayıla verdi. Mayıl şirniyyatı ovucdayıb qız-gəlinin başına səpələdi. Oğul-uşaq şirniyyat yığmağa başladı. Həyətdə xoş bir ovqat, qarışıqlıq yarandı. Mayıl gözləri ilə yengəni arayıb başı ilə gedin işarəsi verdi. Yengə gəlinin qolundan tutub ikinci mərtəbəyə qalxan pilləkəndə görünməz oldu.

Bir neçə dəqiqədən sonra Mayıl əmisinə yaxınlaşıb astadan dedi:

– Əmi, gəlin evdədi, arxayın ol. Sazandanı, qız-gəlini yola sal getsinlər. Həyət-bacada sakitlik yaradıb arxayın yatın. Mən getdim.

Mayıl qaranlıqda atını minib Xaşıya tərəf yola düşdü. Yavaş-yavaş uzaqlaşan yorğa atın ahəngdar nal səsləri bir azdan eşidilməz oldu. Bir saatdan sonra toy həyətində sakitlik çökmüş, qaranlıqda heç nə görünmürdü. Hərdənbir ulduzlara baxıb hürən itlərin səsləri sakitliyi pozurdu.

Sadiq bəyin həyətində də sakitlik idi. Bəyin adamları gəlinlə yengəni qapıya düşürüb getmişdilər. Həyətdə heç kəs gözə dəymirdi. Bəy tapşırmışdı ki, axşamdan hərə öz yerinə çəkilib yatsın. Yengə gəlini bəyin otağına aparıb oturtdu. Maneçilik olmasın deyə digər otaqların cəftələrini də atdı. Sadiq bəy hələ görünmürdü. Bu gecəsini daha yaxşı keçirmək üçün ertədən hazırlaşdı. Təzə bəy kimi özünə qulluq etmiş, hamamlanmış, qoz, halva, şirniyyat yemiş, hətta yüz qram tut arağı da vurmuşdu. Qonşu otaqda oturub yengənin çağırışını gözləyirdi. Oturduğu yerdə hərdən mürgüləyirdi. Bu vaxt qapı döyüldü, qapının bir tayı azacıq aralandı və yengənin səsi gəldi:

– Bəy, gəlin sizi gözləyir.

Sadiq bəy sevincək qalxdı, qıvrıq addımlarla gəlinin olduğu otağa yaxınlaşdı. Birdən yavaşdı, sanki o, ilk dəfə təzə bəy idi, yenə də ürəyi həyəcanla vururdu. Qapını astadan açıb otağa girdi. Gəlin bəyin gəldiyini bilib ayağa durdu. Bəy gəlinə yaxınlaşıb “xoş gəldin” dedi. Otaqda işıq zəif idi. Bəy duvağı qaldırıb gəlini görmək istədi. Gəlin altdan da kələğayı örtüb üzünü gizlətmışdi. Bəy sızıldadı:

– Niyə bu qədər örtülmüsən? O gözəl çöhrəni gizlətmə. Mən səni əvvəlcə görüb ləzzət almalıyam. Işıq niyə belə zəifdir?

Bəy dönüb lampanın işığını gücləndirmək istədi:

– Yox, lampanı yaxına gətirəcəyəm.

O, lampaya sarı gedib onu götürməyə əyildi. Gəlin paltarı geyinmiş Qubad paltarının altında gizlətdiyi xəncəri çıxarıb arxadan bəyin kürəyinə sapladı. Bəy səndələdi, nəsə demək istəyib xı-

rıldadı və yerə sərilmiş xalçanın üstünə yıxıldı. Qubad xəncəri çəkib: “Quduz iti öldürərlər” deyib bir də endirdi. Bəyin öldüyünə arxayın olub evdən çıxdı. Arvadı bayırda onu gözləyirdi, gülümsünərək zarafatından qalmadı:

– Nə oldu, ay gəlin, qurtardın bəylə?

– Bəy yoxdur, həyət-bacada kimsə var?

– Heç kəs yoxdur, bəy axşamdan hamısını sərbirah eləyib. Qubad xışın-xışın: “Gəl, getdik,” – dedi.

Gəlinlə yengə sakit addımlarla bəyin darvazasından çıxıb qaranlıqda yox oldular.

Səhər kəndə bu gecə Sadıq bəyin öldürülməsi xəbəri yayıldı. Hamı təəccüb və maraq içərisində idi. Kənd camaatı daxilən sevinir, bəzi bəylər isə eşidib xoflanırdılar. Bu, onlara da xəbərdarlıq idi.

Ən çox sevinənlərdən biri də gəlinin atası idi. Biabırçılıqdan qurtarmışdı. Bu hadisənin necə baş verdiyini anlaya bilmirdi. Yadına düşdü ki, gəlini ata mindirəndə qızı ona çox ağır görünürdü. Tez də fikrindən daşındı: “Çox dərinə getmək nə lazım? Nə olubsa, xeyrə olub.”

Ağlı kəsənlərin hamısı üstüörtülü şəkildə Sadıq bəyin ölümündən Mayılın xəbərdar olduğunu başa düşürdülər. Bəylərin bir qismi isə öz aralarında Mayılın haqlı olduğunu deməkdən çəkinmirdilər: “Nə olsun ki, bəysən? Kim olursan ol, insan vəzifəsinə, puluna görə deyil, əməlinə görə qiymətləndirilməlidir.”

MAYIL YÜZBAŞI

"İgid qovğasız olmaz."

Atalar sözü

1905-ci ildə Çar Rusiyasında baş vermiş burjua-demokratik inqilabı əyalətlərdə də təsirini göstərmişdi. Azərbaycanda baş verən hadisələrdə Çar hökuməti bəylərə arxalanırdı. Lakin aydın oldu ki, bəylər də inqilabın tərəfində çıxış edir, onda hökumət dairələri bu vaxtadək bəylərə olan münasibəti dəyişməli oldu. Bəs hökumət yerlərdə kimə arxalanmalı idi? Bunun üçün münasib olan varlı kəndlilər, yəni qolçomaq və mülkədarlar idi. Tarixi proseslərin inkişafında hər dövrün öz liderləri meydana gəlməli, mərhələləri adlamalı idilər.

Mayıl da belə bir tarixi dəyişiklər prosesində həmin dövr üçün münasib olan fiqur kimi yetişmişdi. O, özü də hiss edirdi ki, zamanə ilə uyğunlaşır, ona meydan açılır. Yaranmış şəraitdən isə istifadə etmək lazım idi, əfəllik edib nəyisə oturub gözləmək avamlıqdır. Odur ki, bir neçə il içərisində təsərrüfatını genişləndirə bilmiş, sərt intizam tərəfdarı olmaqla camaatın müəyyən hissəsində rəğbət qazana bilmişdi. Əldə etdikləri ilə kifayətlənmək istəməyən Mayıl oxumuş və vəzifə sahibi olmuş bəylərlə münasibətini saxlaya bilmişdi. İnsanları puluna və vəzifəsinə görə deyil, ləyaqətinə görə qiymətləndirməyi bacarırdı.

Kəndin savadlı, vəzifə sahibi olmuş bəylərindən biri Məmməd bəy idi. Məmməd bəy Çar Dumasının üzvü olmuş, pristav işləmişdir. Rus dilini mükəmməl bildiyindən qubernatorla münasibəti də yaxşı idi. Bu kəndlərdə baş verən hər bir hadisə Məmməd bəyin vəşitəsilə həll olunurdu. Mayılın yoxsullar arasında hörmətini görən Məmməd bəy ona himayədar olub, ondan istifadə etmək qərarına gəlir. Onu yanına çağırır təsərrüfatına rəhbərlik etməyi təklif edir. Mayıl razılaşıır. Çünki Məmməd bəy kimi bir arxa

onun daha qüvvətli ola bilməsinə kömək olacaqdı. Məmməd bəylə yaxınlığı hər ikisi üçün münasib idi. Mayıl Məmməd bəyin təkə təsərrüfatını deyil, özünü də qoruya biləcək qüvvətli bir əl idi.

Məmməd bəy yüzbaşidan narazı idi. Camaat içərisində də narazılar çoxalırdı. Qubernatora yazılan şikayətlər artırdı. Qəza mərkəzindən xəbər gəlmişdi ki, yaxın günlərdə qubernator kəndə gələcək, həmin vaxtda yüzbaşı seçkisini keçirmək lazımdır. Camaat arasında bir neçə adamın yüzbaşı seçilməsi üçün namizədliyi göstərilirdi. Bunların arasında Mayılın da adı çəkilirdi. Amma Məmməd bəy bu təklifin özü tərəfindən verilməsini istəmirdi. Mayıl isə özünə münasib adamların vaistəsilə tərəfdarlarının artmasına çalışırdı.

Bir gün axşama yaxın Məmməd bəy Mayılı yanına çağıraraq dedi:

– Sabaha qubernator Afurca kəndinə gələcək. Biz də orada olmalıyıq.

– Baş üstə, – deyib Mayıl daxili bir narahatlıqla nöqərlərə atlara qulluq etməyi tapşırırdı, özü də yuyunub, səliqəli geyinmək üçün hazırlaşmağa getdi.

Məmməd bəy səhər tez oyanmışdı. Günəş görünmürdüsə də şüaları göyün üzündə süzən buludları narıncı rəngə boyayırdı. Vəlvələ çayından gələn sərin meh ciyərlərinə dolduqca bəy xoşhallanır, təbiətin yaratdığı lövhəyə göz gəzdirərək özündən arxayın obrazına girirdi. Axşam çox yediyindən aclıq hiss etmirdi. Bir stəkan çay içib həyəət düşdü. Mayıl yola hazır idi.

Atları minib Qonaqkəndin şərqə ilə Afurcaya yönləndilər. Getdikləri yol quzeydən olduğu üçün hələ də yaşıllığını itirməmişdi. Dərə və təpələri ötdükcə bir neçə kənd geridə qaldı. Yamacda yaşıllıqlar içərisində evləri görünməyən Afurca kəndinə yetişdilər. Kəndin yuxarısında sıx meşəlik, onun altında daş qayadan süzülmüş tökülən şlalə bu təbiətə başqa bir gözəllik verirdi.

– Biz gərək qonaqlardan əvvəl ora yetişib hazırlığımızı görək, – deyə Məmməd bəy dönüb Mayıla baxdı.

– Narahat olmayın, Afurca camaatı qonaq qarşısında bizi pərt eləməz. Nə lazımdırsa, hazır olacaq.

Bir azdan şlaləyə yaxın bir yerdə hər şey hazır idi. Çəmənliliyin üzərinə xalçalar, palazlar atılmış, yastıqlar, döşəkçələr qoyulmuş, qazan asmaq üçün yerlər hazırlanmışdı. Kəsiləcək erkəklər də ağaca bağlanmışdı. Günortaya yaxın qubernator, başının dəstəsi ilə Təngə dərəsindən yuxarı qalxanda kənd evlərinin pəncərələrindən gizli – gizli onlara baxırdılar.

Qubernator şlaləyə yaxınlaşanda Məmməd bəy və arxasınca digərləri qonaqları qarşılamaq üçün yola çıxdılar. Gələnlərin arasında bir qadın da var idi. Bu, qubernatorun arvadı idi.

Qubernatorun gəlişi ilə erkəklər kəsildi. Kəndlilərin biri su gətirir, biri ocaq qalayır, hərə bir iş görürdü. Süfrəyə çay veryləndən sonra qubernator gəlişinin məqsədi ilə bağlı olaraq dedi:

– Məmməd bəy, camaatın narazılığını başa düşdük. Bəylərlə işimiz yox. Yüzbaşı ola biləcək adam varmı? Camaat necə, o adamı qəbul edəcəkmi?

– Yüzbaşı olmaq istəyənlər var. Amma kim daha münasibdir, onu bilmirik. Sabah səsvermə keçirərik. Görək kimə razı olarlar, – deyə Məmməd bəy qubernatora açıq cavab verməkdən çəkindi.

Bir anlıq sükut çökdü. Yaxınlıqdakı meşədən kəkliklərin səsi eşidilirdi. Onların mahnısını dinləyən qubernatorun arvadı:

– Nə gözəl oxuyurlar? Bunlar necə quşdur? Yəqin oxumaqları kimi özləri də gözəldir? – dedi.

Məmməd bəy qubernator və onun xanımı ilə söhbətlərini məclisdəkilərə tərcümə etməyi də unutmurdu. Mayıl qadının bu sözlərini eşitcək ayağa qalxdı və sürətlə ağacların arasında görünməz oldu. Bir az keçmiş Mayıl əlində bir xınalı kəkliklə geri qayıtdı və gülər sifətlə xanıma uzatdı:

– Bayaq oxuyan quşlardandı.

Xanım kəkliyi alıb diqqətlə onun bəzəkli tüklərinə, başına, ayaqlarına baxıb:

– Nə gözəl quşdur, – dedi, – sən bunu necə tutdun?

Gələn qonaqların hamısı Mayılın diribaşlığına heyran qalmışdı. Məmməd bəy Mayılı qubernatora təriflədi:

– Mayıl mənim mühafizəçimdir. Çox igid, qorxmaz adamdır. Yaxşı atıcıdır. Onun gözündən heç nə yayınmır.

– Əla, sən ki, belə köməkçin var, heç nədən qorxun olmaz.

Süfrəyə yemək gətirildi. Təmiz hava, təmiz su, xoş ətirli yeməklər qubernatorun könlünü açmışdı. Doyduğunu hiss etsə də belə dadlı yeməklərdən əlini çəkə bilmirdi. Bu vaxt Mayıl gümüşü məcməyidə bir neçə kasada qızardılmış kəklik ətlərini qubernatorla arvadının qabağına qoydu. Qubernator nəfsini boğa bilmədi. Kəklik ətinin dadına baxıb Məmməd bəydən soruşdu:

– Bu hansı quşun ətidir?

Məmməd bəy arxayın və sevinclə:

– Bayaq dirisini gördüyünüz quşun ətindəndi.

Qubernator və arvadı kəklik ətinə yedikcə Mayılı da tərifləməyi unutmadılar.

– Doğrudan da sən qoçaq adamsan, həm də işini bilənsən, ağıllısan.

– Bəli, – deyə Məmməd bəy təsdiq etdi, – Mayıl tək özü üçün çalışmır, yaşadığı kəndin və qonşu kəndlərin də qayğısını çəkəndir. Kimin çətinliyi olsa ona müraciət edir. Qayda-qanunun pozulmasının qarşısını alır...

Qubernator Məmməd bəyin sözünü kəsərək:

– A Məmməd bəy, yüzbaşı olmaq üçün adam axtarırsan. Mayıl elə ən yaxşı namizəddir, olmaz ki, sabah onu seçdirəsən? – dedi.

Məmməd bəy bir az ehtiyat edərək:

– Mən etiraz etmirəm, amma camaat var, görək nə olur? – deyə daxilən istəyinin nöqtəsini qoydu.

Afurca qubernatorun çox xoşuna gəlmişdi. Gecəni burda qalacağını bildirdi. Məmməd bəylə Mayıl axşama yaxın Qonaq-

kəndə qayıtmalı oldular. Məmməd bəy məclisdə marağını gizlədə bilməmişdi. Amma yolda Mayılın bugünkü fərasətinə təəccübünü gizlədə bilməyib soruşdu:

–Mayıl, bu kəklik məsələsi necə işdir? Sən o xəbəri hazırlamaq üçün kəklikləri haçan tutdun, diri kəkliyi necə gətirdin? Söhbət elə görək.

–Bəy, axşamüstü sizdən ayrılandan sonra Afurcanın kənd-xudasına xəbər yolladım ki, səhərə doula ilə kəklik tutanları hazır eləsin. Mən bilirəm ki, bu meşələrdə kəklik çoxdur. Erkəklər kəsildəndə artıq kəkliklər də hazır idi. Doula ilə on-on beş dəqiqəyə bir neçə kəkliyi asanlıqla tutmaq olur.

Məmməd bəy ovçu olmadığından soruşdu:

–Mayıl, doula nədir?

–Bəy, doula ağ parçadan hazırlanır. Üzərinə rəngbərəng parçalar tikilir. Arxasına çubuqlar vurulur. Ov edən adam doulanın arxasında durub görünür. Kəklik rəngbərəng parçaları görəndə uçub gəlir. Ov edən doulanı kəkliyin üstünə atır və onu tutur.

Məmməd bəy təbəssümünü gizlətmədən:

–Ağıllı adamsan, hər çətinlikdən çıxış yolu tapa biləcəksən. Amma heyif ki, dünyəvi təhsilin yoxdur. Uşaqlardan oxut, gələcəkdə sənə xeyri olar.

–Bəy, İbrahimin oxumağa meyli var. Səlim bəyin məktəbini bitirsin, göndərəcəyəm Bakıya, təhsilini davam etdirsin.

***

Bu gün yüzbaşı seçkisinin olacağını bilən kəndin kişiləri yavaş-yavaş məscidin qarşısına yığışırdılar. Mayılla Yusifdən birinin yüzbaşı seçiləcəyini bilən adamlar iki dəstəyə bölünmüşdülər. Cənfəşanlıq edən Qubad, Əli, Osmanəli, Bəyalı kişi və başqaları adamları inandırmağa çalışırdılar ki, Mayıl seçilərsə, kənddə bəzi adamların qudurğanlığının qarşısı alınacaq, hərə öz yerini biləcək.

Yoxsa ki, kimin pulu çoxdur, o birini tapdalamaq istəyir. Kasıb-kusubun haqqını yemək üçün hərə gecədə bir fənd fikirləşir. Taladıqları bəs deyilmiş, başqalarını adam yerinə də qoymurlar. Oğruluqla, əyriliklə əldə etdiklərini də özlərinə halal bilirlər.

Yusifin tərəfdarları isə Yusifi tərifləyir, Mayıl seçilsə, camaatın gününün qara olacağını, heç nəyə ixtiyarı çatmayacağını, hamının Mayılın nöqərlərinə çevriləcəyini deyib adamları qorxudurdular. Adamlar arasında bitərəf qalanlar da var idi. Bilmirdilər ki, hansı tərəfə inansınlar.

Qubernator başının adamları ilə yaxınlaşanda camaatın arasına bir sükut çökdü. Məmməd bəy və kəndin digər bəyləri də onların ardınca gəldilər. Qubernator sakitləşmiş kütlənin qarşısında durub hamıya göz gəzdirdi. Sonra aramla çıxışına başladı. Qubernator danışdıqca Məmməd bəy də tərcümə edirdi.

– Camaat, əlahəzrət imperatorumuzun qayğısı sayəsində ucqar yerlərdə belə şərait gündən-günə yaxşılaşır. Baxın, məscidiniz var, bir neçə ildir ki, övladlarınızın dünyəvi təhsil ala bilməsi üçün məktəb açılmışdır. Bu işdə fəallıq göstərmiş Səlim bəyə də təşəkkür edirik. Qoy balalarınız rus dili öyrənsin. Rus xalqı böyük xalqdır, övladlarınız rus mədəniyyətinə yiyələnsin, rus klassiklərini öyrənsin. Camaatınız da işgüzar, çalışqandırlar. Ümidvarıq ki, çarın mərhəməti sayəsində sizin gələcəyiniz daha yaxşı olacaq.

Qubernatorun çıxışından sonra kəndin bəylərindən bir neçəsi də söz alıb çara, qubernatora minnətdar olduqlarını bildirdilər.

Məmməd bəyin buyruğu ilə seçki üçün bir tabaq qoz və iki sərnici gətirdilər. Sərniclərin biri Yusifin, biri də Mayılın adlandırıldı. Bu zaman kəndin mollası da “Quran”ı gətirib sərniclərin arasına qoydu. Səsvermə başlandı. Adamlar bir-bir gəlir, hər kəs tabaqdan bir qoz götürüb istədiyi sərnici atırdı. Səsvermə qurtaranda sərnicləri məscidə aparıb hər iki tərəfin nümayəndəsinin iş-

tirakı ilə saymağa başladılar. Bir azdan kimin qalib gəldiyini Məmməd bəy elan elədi.

–Camaat, sayımın nəticəsi bəlli oldu. Bu gündən kəndimizin yüzbaşısı Mayıl Zahir oğludur.

Yusifə tərəfdar olanlar nəticəyə inanmaq istəməyərək çığırışdılar:

–Biz inanmırıq. Kimlərsə iki dəfə səs verib. Mayıl seçilməməli idi.

Adamların etiraz etdiklərini görüb başa düşməyən qubernator Məmməd bəydən xəbər aldı:

–Nə deyir, bu adamlar?

–Bunlar Mayılın tərəfdarlarıdır, onu yüzbaşı olmasına görə alqışlayırlar, – deyə Məmməd bəy izahat verdi.

Məmməd bəy ilk gündən yaranan narazılığın böyüməsini istəməzdi. Mayılı və Yusifi irəli çağırırdı və hər ikisinə dedi:

–Qurana əl qoyub and için ki, bu gündən aranızda düşmənçilik münasibəti olmayacaq.

Hər ikisi and içdi.

Yusif tərəf ani sakitləşdi. Amma Yusifin kiçik qardaşı Mayılın qələbəsinə qəbul edə bilmirdi.

Mayıl yüzbaşı seçildəndən sonra Qonaqkənddə və ətraf kəndlərdə sakitlik yaranmışdı. Bəylər də özlərini sakit aparırdı. Amma kimlərsə örtülü qazan kimi qaynayırdı. Osmanəlinin gətirdiyi xəbər Mayılı ehtiyatlı olmağa sövq edirdi. Yusifin qardaşı Səfər ağzından qaçırmışdı ki, bizə arxa duran Qiyas bəydir. Mayılın yüzbaşı olması bir ildən çox çəkməyəcək.

Qiyas bəy özünü sakit aparırdı. Məmməd bəylə də münasibəti yaxşı idi. Yaxın günlərdə Məmməd bəy Rusiyaya getmişdi. Onu Qiyas bəy əvəz edirdi. Mayıl Qiyas bəyin əl altdan işləməsini öyrənmək üçün səbrlə tərpənməyi münasib bildi. Bir müddət sonra camaat arasında gizli söz-söhbət yayılmağa başladı. Qonşu qonşuya, arvadlar ərlərinə söhbət elədilər ki, bəs deməzsən Mayılın oğlanları qonşu kəndlərdə camaata zülm edir, hətta qız-

gəlinə söz atır, sataşırlar. Arvadı ona bu xəbari çatdıranda Mayıl dözmədi, əlaltıları vasitəsilə bu xəbərlərin doğru olub-olmadığını yoxladı. Məlum oldu ki, bütün bu söz-söhbətlər el arasında Mayılı hörmətdən salmaq üçün düzülüb qoşulmuşdur.

Adətən günorta namazından sonra bəylər və işi olmayan adamlar kəndin mərkəzinə, məscidin yaxınlığına toplaşırdılar. Mayıl da namazını qılıb Allahdan özünə səbr dilədi və yeməyini yeyib küçəyə çıxdı. Dəstə-dəstə dayanmış adamlara salam verdi. Qiyas bəy də bir dəstə adamla durmuşdu. Yaxınlaşıb dilucu salam verdi. Qiyas bəy istehza ilə soruşdu:

–Mayıl, bu gün yeməyin zəif olub deyəsən?

–Nə demək istəyirsən?

Mayıl üzünü camaata tutub dedi:

–Ay camaat, hamı bilsə yaxşıdır, mənə Yusifli külfətilə üz-üzə qo-
yan, uşaqlarım haqqında söz-söhbəti yaydıran bu adamdır. Siz de-
yin, mən bu adama nə deməliyəm?

Bəy qızardı:

–Mayıl, sənin nəslini tanıyıırıq...

Söz bəyin ağzında yarımçıq qaldı. Mayılın silləsi bəyi necə tutdusa, səsə hamı döyükdü. Bəyin camaat arasında vurulması ha-
mını heyrləndirdi.

Bəy tutuldu, gözləmədiyi hərəkətdən karıxdı, bir anlıq nə
edəcəyini qərarlaşdırma bilmədi. Belə bir hərəkətin cavabı daha ağır
olmalı idi.

Mayıl dönüb getmişdi. Adamların üzərinə elə bil su çilən-
mişdi. Onun hərəkəti camaatı qorxutmuşdusa da əks tərəfin qə-
zəbini içərisində daha çox artırmışdı.

***

Səhər tezdən Neycə yaylağına qalxıb mal-qarasından xəbər
bilən Mayıl günortaya yaxın Qonaqkəndə qayıtdı. Kəndin yuxarı
məhəlləsində toy var idi. Mayıl da aynalısını götürüb ata mindi.

Yüyəni çəkib Zal bəyin evi səmtə sürdü. Üzü yuxarı getdiyi yolun sağ-solu cərgə ilə ev idi. Bu evlər yamacda olduğundan həyətlər də maili idi. Yolun altında olan evlər yoldan bir az kənar olsa da pəncərələri yolla bir hündürlükdə görünürdü. Mayıl yamacın başına çıxmağa az qalmışdı ki, güllənin açılması ilə ayağının istiləndiyini gördü. Arxadan atılan güllə ayağını yaralayıb getmişdi.

Mayıl cəld aşırılıb atdan endi. Güllə atılan evin qonşuluğundakı həyətə girdi. Oğul-uşaq onu silahlı gələn görüb qorxudan bir evə doluşdular. Mayıl cəld qonşu ilə üzbəüz otağa girdi. Papağını götürüb birinci pəncərənin qabağına qoydu. Aynalını əlinə alıb ikinci pəncərədə pusquda durdu. Qonşu evdən atılan güllə papağa dəyməklə güllə atanın başı göründü. Aynalıdan atılan güllə boşa getmədi.

Səfərin ölüm xəbəri kəndə yayıldı. Yusif dəfn zamanı bu hadisənin belə bir sonluqla qutarmasında Qiyas bəyin rolunun olduğunu gizlətmədi.

Yaz gələndə bu dağ kəndlərində iş də çoxalır. Mal-qara, qoyun-quzu növbələri başlayır. Bağ-bostan işləri görülürdü. Təsərrüfatı böyük olan kəndlilər yaylağa köç edir, qulluqçular, naxırçılarla birgə bir oba salırdılar. Daha varlı olanların sürüləri dənizkənarı qışlaqlardan bu dağlara üz tutur, yayı ailəsi və təsərrüfatı ilə birgə burada keçirirdilər. Yaz gələndə təbiətin oyanışı da insanlara təsir edirdi. Yetişmiş oğlu olan kəslər münasib bildikləri qapıya üz tutur, elçi gedir, nişan taxır, təsərrüfatına daha yaxşı qulluq edir ki, yaxşı məhsul götürüb payızda övladına toy eləsin, evinə چراق gətirsin.

Yusif kişini baş verən hadisələr çox narahat edirdi. O, sakit, intizamı sevən adam idi. Çalışardı ki, hamı ilə xoş rəftar eləsin. Qardaşı Səfərin hərəkəti onun ürəyincə deyildi. Amma neyləsin? Qardaşına çox demişdi ki, qarşıdurma yaratma, bu ziddiyyətin axırı olmaz. Səfər qulaq asmadı. Səfərin evlənməli oğlu var idi. Baş verən hadisədən sonra yaddan çıxdı. Bu məsələ indi Yusifin boy-

nuna idi. Yusif əvvəl qardaşının oğlu və ailəsi ilə danışdı, onları, nəhayət razı sala bildi. Yusifin fikri bu idi ki, bir neçə ağsaqqalla birlikdə Mayılın qapısına getsin. Bu düşmənciliyin aradan götürülməsi üçün onunla qohum olsun. Belə də elədi. Yaz axşamlarından birində üç nəfər ağsaqqal götürərək Mayıl ilə üz tutdu.

Mayıl yenidən şam namazını qılıb oturmuşdu. Hazırlaşırıdı ki, axşam yeməyini yesin. Bu zaman həyətdən gələn səsləri eşitdi. Cəld pilləkənə çıxdı. Ala-toranda üç-dörd kişi görünürdü. Belə başa düşdü ki, qonaqları var.

–Qonaq istəməzsən, ay Mayıl, – deyərək gələnlərdən biri səsləndi.

–Daha gəlmisiniz də, gəlin içəri.

Qonaqlar içəri girəndə onların arasında Yusifi görüb Mayıl bir qədər tutuldu, amma dinmədi ki, görək bu gəliş nə münasibətlədir?

Qonaqlar üçün nalçalar atıldı. Ağsaqqallardan biri söhbətə körpü salmaq məqsədilə dedi:

–Mayıl, kəndlərdə vəziyyət necədir? Camaat necə dolanır?

–Pis deyil, – deyərək Mayıl könülsüz cavab verdi.

–Əkin yerləri şumlanıb qurtarıbmı?

–Az qalıb, – Mayıl yenə könülsüz cavab verdi.

Yusif Mayılın könülsüz danışdığını görüb gəlişlərinin məqsədini bildirmək istədi. Güman elədi ki, bəlkə bundan sonra Mayılın qırışığı açıldı.

–Mayıl, baş verən hadisələr bizi az qala düşməyə çevirib. Mənim xasiyyətimi də bilirsən. İmkanım olsa, bir qarışqanı da incitmərəm. Qardaşım Səfərin səhvi bizə bəla başa gəldi. Ailə başsız qaldı. Onun evlənməli oğlu var. Mən istəyirəm ki, onu evləndirim, evinə-əşiyinə sahib olsun. Bu işdə sənə də köməyinə ehtiyacım var.

–Yusif, əmisi sənsən, sən bilərsən. Mən kəndin böyüyü də olsam, bu işə qarışmaram. Arxayın ol. Get tədarükünü gör, uşağını evləndir.

–Ay Mayıl, – deyə Yusif gülümsündü, – bizim gəlişimizin məqsədi ayrıdır. Mən gəlmişəm ki, səninlə qohum olaq, bu kin-kudurət aradan götürülsün. Bu ailəyə elə sən də böyüklük eləyə-sən.

Mayıl ağlına gətirə bilməyəcəyi sözləri eşidib bir qədər acıqla dilləndi:

–Siz nə fikirləşib bura gəlmisiniz?

–Qanı qanla yumazlar, – Mayıl, – qanı su ilə yuyarlar. Mən gəlmişəm ki, gələcəkdə də uşaqlarımız bir-birinə pis nəzərlə baxmasın.

–Yusif, nə danışırısan? Mənim qızım o ailədə həmişə başı tənəli olmazmı? Ata ölümünü o oğul necə qəbul edəcək? Mənim qızıma düşmən qızı deməyəcəklərimi?

–Nə olub, bizə olub. Biz sənə sarı addım atmışıq, sən də bir addım at.

–Yusif, axı sənlə mən “Quran”a and içdik ki, bir-birimizə düşmən olmarıq. Niyə andı pozdunuz?

–Mən pozmadım, Mayıl, qardaşım məni eşitmədi.

–Yusif, əgər səni öz qardaşın eşitmirdisə, sən yüzbaşı olsaydın, bu camaat səni eşidəcəkdimi? Ailəsinə rəhbərliyi bacarmayan adama camaatın taleyini tapşıрмаq olarmı?

Yusif bu sözlərdən sonra pərt olub üzünü gətirdiyi ağsaq-qallara tutub dedi:

–Durun gedək, nahaq yerə sizi incitdim. Bu, baş tutan iş deyil.

Mayıl gedənlərin arxasınca:

–Mən “Qurana” and içib, andı pozan adamla qohum ola bilmərəm. Qardaşım, oğlum da belə iş tutsa, bağışlamaram, – dedi.

Həyətdə Məmməd bəyin Rusiyadan Mayıl üçün pay gətirdiyi samovar pıqqapıqla qaynayırdı. Mayıl evdəkilərə səsləndi:

–Ə, çıxın həyətə, samovar yandı, elçilərimiz də çaysız getdi, – dedi və acı-acı gülümsündü.

GÜRCÜSTAN SƏFƏRİ

“Nəciblik canda deyil, qandadır.”

Atalar sözü

Babadağdan gələn soyuq küləklər özü ilə yağışla birgə qarı – yəni taralı gətirir, qışın gəldiyini hiss etdirirdi. Dağların zirvələri tez-tez ağarır, Vəlvələçayın suyu bulanır, aşıb daşırdı. Çayın sağ və solu ilə uzanan evlər yarpaqlarını tökmüş çılpaq ağacların arxasında ayırd görünürdü. İlk yağışlarda torpaq damlarını damdöyənlə döyəcləyib bərkitmiş sakirlər qısa hazırlıq kimi novçalara, işıq və tüstü bacalarına əl gəzdirir, saliqəyə salırdılar.

Tez-tez Vəlvələçayın aşıb-daşması çayı keçilməz edirdi. Belə vaxtda atlı yolçulardan qeyriləri selin-suyun yavaşmasını gözləməli olurdular. Kəndin yamac hissələrindəki evlərdə yaşayanlar üçün palçıqlı küçələrlə hər gün su daşımaq çətinləşirdi. Camaat qış qayğıları ilə yaşayır, ümidlə çalışırdılar.

Məmməd bəy Peterburqdan yenicə gəlmişdi. Gətirdiyi xəbərlər ürəkaçan olmasa da yuxarıların tapşırığı idi. Xəbər göndərən Mayıl yüzbaşını yanına çağırırdı. Əvvəl Qonaqkənddə və qonşu kəndlərdəki vəziyyətlə maraqlandı. Mayıl bəyə təşəkkür edib dedi:

–Bəy, vəziyyətimiz yaxşıdır. Camaat özü üçün taxıl, mal-qarası üçün yem ehtiyatını görüb. Vergilər də toplanıb. El-obada dinclikdir.

–Mayıl, burda dinclikdir, amma dünya sakit deyil. Böyük dövlətlər iki cəbhəyə ayrılıb bir-birlərini qırırlar. Torpaq, nüfuz, mənafe uğrunda döyüş gedir. Bizimlə qonşuluqda müharibədir. Osmanlı dövləti Qars-Batumi istiqamətində hücum keçib. Təbrizə də gəlirlər. Ruslar Osmanlı ilə güclü döyüşə girəcək. Əmr verilib ki, biz də döyüşlərdə iştirak edək. Yaxın günlərdə qonşu kəndlərdən əsgər toplamalı, Tiflisə doğru yola düşməliyik.

–Bəy, biz nə qədər olacağıq ki, düşmən qarşısına çıxa bilək?

–Yəqin 200 nəfərədək atlı olacaq. Gəncə yaxınlığında toplanan dəstələr də bizə qoşulacaq. Qoşuna rəhbərlik bir jandarm rəisi kimi sənə tapşırılacaq.

Mayıl “rəhbərlik sənə tapşırılacaq” sözlərini eşidəndə daxilən keçirdiyi qurur onun sifətinin cizgilərində əks olundu. Bekarçılıqdan darıxan uşaq təki sevindi:

–Bəy, mən qısa müddətdə hazır olaram. Əlavə nə sözünüz varsa buyurun.

–Mayıl, mən də Tiflisə getməliyəm. Baş idarədə görüşəsi adamlar var. Məni siz müşayiət edəcəksiniz. Gedən qoşun ehtiyat qoşun kimi aparılacaq. Tiflisdə və ondan cənubda döyüş gedəsi ərazilərdə xırda xalqlar yaşayır. Sənin döyüşçülərin döyüş xəttinə yaxın ərazilərdə, eləcə də Tiflisdə iğtişaşların qarşısını alacaq, vacib olsa döyüşlərə qatılacaq. Necə qurtaracağını indidən söyləmək olmaz.

Mayıl ayağa qalxıb sağollaşdı. Evinə çatan kimi oğlanlarını və özünə yaxın bildiyi adamları çağırıb söhbət elədi. Hər birinə tapşırıq verib kəndlərə yolladı.

Mayılın evi qadınsız idi. Oğlanlarının anası bir ildən çox idi ki, rəhmətə getmişdi. Ev işlərinə qulluqçu, yaşlı bir qadın və oğlu Səməndər baxırdı. Mayıl Səməndəri çağırıb tapşırıqlarını verdi:

–Qardaşların mənimlə Gürcüstana gedəcək. Nə vaxt qayıdacağımızı dəqiq bilmirik. Ev-eşikdən, mal-qaradan muğayat ol. Sənə ümid olub gedirəm.

Bir neçə gündən sonra Məmməd bəy, Mayıl və oğlanları at belində Qonaqkəndin mərkəzi küçəsi ilə Xaltan-Şamaxı istiqamətinə üz tutanda evlərdən çıxan atlılar bir-bir dəstəyə qoşulurdular. Darvazadan çıxan atının dalınca atılan suyun, edilən duanın səsi ilə birgə boğuşq hıçqırıq da eşidilirdi.

Tiflis şəhərini ilk dəfə gördüklərindən hamı maraqla Kür çayının iki yerə böldüyü bu şəhərə baxırdı. Mayıl üçün də bu qədim şəhər bir rəssamın çəkdiyi tablo kimi cəlbedici idi. Məmməd bəy Mayılın marağını görüb məlumat verdi:

–Mayıl, bu şəhər mərkəz olduğu üçün Qafqazda yaşayan xalqların əksər nümayəndələri burda var. Gürcülər, ermənilər, ruslar, türklər Tiflisi öz şəhərləri hesab edirlər. Azərbaycanın bir çox görkəmli ziyalıları: Mirzə Səfi Vazeh, Mirzə Fətəli Axundzadə, özünü Qubalı adlandıran Bakıxanov burda yaşayıb, işləyiblər. Hətta burda dəfn olunanlar da var. Bax Tiflisin Kürdən cənub hissəsində əsasən müsəlmanlar, şimalda xristianlar yaşayır. Quzeydə azan səsləri eşidilir, güneydə kilsə zəngləri çalınır. Ətrafda müxtəlif dillərdə danışan kəndlər var, Osmanlı sərhədlərinə qədər. Mən Tiflisdə qonaq evində qalacam. Sənə şəhər ətrafındakı evlərdən birində yer verəcəklər. Nə göstərişlər olsa, sənə çatdıracağam. Boş günlərdə mənim yanıma gələrsən. Səni Azərbaycanımızın bir neçə böyük, tanınmış, adlı-sanlı oğulları ilə tanış edərim. İndi isə gedək, bir az dincələk.

Mayılın qalacağı ev səkili, kiçik bağçası olan ev idi. Ev sahibi həyət qapısının qabağında onu qarşılayanda nəzərlərini Mayıldan çəkə bilmirdi. Onun pəhləvan cüssəsi kişinin heyretinə səbəb olduğundan sifətindəki təəccüb aydın hiss olunurdu:

–Xoş gəlmisən, ay oğul, – deyə ev sahibi sol əlilə atın cilovundan tutub, sağ əlini Mayıla uzatdı.

–Çox sağ ol, ay əmi, – deyərək Mayıl yaşı altımtışı ötmüş, ortaboylu, artıq saç-saqqalı ağarmış kişi ilə iki əlli görüşdü.

Mayılın qalacağı otaq kasıb da olsa, səliqəli idi. İki kiçik pəncərəsi var idi. Pəncərələrdən qonşu evin həyəti görünürdü. Ev sahibi müsəlman olsa da qonşusu xristian idi. Mayıl şəhər əl-üzünü yumaq üçün həyətdə düşəndə qonşu həyətdən bir boy-buxunlu,

həm də yaraşıqlı qızın ona maraqla baxdığını gordü, lakin əhəmiyyət vermədi. Bu hal sonrakı günlər də təkrar olunanda Mayılın da hər səhər diqqəti qonşu qapya yönəldi. Deyəsən, bu canlı-cüssəli, iri bədənli, uzandıqca nazıqlaşən bıqlı, qarabuğdayı, iti baxışlı kişi qıza nağıllardakı qəhrəmanları, bəhədirləri xatırladırdı. Mayıl ilk baxışdan qızın xoşuna gəlmişdi. Odur ki, çəkinmədən hər səhər durub ona göz qoyar, hərəkətlərini izləyər, sonra çəkilib gedərdi.

Mayıl da bu evdə qaldığı günlərdə hər səhər pəncərədən qonşunun həyatında səliqə-sahman yaradan, gah odun, gah su gətirən, gah da paltar yuyan bu qızı görürdü. Qızın diribaşlığı Mayılın diqqətini çox cəlb edirdi. Bir neçə gün həyatda olarkən də ona göz qoyan Mayıl qəlbində anlaşılmaz duyğuların baş qaldırdığını hiss edirdi. Otağında olarkən istər-istəməz nəzərləri pəncərədən qonşu həyatına dikilirdi. Deyəsən, bu qız ona mərhəmləşirdi. Mayıl ilk dəfə evlənəndə anasının təkidilə qızı istəmişdi. Sevgi, eşq, məhəbbət onda narahatlıq yaradıb qəlbinə hakim kəsilməmişdi. İndi görəsən bu nə idi? Yoxsa cavan oğlan təki indi Əsli-Kərəm olacaqdı? “Yox, yox, bu mənə yaraşmaz”, – deyə Mayıl qəlbində baş qaldıran təlatümü boğurdu.

O, maral görmüş pələng kimi qızı hürkütməmək üçün hər səhər altdan-altdan göz qoyurdu. Bir gün ev sahibindən qonşusu barədə suallar verməklə öyrəndi ki, qız subaydır, adı da Ali-kodur. Aliko gürcü dilində hər şeyi bilən deməkdir. Ailə türkcə də bilir. Mayılda qızı yaxından görüb danışdırmaq istəyi yarandı. Yaxşı vaxt səhər tezdən durmaq idi. Belə də etdi, axı qadının gözəlliyi səhər yuxudan duranda görünməsindən bilinir. Adəti üzrə həyatə düşəndə qızı qonşu həyatda nəse eləyirmiş kimi dolanan görüb çəpərə yaxınlaşdı və “Aliko” deyib astaca səslədi.

Qız yaxına gəlib incə səslə:

- Nə sözün var, Mayıl ağa? – dedi.

–Sən mənim adımı hardan bilirsən?

–Elə sən bilən yerdən, – deyib qız gülümsədi. Qızın ağappaq, sağlam dişləri Mayılın gözlərindən yayınmadı.

O, bildi ki, izahat verməyə ehtiyac yoxdur. Odur ki, mətləbə keçdi:

–Aliko, səni özümlə aparsam, gedərsənmi?

Aliko bu cümləni gözləyirdi. Yad bir kişi ona başqa nə deyəcəkdi ki?

–Sən müsəlman, mən xristian, atam, anam icazə verərmi?

–İcazə versələr, sən müsəlman olarsanmı?

–Bax bu yerdə fikirləşmək lazımdır.

–Aliko, sən razı olsan, hər şey düzələr.

–Baxarıq, – deyə qız sifətinə gələn qızartını Mayılın görməməsi üçün yana dönüb yavaş-yavaş uzaqlaşdı.

Mayıla əmr gəlmişdi ki, Tiflisdən cənuba tərəf kəndlərdə iğtisaslar baş verib, təcili ora gedib sakitlik yaratmaq lazımdır. Mayıl atlı dəstələrin tapşırıqlarını çatdırıb birgə yola düşdülər. Dəstələrdə yerli türkdilli əhalidən bələdçilər var idi.

Mayılın atlı dəstələrini gözləməyən başıpozuq quldurlar yerli əhali ilə vəhşicəsinə hərəkət edərək əhalidə qorxu yaratmağa çalışmışdı. Öz dədə-baba torpaqlarından əhalini didərgin salmaq üçün insanlığa sığmayan hərəkətlər edərək qocaya, uşağa, qadına, hətta xəstəyə qarşı belə rəhm etməmişdilər. Mayıl yerli əhalinin köməyi ilə quldurların yerini, kəndlərə basqın vaxtlarını öyrənərək tapşırıqlarını verdi.

Altı-yeddi gün ərzində kəndlərdə iğtişaş yaradanlar zərərsizləşdirildi. Əhali qoşunun getməsinə istəmirdi. Bir həftə də keçdi. İğtişaş törədənlər elə qaçmışdılar ki, bir də gələcəklərinə ümid yox idi. Mayıl əmr gələnə qədər atlıların bu kənddə qalacağını tapşırıb bir neçə atlı ilə Tiflisə qayıtdı. Məmməd bəyi tapdı, vəziyyət haqqında məlumat verdi:

–Bəy, yerli camaatın verdiyi məlumata görə, iğtisası törədən ermənilər olub. Onlar istəyiblər ki, bu kəndlərdəki yerli türkləri ayağa

qaldırsınlar. Bundan ötrü bir xeyli türk də öldürüblər. Ümid ediblər ki, xalq ayağa qalxacaq və onlar da şayiə buraxacaqlar ki, türklər Osmanlıların gəlişini eşidib Rusiyaya daxilən zərbə vurmaq istəyiblər. Burda yaşayan türkləri çar hökumətinin əlilə cəzalandırmaq istəyirlər.

–Düz başa düşmüşən, Mayıl.

–İmkan vermədik ki, istədikləri baş tutsun. Mövqeyi yaxşı seçmişdik. Biz onları atəşə tutan kimi güclü tələfat verdiklərindən elə qaçdılar ki, elə bil heç orada olmayıblar. İnanmıram ki, qorxularından bir də oraya ayaq bassınlar.

–Onlar qorxaq millətdir, amma çirkin xislətləri ilə yuxarı dairələrdə özlərinə yer, yaxud himayədar tapa bilirlər. Hakimiyyətdə olanlara arxalanıb yerli əhalini sıxışdırır, qovur, torpaqlarını ələ keçirirlər. On il əvvəl Bakıda qırğın törətdilər, indi də ruslara arxalanıb çorəyini yediyi, onlara himayədarlıq etmiş Osmanlı dövlətinə xainlik etdilər. Osmanlıda istəyinə çata bilməyib başqa yerlərdə türklərə qarşı çıxdılar. Böyük dövlətlər də Osmanlıны zəiflətmək istədikləri üçün ermənidən də istifadə edirlər. Yəqin ki, bu çəkişmələr hələ çox çəkəcək...

Mayıl bilirdi ki, Məmməd bəy yüksək çinli adamlarla həmsöhbətdir, Rusiyanın bir sıra şəhərlərində olub, məlumatı dəqiq və səhihdir. Ona görə sakitcə bəyi dinləyirdi.

Tiflis şəhəri yeni ili qarşılayırdı. Hər tərəfdə yolkalar bəzəyir, şaxta babanın gələcəyini gözləyirdilər. Tiflisdə yaşayan xristian olmayanlar da uzun müddət bir yerdə yaşadıklarından onlar da qonşularından geri qalmamaq üçün yeni ili qarşılamağa hazırlaşırdılar. Mayıl ilk dəfə idi ki, yeni ili el-obasından kənarda qarşılayırdı. Yeni il üçün bu təmtəraq Mayılı təəccübləndirirdi: “Bu nə yeni ildir? Yeni nə baş verir? Qış fəslidir, bu gün də, sabah da. Dəyişən nə var ki? Əsl yeni il Novruz bayramıdır. Ölmüş təbiət sanki cana gəlir. Yazda başlanan il qış fəslilə başa çatır. Bu bir il insan ömrünə bənzəyir. Yaz fəslilə insanın uşaqlıq və yeniyetməlik dövrü-

nə bənzəyir. Yay sanki qaynar gəndlik illəridir. Payız fəslı insanın müdrikləşdiyi, böyük ailə başçısı, əmlak sahibi olduğı dövrə, qış fəslı isə insanın qocalıq dövrünə bənzəyir. Allah canlı, ya cansız, nə yaradıbsa, hamısında öz qüdrətinin nişanələrini qoymuşdur.

Bizim Novruz bayramımız dinimizlə yox, təbiətlə, yaradılışla bağlıdır. Xristianların qeyd elədiyi Yeni il isə öz dinlərilə bağlıdır. Yeni il dedikləri bu milad, yəni doğum tarixi İsa peyğəmbərin dünyaya gəlişi ilə əlaqədardır. Demək olar ki, onlar hər il öz peyğəmbərlərinin doğum gününü bayram edirlər. Şaxta baba kimdir? Şaxtadan da baba olar? Adamlar niyə özlərini uşaq kimi aldadıb sevinirlər? Bu da yəqin böyüklərin nağılıdır.” Mayıl bu düşüncələrlə ev sahibləri ilə birgə Yeni ili gözləyirdilər.

Yeni il axşamı adamlar yatmaq istəmirdilər. Xristian qonşu Mayılın qaldığı evə keçib bayramlaşırdı. Ailəliklə gəlmişdilər. Mayıl kiçik eyvanda durub qonşuların bayramlaşmasına göz qoyurdu. Bu vaxt Aliko da balkona çıxdı. Mayıla: “Yeni ilin mübərək!” dedi və mehribanlıqla ona sıxıldı. O, qızı üsulluca özündən kənarlaşdırıb pıçıldadı:

–Aliko, biz naməhrəmik. Allah icazə verməz.

Qız gülümsündü: “Belə igidin, bu cür qorxaqlığı da varmış”

Gecə yerinə uzananda Mayılın yuxusu qaçmışdı. Fikri Qonaqkəndə getdi: “Görəsən, onun yoxluğundan istifadə edib baş qaldıranlar nə düşünürlər? Yəqin indi hər tərəf ağ örtüyə bürünüb. Vəlvələnin suyu donub. Uşaqlar buzun üstündə kirşə ilə sürüşür, bir az böyüklər aşıq-aşıq oynayır. Qadınlar uzun qış gecələrini yun daramaq, əyirməklə qısaldırlar. Kişilər də qoyun dərisindən tikilmiş bəzəkli kürklərini geyinib növbə ilə bir evə yığışib ötənlərdən söhbət açır, öz el-obalarının məzəli əhvalatlarını, tarixini nağıl edərək cavanlara ötürməklə yaşadırlar. Ayazlı qış gecələrində, quru, şaxtalı havada qar ayaq altında səslənir, hərdənbir qayğısız-qayğısız avazla ulayan itlərin səsi aydın eşidilir. Başına

ağ papaq qoyub yamaclara dirsəklənmiş evlər düşüncəyə qərq olmuş qocalar təkin sanki qəlyanını tüstülədir...

Mayıl qəti qərara gəlmişdi. Alikonu özü ilə aparacaqdı. Amma necə? İndi o, qız qaçırmalı idimi? Tez bu fikri özündən uzaqlaşdırdı. Məmməd bəylə məsləhətləşmək lazım idi. O, savadlı adamdır. Qeyri millətlərlə də çox münasibətdə olub. Müsəlman, xristian adətlərini də yaxşı bilir.

Belə düşüncələrlə Mayıl Məmməd bəyin olduğu evə getdi.

Məmməd bəy onu görüb sevindi:

–Mayıl, – dedi, – cəbhədən xəbərlər gəlir. Rus qoşunları Osmanlıları geri oturdublar. Sarıqamış deyilən yerdə Osmanlılar səhv taktika seçdiklərindən güclü şəkildə böyük qurbanlar verərək geri çəkiliblər. Deyilənlərə görə, Osmanlılarla müharibənin taleyi həll olunub. Aydan çoxdur ki, evdən çıxmışığ sevinmirsənmi?

Mayıl narahatlığını gizlətmədi:

–Bəy, mən burdan tək getmək istəmirəm.

Bəy təəccüblə Mayıla baxdı:

–Tək niyə gedirsən? Mən də qayıdıram.

Mayıl gülümsündü:

–Bəy, mən qaldığım evin qonşuluğunda bir qız var. Onu da aparmaq istəyirəm.

–Hə, aydındır, – bəy qımıışdı, – neyləyək elçi getməliyik?

–Bəy, elçilik öz yerində, bu ailə xristiandır. Mən istəyirəm ki, qızın razılığı alınsın, məscidə gedib kəbin kəsdirək, qız müsəlmanlığı qəbul etməyə razıdır. Yola düşəndə müsəlman qadın kimi geyinəcək, yoxsa bu qədər kişinin içərisində başıaçıq qadın aparmayacağam ki?

– Olsun, Mayıl, sənin ailən çoxdan vəfat edib. Yəqin ki, sən də evlənməlisən. Bəs qızın adı nədir?

–Alikodur, bəy, qız müsəlmanlığı qəbul edəndən sonra istəirəm ki, adı Ayişə olsun. Peyğəmbərimizin ailəsinə aid addır.

–Yaxşı, Mayıl, bu işləri bir neçə günə yoluna qoyarıq. Uşaqlara da, hazırlıq görsünlər. Öz obamıza qayıdırıq.

–Oğlanlarıma da demişəm. Qalıb sizə aid işlər.

Məmməd bəy gülümsündü. Mayıl hər işini ölçüb-biçmişdi.

***

Böyük çillənin ortaları idi. Qış da olsa havalar xoş idi. Atlı dəstələri geri qayıtmağa hazır idilər. Şəhərə yaxın bir yerə toplaşan atlılar Mayılı gözləyirdilər. Bir azdan Məmməd bəy, Mayıl, oğlanları və çarşaba bürünərək atın üstündə oturmuş Ayisə atlı dəstələrinə yetişdilər. “Ya Allah, sən avand elə,” – deyib yola düzəldilər.

Heç kəs dinmirdi. Sakitliyi atların ayaq səsləri və fıxırtısı pozurdu. Mayıl Ayisənin ata-anası ilə vida görüşünün təsiri altında idi: “Ayisənin ata-anası ağlayırdı. Əynini geyinərək Ayişə də sakitcə göz yaşı tökürdü. Hamı başa düşürdü ki, Ayişəni bir daha görməyəcəklər. Ayişə də bu hissin təsiri altında atasının, anasının üzündən son dəfə öpüb, ağlar qoyub getdiyi valideynlərini yaddaşından uzun müddət silinməyəcək nəzərləri ilə süzüb, sanki gözəgörünməz bir qüvvənin təsiri ilə əzizlərindən qopdu və onun üçün hazırlanmış ata mindi. Daha dönüb geri baxmadı. Yetim uşaqlar kimi bir-birinə qısılib həyətin ortasında qalmış qocaları görmək ağır idi. Bayatıda deyilən kimi, bir ayrılıq, bir ölüm, heç biri olmayaydı. Bu andan ciyərparalarına həmişəlik həsrət qalacaqdılar. Qız uşağı belədir: Saxla, əziyyətini çək, böyüt, sonda da bilmirsən necə adama qismət olacaq. Gərək körpəliyindən bunu başa düşsən ki, “qızı özgə üçün, oğulu özünçün tərbiyə edəsən.”

Mayıla bu hisslər tanış idi. Qızlarını köçürəndə daxilən həyəcanlansa da bildirməmişdi. Axı Mayıl Ayişənin atası kimi qoca deyildi, həm də onun qızları çox uzağa getməmişdilər.

***

Gecəni Gəncədə keçirən Mayılgil səhər tezdən yola çıxdılar. Kəsdirmə keçərək məsafəni qısaltdan atlılar axşama yaxın Xaltana yetişdilər. Yaxın kəndlərdən olan atlılar dayanmayıb evlərinə çatmağa tələsdilər. Mayıl Məmməd bəyə təklif etdi:

–Bəy, Mütəllimgildə dincəlsək, yaxşı olar, həm atlar dincini alar, həm də biz çay içib bir qədər yorğunluğumuzu unudarıq.

Mütəllim Mayılın kürəkəni idi. Qayınatasını görcək əl-ayağa düşdü. Mayılın qızı da çıxıb atası ilə görüşəndə ona yavaşca: “analığındır”, apar öz otağına dedi. Qız kirmişcə Ayişəni qucaqlayıb öpdü və qoluna girib apardı.

Hava xoş olduğundan Mayılgil bir azdan yola düşdülər. Onlar Xaşı kəndinə yetişəndə yalnız yuxudan oyanıb səhərə qədər yata bilməyən qocalar oyaq idilər.

Məmməd bəy və digər qonaqkəndlilər də yarım saatdan sonra evdə olacaqdılar.

***

Mayıl yuxudan oyananda günorta idi. Ayişə də oyanmışdı.

Nökərlər həmişəki kimi mal-qaraya baxmış, həyə-t-bacanı təmizləmişdilər. Mayıl əvvəlcə Ayişəni ev şəraiti ilə tanış etdi və Ayişə çay hazırlamağa başlayanda həyə-tə düşdü. Bəyalı kişi Mayılı görüb sevincək qarşısına gəldi:

–Xoş gəlmisən, Mayıl ağa, həmişə evində, eşi-yində.

–Çox sağ ol, Bəyalı kişi, sən necəsən?

–Yaxşıyam, ağa, ömrün uzun olsun. Xoşbəxt olasan!

–Bəyalı kişi, Xanoğlana de, bir azdan sonra yanıma gəlsin.

Mayıl buz kimi soyuq su ilə yuyunub evə keçdi.

Axşama kimi, o, Əli, Osmanəli, Xanoğlanla görüşüb söhbətləşdi. Qonaqkənddə və qonşu kəndlərdə olanları öyrəndi. Axşam oğlu Xankişini yanına çağırırdı. Xankişi “Salaməleyküm”

deyib evə girəndə Ayişə ana əvəzi olsa da oğulluğunun kişi olduğunu nəzərə alıb ayağa durdu. Ata-oğulun söhbətinə qarışmaq üçün o biri otağa keçmək istəyəndə Mayıl dedi:

–Ayişə, gəl otur, gizlin söhbətimiz yoxdur.

Sonra oğluna sarı dönüb sözünə davam etdi:

–Xankişi, sabah gedirsən Bilgəh kəndinə. Orda Məmməd vəli adlı bir kişi var. Ona deyirsən ki, Mayıl eşidib ki, o yaxın günlərdə qonşu kənddən olan bir qadını almaq istəyir. Özünü rüsvay eləməsin. O qadın ona layiq deyil. Özünə başqa adam tapsın. Bilirsən ki, mən ondan qisasımı almalıyam. Başa düşdün?

–Bəli, – deyə Xankişi astaca dilləndi.

–İndi ki, başa düşdün gedə bilərsən.

Xankişi çıxdı. Ayişə təəccüblə ərinin üzünə baxdı:

–Ağa, mən başa düşmədim. Bir deyirsən ki, özünü rüsvay eləməsin, bir də deyirsən ki, ondan qisas almalıyam. Əgər bu adam sənin düşmənidirsə, nə işinə, qoy rüsvay olsun.

–Ayişə, mən ondan qisas almalıyam. Amma o, əxlaqsız qadınla evlənsə, onu öldürsəm, deyəcəklər ki, Mayıl bir oğraş öldürüb. Öldürməsəm, qisasım qalacaq. Mən istəyirəm ki, mənə düşmən olan adam da mənə tay adam olsun. Bildinmi?

–Bildim, oğraş nə deməkdir?

Mayıl gülümsündü:

–Oğraş o kişiyə deyirlər ki, onun ailəsindəki qadınlardan hər hansı biri: anası, bacısı, yaxud arvadı əxlaqsızlıq edir, o kişi də bunu bilir və qəbul edir. Onda belə kişiyə oğraş deyirlər.

–Ağa, sizin dininizdə niyə kişiyə bir neçə qadınla evlənməyə icazə verirlər?

–Bilirsən, Ayişə, qanun-qaydadən elə istifadə etmək lazımdır ki, o pozğunluğa gedib çıxmasın. Bizim peyğəmbərimiz də bir neçə qadınla evlənib, amma bu eyni vaxtda olmayıb, həm də bu evlənmələrdə məqsəd olub. Qeyri millətdən olan qadınla evlənib ki, o xalqla münasibəti yaxşılaşdırsın, öz millətindən olanlarla da evlənib ki,

qadın sahibsiz olmasın. Axı o dövrdə qadınların özünü dolandırması çətin olub. Ərsiz qalan qadın ya dilənməli, ya da pis yola düşməli olacaqdı. Müharibələr zamanı ölən kişilərin dul qadınlarına sağ qalanların sahib çıxmasını peyğəmbər özü məsləhət bilirdi. Boşanmış, yaxud dul qalan qadınların hamısının abırlı, ismətli olacağına kim zəmin dura bilər? “Dinimizdə bir neçə qadınla evlənməyə icazə verilir” deyib bundan düşüncəsiz şəkildə istifadə olunduqda ailədə söz-söhbət, qalmaqla, qadınlar və övladlar arasında çəkişmələr, hörmətsizlik yaranır. Bir qadının öhdəsindən gələ bilməyən kişinin bir neçə qadınla evlənməsi qarağünlük olur.

–Ağa, sizin dininizdə qadın kişiylə tabe olduqda o hüquqsuz olmurmu? Axı o da insandır.

–Ayişə, bizim dinimizdə qadın hüquqsuz deyil. Tarix boyu hökmdar, şair, aşiq qadınlarımız olub. Qadınların örtülü olması onların kişilərlə birgə çalışmalarına mane olmayıb. Koroğlunun Nigarı, Fətəli xanın Tutu Bikəsi, Molla Nurun Gülşadı öz ərlərinə layiq igid, ağıllı qadınlar olub. İstər kişi, istərsə də qadına qabiliyyəti, mənəviyyəti, insani keyfiyyətlərinə görə yanaşmaq lazımdır. Bax biz hamımız Allahın əmrlərinə tabeyik. Dövlətdə hamı ölkə başçısının əmrlərinə tabedir. Ailədə də hamı ailə başçısına tabe olmalıdır. Müqəddəs kitabımızda buyrulur: “Kişilər qadınlar üzərində ixtiyar sahibidirlər.” Amma kişi də gərək kişi olsun. Hər erkəyə də kişi demək düz olmaz. Kişi öz kişiliyini saxlaya bilməzsə, hərə bir daraqda toxuyar, birlik olmaz. Ailə də dağlar, ölkə də dağlar, sonda hamı Allahın qəzəbinə tuş gələr. Dinimizdə qadına qiymət yüksəkdir. Hamımızı dünyaya gətirən anadır. Peyğəmbərimiz buyurur ki, cənnət anaların ayağı altındadır. Bilirsən nə deməkdir? Hansı övlad ananın ayağına əyilsə, qulluğunda durursa, o, cənnəti qazanır. Ailədə ana da böyük sayılır. Məsəl var: “Allahsız yerdə otur, böyüksüz yerdə yox”. Böyüyə hörməti bizdən gör ki, Allah necə tələb edir. Hər yer Allahındır. Allahsız yer yoxdur. Bəs adam nə vaxt Allahsız yer tapa bilər? Böyük say salınmayan yer

elə Allahsız yer sayılır. Böyüyünə hörmət etməmək Allaha qarşı da hörmətsizlikdir.

–Niyə sizdə qadınlar bu qədər örtülü gəzirlər? – deyə Ayişə onu düşündürən suallardan birinə də Mayılın nə cavab verəcəyinə marağını gizlətmədi. Mayıl isə çalışdı ki, Ayişənin bu mühitə uyğunlaşması xoşluqla, asanlıqla baş versin. Odur ki, tələsmədən izah etməyə başladı.

–Ayişə, qadın kişiylə Allahın əmanətidir. Qadın müsəlman ailəsində kişiylə tabe olsa da, kişi üçün, ailə üçün çox qiymətlidir. Ailənin şərəfi, namusu qadınla müəyyənləşir. Ləyaqətli kişi də qadınının önündə olub özünü sipər edir, qadının arxasında qalmır. Qadın bu dərəcədə qiymətli olduğundan pis nəzərlərdən, şor gözlərdən qorunmalıdır. Qadının gözəl geyimi də ərinə görə olmalıdır. Özünü nümayiş etdirmək, özgülər üçün, özünü göstərmək üçün bəzənmək, geyinmək qadının aqlının geyimi ilə müqayisə olunacağına sübutdur.

–Məgər örtülü gəzənlər arasında əxlaqsız olmur?

– “Meşə çaqqalsız olmaz” deyirlər. Yəqin ki, olur. Amma açıq-saçıqlıq əxlaqsızlığa yol açır. Utanmayan nə istəsə eləyə bilər. Örtülü geyinmək ləyaqətli, ərli qadının üstünlüyüdür. Səllimi və atasından, qardaşından, ərindən utanmayan qadını necə abırlı hesab etmək olar?

–Ağa, mənəcə, insanın şərəfi paltardansa öz əxlaqından çox asılıdır.

–Ayişə, istər kişi, istərsə qadın yaşadığı dövrü və yaşadığı mühiti nəzərə almalıdır, – deyə Mayıl söhbətin uzanacağını görüb əlavə etdi:

–Gecə keçir, dur yataq.

***

Aylar bir-bir ötüb keçdikcə fəsillər də bir-birini əvəz edir, təbiət də fəsilə uyğun dəyişir, çöl-çəmən də nazlı gəlin kimi tez-tez donunu dəyişirdi. Babadağdan başlayıb sıyrımlanan dərələrdə, çay

kənarlarında yerləşən kəndlər heç kəsdən asılılığı olmadan yaşayır, dağlar öz qürurunu burada yaşayan insanların təbiətinə hopdururdu. Zəhməti sevən, çətinlikdən qorxmayan bu dağ adamları hər fəslin gəlişini qarşıda görəcəkləri işlərin sevinci ilə qarşılayırdılar. Hər il olduğu kimi bu il də istilər başlayan kimi kəndlilər mal-qaranı yaylaqlara qaldırırdılar. Mayıl oğlanları və nöqərləri ilə birgə mal-qarasını Neycə yaylağına göndərmişdi. Özü də hazırlaşmışdı ki, bir-iki gündən sonra yaylağa getsin.

Uşaqları yola salandan sonra Mayıl yolda qardaşı İsmayıl ilə görüşdü. İsmayıl Mayıldan hal-əhvalını soruşandan sonra demişdi:

–Mayıl, Naringül adlı qadın kənddə çox məşhurlaşmış. Hamı pıçapıç danışır. Gecələr evinin həndəvərindən cavan oğul-uşaq əksik olmur. Bu abırsız qadın heç kəsdən utanmır. Əri də atıb gedib başqa yerə işləməyə, iki-üç aydan bir evinə gəlir.

Mayıl bu söhbətdən sonra yaylağa çıxmağı ləngitdi. Ayrı-ayrılıqda Xanbabaya, Baloğlana gecələr o qadının evinə göz qoymağı tapşırırdı. İstəyirdi ki, xəbərin düzlüyü ən azı üç-dörd adam tərəfindən təsdiq olunsun.

Elə birinci gecədən sonra Xanbaba da, Baloğlan da gördüklərini Mayıla danışdılar. İsmayılın verdiyi xəbər təsdiq olunurdu. Mayıl Salmanı yanına çağırırdı. Salman həm yaxşı atıcı idi, həm də gecə görülməsi işləri təkbəşinə heç bir iz buraxmadan icra edərmişdi. Buna görə camaat ona ləqəb də vermişdi. Yalquzaq Salman dedikdə hamı söhbətin kimdən danışıldığını bilirdi. Qaranlıq düşəndə Salman Mayılın yanına gəlirdi. Mayıl Ayişəyə “süfrəni düzəlt” deyib həyəətə düşürdü. Bu anda Ayişəni maraqlandırır. Astanaya düşüb qapının arxasında durdu. Mayılın acıqla dedi ki:

–Elə bu gecə, səhər açılmamış, cəzalandırmaq lazımdır, – sözlərini eşitdi. Ayişə tələsik evə qaçıb süfrəni hazırlamağa başladı. Mayıl evə gələndə ona heç nə demədi. Səhər tezdən Mayıl Ayişə ilə birgə yaylağa köçdü.

Neycənin yaxşı vaxtları idi. Hər tərəf yamyaşıl idi, yer gül-çiçəyə bürünmüşdü. Alaçıq həmişəki yerində qurulmuşdu. Yarıya qədər divar olan alaçıqın içəri üzünə və yerinə döşənmiş xalçalar daha yaraşılıq göstərirdi. Alaçıq çubuqlarının üstünə çəkilməmiş çadırın altından keçənin sərilədiyi görünürdü. Keçə həm alaçıq möhkəmləndirir, həm də içərinin havasını bayırın isti və soyuğundan qoruyurdu. Qapıya yaxın yerdə ocaqda sacayağının üstündə çaydan buğlanırdı. Alaçıqın yanlarında nalçalar döşənmiş, ortaya süfrə sərilmişdi. Süfrədə stəkan, nəlbəkilər, təzə kərə, pendir, isti təndir çörəyi var idi. Mayıl alaçıqə girib təzə təndir çörəyinin qoxusunu aldıqca dönüb Xanoğlana dedi:

–Ay Xanoğlan, mən də deyirəm, sən niyə belə qıvraq, cavan qalmısan. Belə diribaş arvadı olan kişini ürəyi həmişə şad olar.

Xanoğlan yaşlı da olsa bu tərifdən sanki utanırmış:

–Ağa, “kişini tez qocaldar, arvadın natarazlığı” deyiblər. Biz ikimiz də ömür boyu işlək olmuşuq.

–Allah sizdən can sağlığını əksik eləməsin, – deyər Mayıl razılığını bildirdi və Ayişənin tökdüyü çayı qarşısına çəkdi.

Axsama yaxın Baloğlan kənddən gəldi və eşitdiyi xəbərləri yaylaqdakılara çatdırdı:

–Bu səhər xəbər çıxdı ki, Naringül evində yoxdur. Gördüm deyən olmadı. Hamı məəttəl qalmışdı ki, bu qadın hara getmiş olar. Sonra günortaya yaxın meşəyə oduna getmiş cavanlar xəbər gətirdilər ki, Naringülü meşədə ağacdən asılmış görüblər. Adamlar gedib öküz-kirşə ilə Naringülün meyidini gətirdilər. Sabah dəfn olunacaq.

Xəbəri eşidəndə Ayişə həyəcanlandı. Mayılın Salmana dedi: “Elə bu gecə, səhər açılmamış, cəzalandırmaq lazımdır” sözləri yadına düşdü. Deməli, Mayılın cəzası belədir. Qəlbində bir narahatlıq yarandı. Bir az keçmiş ürəyinin bulandığını hiss etdi.

Öyüdü. “Görəsən mənə nə olub?” deyə düşündü. Alaçığa girən Mayıl Ayişənin narahatlığını duydu, ürəyinin bulandığını biləndə gülümsədi:

–Ayışə, övladın olacaq, – dedi.

Ayışə sevinc qarışıq bir narahatlıqla soruşdu:

–Ağa, sənin oğlanların, qızların var. Məgər sən bu uşağın da olmağını istərsən?

–Ayışə, mən günahsız bir körpənin qatilinə çevrilə bilmərəm. Allahın verdiyi paydan imtina edəni Allah cəzalandırır. İnsan gözlə görünəni görür, qəbul edir. Gözlə görünməyəni hissiyatı güclü olanlar dərk edir. Başımıza çox hadisələr gəlir, günahı da çox vaxt özümüzdə deyil, kənarda axtarıq.

–Ağa, bəs bu gün o qadını öldürənin cəzası nədir?

–Mənim Ayışəm, – deyə Mayıl əzizləyici tərzdə müraciət etdi. – O qadın pis əməl sahibi idi. Onun pisliliyi tək özünə aid deyil, o, cəmiyyəti korlayırdı. Nə qədər cavan əxlaqsızlığa qurşanırdı. Beləsi cəzasız qalsa, bu yola qurşananlar çoxalar. Belələrindən törəyənlər də bu yolla gedə bilər. Abırsızlıq, əxlaqsızlıq adi hala çevrilər, heç kim utanmaz. Cəzasızlıq cəmiyyətdə başlı-başınalığa yaradır, əxlaqsız adam əxlaqlını fərsiz, avam yerinə qoyr, hətta ona gülür.

–Ağa, günahı qadın təklikdə eləmir. Məgər kişilər günahkar deyilmi?

–İstər evli kişi, istərsə də qadın zina edirsə, böyük günahdır, cəzası da ağırdır. Amma namus, şərəf məsələsində qadın daha əsasdır. İsmətli qadına hamı hörmətlə yanaşır, onun haqqında danışılanda “anam, bacım olsun” deyirlər. Zinakarlıq əksər hallarda qadınların meyli və istəyi ilə baş verir. Belə pozğunluq gələcəkdə əxlaqsız və imansız bir tayfanın yaranmasına, əxlaq normalarının, cəmiyyətin korlanmasına səbəb olar. Bu cür övladları qadın dünyaya gətirdiyindən namus dedikdə birinci qadın yada düşür. Hər bir adama anasının əxlaqsızlığı daha ağır gələr, nəinki atasının. Ən gözəl qadın anadır. Ana pak, müqəddəs varlıqdır, ona ləkə yaraşmır. Ana

başqası ilə münasibətdə olub ailəyə yad kişidən övlad gətirər, ata başqası ilə münasibətdə olarsa o övladın ailəyə qarışacağı olmur, çünki başqa evdədir. Ana olmaq böyük məsuliyyətdir. Bic, haram-zada, vələdüzinə övladı ana öz bətnində yerləşdirir, ana dünyaya gətirir, rüsvay olan da ana olur. Ananın dünyaya gətirdiyi özgə övladının əziyyətini öz kişisi çəkməli olur, atanın kənarda olan övladının öz ailəsinə qarışacağı olmur. Ata ölərsə, ana, ata əvəzi ola bilir, amma ana ölərsə, ata, ana əvəzi ola bilmir. Bütün bunlara görə qız uşağının tərbiyəsi daha üstün tutulur.

–Ağa, əxlaqsız qadını siz niyə yalnız öldürməyi düşünürsünüz? Əgər kişi üçün pis gəlırsə, qoy boşasın.

Mayıl Ayişənin bu düşüncə tərzinə acı gülüşlə münasibətini bildirdi.

– Boşanmaq xəyanətin qarşısını ala biləcək vasitə ola bilməz. Sən-cə, o qadın boşanıb ədəbli olacaq? Əksinə boşanmaq növbəti xəyanətlər üçün sərbəstliyin əldə edilməsi deyilmi? Axı qadın da insandır, canlıdır, daş deyil, dəmir deyil. Onun da kişiyə ehtiyacı var. Hər boşanmış qadına haqq qazandırsa, ər-arvad münasibətlərinin gözdən düşməsi, belələrinin sayca çoxalması baş verər. Niyə biz öz millətimizin qorunub saxlanan qaydalarını itirib, başqa xalqların əxlaqını qəbul etməliyik? Özgə üçün danışmaq asandır. Düşün ki, o əxlaqsız qadın sənənin anan, ya bacındır, nə edərsən? Zina-nı adi hal kimi qəbul edən, onda bir qəbahət görməyən, bu hərəkə-tindən xəcalət çəkməyən adam ana və bacısının da zina etməsini qəbul edə bilər. Cəmiyyəti belələrindən qorumaq lazımdır. Əks halda bir qotur dana bir naxırı xəstələndirdiyi kimi onlar da çox-larını əxlaqsızlığa sürükləyər. Belələrindən birdəfəlik qurtulmaq lazımdır. Mənim fikrimi bilmək istəyirsənsə, mən belə düşünürəm.

Mayıl ayağa qalxdı:

–Nəzarət olmasa, məsuliyyət itər. Mən heyvanata göz gəzdirib gə-lirəm. Səhər kəndə getməliyəm. Camaatla bir yerdə olmalıyam.

Hər kəs öz günahlarına görə Allah qarşısında cavab verəcək. Bəndənin borcu bağışlanma diləməkdir.

ÇÖRƏK ANDI

"Bir müsəlmanı aldadan, yaxud ona qarşı hiylə işlədən, yaxud ona zərər yetirən bizdən deyildir."

Məhəmməd peyğəmbər

Bir-birinin ardınca gəlib topalaşan buludlar yavaş-yavaş dağların arxasında gizlənməyə çalışan günəşin qarşısını kəsirdi. Dağların zirvəsini işıqlandıran günəş şüalarını sanki buludlar udur, hər tərəfə axşamın qaraltısı və səssizliyi çökürdü. Sanki bir azdan sonra kənd dağların beşiyə bənzər qoynunda yuxuya gedəcəkdə. Bu il quraqlıq olduğundan düzənlər saralmış, dağlar boz rəng almışdı. Yaylağa getməyib kənddə saxlanılan mal-qara bütün günü biçənəkləri dolaşsa da axşam həyətə ac gəlirdi. Kəndin sürüsü və naxırı küçələrdən keçdikcə toz göyə qalxır, hər həyətin heyvanları sürüdən ayrıldıqca kəndin sonuna doğru azalırdı. Cavan uşaqlar qapı ağzında durub heyvanların növbədən gəlib-gəlmədiyini yoxlayırdı.

Mayıl kəndə girəndə əl-ayaq çəkilməmişdi. Darvazanın ağzında atdan endi. Atı çəkə-çəkə həyətə daxil oldu. Qapının səsinə həyətə çıxan arvadı cəld Mayılın qarşısına çıxdı: –Xoş gəldin, a kişi.

–Sağ ol, – Mayıl səsinə narahatlığı hiss etdirmək istəmədi, –Səməndər hanı? Çağır gəlsin atı sahmanlasın.

Arvadı geri döndü. Az keçmiş Səməndər evdən çıxıb atasına sarı yeyin gəldi:

–Xoş gəldin, dədə, yaylaqda nə xəbər var?

–Hamı yaxşıdır, – deyərək Mayıl üzünə süni təbəssüm verməyə çalışdı.

Bir azdan hamı süfrə başında idi. Mayıl özünü yoldan gəlmiş, yorğun adam kimi göstərsə də fikri Səməndərdə idi. Səməndərdə isə heç bir narahatlıq yox idi. Onluq lampanın işığında üzü-

nü yaxşı görə bilməsə də hərəkətlərindən nəyi isə öyrənməyə çalışırdı. Otaqda işıq getdikcə zəifləyirdi. Lampanın zəyliyi düz oturmadığından şüşə hislənirdi. Mayıl arvadı Ayişəyə səsləndi:
–Mən yorğunam, tez yatacağam.

Mayılın evin ikinci mərtəbəsində öz otağında yatacağı sahmana salınanda o, yatmamışdan əvvəl həyəət düşdü. Hər tərəfə zil qaranlıq çökmüşdü. Yüksəklikdəki evlərin pəncərələrindən zəif lampa işığı gəlirdi. Qonşuların evlərindən də lampa işığı qaranlığa süzülürdü. Təkcə bir qonşunun evi qaranlıq içərisində seçilmirdi.

Qapının cırıltısı Mayılı diksindirirdi. Ayişə həyəət düşürdü. O, Mayıla yaxınlaşıb pıçıltı ilə soruşdu:

–Nəsə narahat görünürsən, nə olub?

Mayıl narahatlığını gizlədərək:

–Təzə qonşumuz, deyəsən, yaylağa köçüb?

–Yox, kişi yaylaqda, naxırın yanındadır. Arvad-uşaq burdadır.

–Axşamdan o evin işığı yanmır axı?

–Hə, tez yatır, səhər hamıdan tez durur. Səliqəli qadındır, həyətbacanı, ev-eşiyi, uşağın da çox təmiz saxlayır, elə bil naxırçı Musanın arvadı deyil.

Mayıl söhbəti dəyişməli oldu:

–Səməndər cavan oğlandır, eşitməmiş olmazsan, gözaltısı varmı? – Yox, eşitməmişəm. Özünü çox sakit aparır. Vaxtında yatır, vaxtında durur. Çöldəki ot tayasını daşıyıb həyəətə yığıb, öküzlərə, ata qulluq edir, hər gün bulaqdan araba ilə su gətirir.

–Ağıllı adamdır, Mayılın oğlu başqa nə cür olmalıdır? – deyərək söhbəti uzatmaq istəməyən Mayıl yatmağa getdi.

Mayıl özgə evində yatmış kimi narahat idi. Səməndərdən şikayət eşitmişdi. Oğlu yenədəmi oğraşlıq edirdi? Həm qonşu, həm də çətinliklə dolanan kasıb bir adamın namusuna sataşdı. Əslində ləyaqətli kişi qonşusunun namusunu qoruyar, kasıbdırsa əl tutar. Belə əl tutmaq olar? Bu xainlikdir! İnsan bir işi görəndə

özünə də qiymət verməlidir. Axı belə hərəkət sənin özünə, qardaşlarına, atana da hörmətsizlikdir, özünü el içində rüsvay eləməkdir. Elimizin adəti, dinimizin qayda-qanunu var. Sevirsənsə, bir kişinin qızını sev, el adətincə, dinimizin hökmü ilə evlən. Niyə sən özgənin ailəsinə soxulursan? Oğru it kimi, novruz pişiyi kimi hərəkət eləmək insana yaraşarmı?

Oğlunun günahkar olduğunu qəti bilmək istəyən, bu məsələdə hələ şübhəli olan Mayılı istəməsə də yuxu apardı. Ona gizləncə çatdırılmış bu xəbərin yalan olmasını istərdi. Axı camaat onu təkcə öz qohum-əqrəbasının deyil, bütün elin namusunu qoruyan bir ər kimi tanıyırdı. Elə bu cəhətini üstün tutub onu kəndxuda seçmişdilər.

Üç-dörd il əvvəl Səməndər atasının qəzəbinə tuş gəlmişdi. Kənd mollasının sevimli bir qızı vardı. Bu qızı nişanlamışdılar. Səməndərin də bu qızdan xoşu gəlirdi. Amma hələ evlənən vaxtı deyildi. Vaxt-bivaxt qızın gözüne görünən, evlərinin başına dolanan Səməndər bir neçə gecə qızla görüşməyə başlayır. Bu xəbər Mayıla çatdırılır. O, bu hadisədən qəzəblənir.

Səməndərin anası xəstə yatırdı. Hamı başa düşürdü ki, arvad bir daha durmayacaq. Mayıl bir axşam evə təngnəfəs və gec gələn oğlunun qarşısını kəsib demişdi:

–Ə, kiçük, bu gecə vaxtı hansı qapıda sülənirdin?

–Yox, dədə, palçıq idi, evə tələsirdim, – deyə Səməndər qorxa-qorxa dillənmişdi.

–Başa düşürsənmi, sənin bu hərəkətinin əvəzi necə verilməlidir?

Səməndər bildi ki, atası onun hərəkətlərindən xəbərdardır. Rəngi dəyişdi, dili topuq vurmağa başladı.

Yataqda olan qadın başını qaldırıb yalvardı:

–Mayıl, Səməndər o qızı nişanlanmamış istəyirdi. Qızın atası heç razılığını almayıb, onu görmədiyi bir oğlana nişanlayıb. Keç Səməndərin günahından, yalvarıram sənə! Səhv eləyib. Bu dəfə ba-

ğışla onu. Bir də belə səhv eləməz. Bizim də günahımız var. Son-beşik olduğu üçün onu ərköyün eləmişik.

Arvad Mayılın qəzəbinin nə ilə bitəcəyini bildiyi üçün qorxur, Səməndərə də sanki yalvarırdı:

–Səməndər, de ki, səhv eləmişən, de ki, bağışla, dədə, bir də elə-mərəm. Diz çök, Səməndər, yalvar, qoy günahını bağışlasın. And iç, Səməndər, and iç ki, bir də belə qələt eləməyəcəksən.

Səməndər anasının sözlərindən də vəziyyətin ağırlığını duyub taxçadan çörəyi götürüb qarşısına qoydu. Hər iki əlini çörə-yin üstünə qoyub yalvarıcı baxışla atasına baxaraq dedi:

–Dədə, and olsun bu halal çörəyə, bir də məndən belə səhv hərəkət eşitməyəcəksən. Əgər bir də sənə ləkə gətirsəm, istədiyin kimi cəzalandırırsan.

Səməndər danışdıqca yataqda anası zarıya-zarıya yalva-rırdı. Mayıl bir yatan arvadına, bir də günahkar oğluna baxdı. Qə-rarını verməyə tələsmədi. Bu anda qadının səsi kəsildi. Onun irə-liyə uzanmış əli birdən yerə düşdü. Hər ikisi arvada sarı döndü. Arvad keçinmişdi. Bir anlıq Səməndər unuduldu. Sanki ana öz ölümü ilə Mayılın qəzəbini soyutmaq istəmiş, bala qatili olmağının qarşısını almışdı...

Bir il ara işlərinə gedib birtəhər dolanan Musa, nəhayət, daimi iş tapıb işləməyə başlamışdı. Cimi kəndindən olan bir var-lının naxırını otarırdı. Qonşu Musa bir ildən çox idi ki, evlənmişdi. Bir körpə uşağı vardı. Başqa kənddən olan qızın yaraşığı pis de-yildi. Musa özü bir az qaradınməz, acıdil olsa da qız qanışirin, de-yib-gülən, şən əhvalı idi. Musa evdə az olurdu. Evə ayda bir, ya iki dəfə gəlirdi.

Cavan gəlin Səməndərgilə hərdənbir gəlir, Ayışə ilə hal-əhvallaşırdı. Bu zaman Səməndər gəlini görür, hərdən onların söhbətlərinə də qanışırdı. Gəlin Səməndərə baxanda gülümsünür, Səməndər də bu ilıq münasibətə görə şirin nəzərlərlə onun bütün

əndamını başdan ayağadək süzürdü. Gəlin Səməndərin baxışlarından xoşhallanır, müxtəlif bəhanələrlə tez-tez gəlirdi.

Bir gün günortaya yaxın gəlin Səməndərgilə gəlib Ayişəni səslədi:

–Ayışə xala, Səməndər hardadı? Çər dəymiş buzov mıxını sındırıb. Dəmir mıx var. Deyirəm ki, Səməndər o mıxı axura bərkitsin, axşam buzov pəyədə başıaçıq qalsa, səhəradək anasını əməcək.

Ayışə Səməndəri çağırıb dedi:

–Səməndər, get kömək elə, tək adamdır, kimin üstünə getsin?

Səməndər qadının arxasına düşüb küçəni hərlənib Musanın həyətinə keçdi.

Qadın:

–Səməndər, buzov bu pəyədədir, – dedi.

Səməndər pəyəyə girən kimi qadın qapını bağladı. O, qadının gözləmədiyi bu hərəkətinə döyükdü:

–Qapını aç ki, axuru yaxşı görüm.

–Ay axmaq, axuru neynirsən, məni görürsən bəsdir.

–Güləsmər, – deyə Səməndər udqundu, – axı eyibdir, bilən olar.

–Ə, yekə kişisən, nədən qorxursan, məgər sən ana uşağısan?

–Yox, biz qonşuyuq, Musanın üzünə mən necə baxaram?

–Ay fərsiz, Musa ayda bir, ya iki dəfə evinə gəlir. Kişi evlənəndə məgər elə özünü fikirləşər? Bəs fikirləşməz ki, qadın nə vaxtadək özünü boğub onu gözləyəcək? Siz kişilər qadının xarici görünüşünə aldanıb seçirsiniz. Amma onun qəlbini, istəklərini, həvəsini düşünmürsünüz.

–Güləsmər, bu dediklərin mənim günahım deyil. Bunları Musaya deyərsən.

Güləsmər Səməndərə bir az da yaxınlaşıb belini qucaqladı.

Əlini onun bədənində gəzdirərək dedi:

–Bax, səs eləmə. Səs eləsən, haray salıb deyəcəyəm ki, evdə tək olduğumu görüb mənə sataşmaq istəyirdi.

Səməndər çıxılmaz vəziyyətə düşmüşdü. Doğrudan da kimi inandıra biləcəkdə ki, o, bu həyatə pis niyyətlə gəlməyib. Bir anlıq çörək andı, atası yadına düşdüsə də Güləsmərin alışıb-yanan bədəni onun hisslərini korşaltdı...

İlk görüşdən sonra Güləsmər Səməndərin çox qorxduğunu görüb ona bildirdi ki, qorxmasın, sizin küçəyə tərəf olan pəncərə açıq olacaq, kənd yuxuya gedəndən sonra könlü nə vaxt istəsə gəlsin.

Səməndər qadından uzaq olmaq istəyirdi. Amma Güləsmər “Sən necə kişisən ki, qadın istəməyəsən” deyir, gecələr keçəndən sonra lampanı yandırır pəncərəyə qoyurdu.

Güləsmər onu əzizləyir, uşaq kimi dilə tuturdu: “Bilirsən, Səməndər, mən istəyirəm ki, səndən oğlum olsun, böyüyəndə sənənin atana, qardaşına oxşasın. Musadan olan nə olacaq? Elə Musaya oxşayacaq.”

–Səhv edirsən, Güləsmər, biz günaha batırıq, bizi şeytan yoldan çıxarıb, hərəməz bir cür cəzalanacağıq. Allah istəyəndə nökerdən şah, şahdan da nöker törədir.

Bu gün də Güləsmər ona demişdi: “Axşam gəl, yatmayıb səni gözləyəcəyəm. Bəsdir özünü uşaq kimi apardın. Mən qadınlağımla qorxmuram, amma sən adını kişi qoyub qaçırsan.”

Atası gələndə Səməndər daxilən narahat oldusa da biruzə vermədi. Evdə hamı yuxuya gedəndən sonra əvvəl istədi ki, gətməsin, amma Güləsmərin ona tənəli sözləri, onu alçaltması yadına düşəndə özünə sığışdırmaq istəmədi. Digər tərəfdən elə bil özü də Güləsməri görməsə narahat qalırdı. Sanki bu qadında elə bir qüvvə var idi ki, Səməndər onu görəndə canavar görmüş qoyuna dönürdü...

Mayıl diksinib ayıldı. Qaranlıq otaqda cəld küçəyə tərəfki pəncərənin qarşısına keçdi. Musanın pəncərəsindən işıq gəlirdi. Mayılın sübhələri, deyəsən, öz təsdiqini tapırdı. O, asta-asta qapıya sarı getdi, eyvana çıxdı. Səməndərin yatdığı otağın qapısı ağ-

zında durdu. Qapını açıq görüb yavaş-yavaş otağa girdi, oğlunun yatdığı yerə əl gəzdirirdi. Yorğan-döşək boş idi. Sanki Mayılın əlindən bütün bədənini dolaşan bir soyuqluq keçdi. Ani olaraq dondu. Yenə özünə ürək verdi. Bəlkə, həyatə düşüb. Mayıl öz otağına qayıdıb axşamdan qaranlıq olan, indisə tək işıq gələn pəncərəyə baxdı. Həyəcanından nə qədər vaxt keçdiyini bilmədi. Qaranlıqda pəncərənin açıldığını, pəncərədən bir qaraltının küçəyə endiyini gördü. Qaraltı səs çıxartmadan, oğru pişik kimi evə yaxınlaşırdı. Mayıl ayaq üstə keyimişdi. Artıq danışmağa söz qalmamışdı.

Gözünə yuxu getməyən Mayıl hava əməlli işıqlaşmamış həyatə endi, atını yəhərlədi. Yığışib getmək istəyəndə arvadı oyayıb həyatə düşdü:

–Ağa, tezdən hara tələsirsən? Bir az gözləseydin, çay içib gedərdin.

–Yox, bu gecə qarmaqarışlıq yuxular görmüşəm. İstəyirəm ki, yaylağa tez çatım. Heyvanata canavar dəymiş olar.

Mayıl atını çəkib “Sağ olun” deyərək atın üzərinə asırıldı. Əslində o, Səməndlərlə üz-üzə gəlmək istəmirdi. Qoy bir-iki gün keçsin “Hirsli başda ağıl olmaz” deyiblər. Sakitliklə qərarımı verərəm. Elə qərar ki, özümə də, Allaha da xoş olsun.

Kənddən çıxanda kənd yuxuda idi.

Neycə yaylağı günəşin şəfəqlərinə bürünəndə Mayıl yaylaqda idi. Baloğlanla Xanoğlan mal-qaranı sərbirah eləmişdilər. O, nöqərləri ilə çay içib dincəlməyə getdi. Yuxusuz qaldığı üçün yerinə uzanan kimi yuxuladı.

Baş vermiş hadisə Mayıla o qədər təsir eləmişdi ki, oyandı da yatdığı yerdən durmaq istəmirdi. Nəzərlərini divara tutulmuş “Qonaqkənd” çeşnili xalçaya dikdi. Çeşnilərdəki oxşarlıqları müqaisə edərək başını qatmaq istədi. Amma xalçanın üzərində sanki bir insan görürdü. Bax o qaşları, o da burnu, o da çənəsi. Elə bil Səməndərdi, xalçadan ona baxırdı. Mayıl üzünü çevirdi: “Yox,

sən mənə layiq oğul olmadın. Sən çörəyi tapdaladın. Çörəyi tapdalayan oğuldan hər naqişlik gözləmək olar. Beləsi onu dünyaya gətirənlər üçün də ləkə və günahdır. Qoy onu sevən qadın da məni bağışlasın. Başqa çıxış yolu yoxdur. Səməndər öz günahları ilə ölümünü qazanıb. Amma necə? Onu başqalarının əli ilə öldürə bilmərəm. Bu gün mənim oğluma güllə atmağa cürət edən sabah da o gülləni mənə atar. Səməndəri özümüz cəzalandırmalıyıq. Şahidsiz və sübutsuz. Mənim beş oğlum var, onlar əldə beş barmaq kimi olmalıdır. Biri əyri bitdimi, onu kəsib atmaq lazımdır. Bu işi kim görə bilər? Xankişiyə heç nə demək olmaz. Səməndəri çox istəyir. Bir az da rəhməlidir. Sərt intizama tərəfdar olmaqda Ömər daha münasibdir...”

Mayıl axşamüstü mal-qara yatağa yığışandan sonra nökrələrinin ən cavanı Bəyalını yanına çağıraraq dedi:

–Bəyalı, bala, bir at min, get kəndə Səməndərə de ki, yaylağa gəlsin, evi də Xankişiyə deyən göz olsun, sən də həyat işlərinə kömək ol.

Bəyalı “baş üstə” deyib getdi.

Mayıl Xanoğlanla, Baloğlana da çöldəki atlardan ikisini tutub sabah günortaya qədər hazırlamağı tapşırırdı.

Axşam yeməyini yedikdən sonra yarıya qədər daşla hörülmüş alaçıqda girib səhərki işlərini götür-qoy etməyə başladı.

Mayıl düşüncələr içərisində nə vaxt yuxuya getdiyini bilmədi. Yuxudan doymuş kimi oyananda səhərə az qalırdı. O, elə bil doyunca yuxusunu almışdı. Alaçıqda insanın nəfəsi eşidilirdi. Çöl qaranlıq idi. Vahiməli bir sükut çökmüşdü. Mayılın beyni və ürəyi danışır, bir fikrə gələ bilmirdi: Yadındadır, Səməndər balaca olanda onu çox istərdi. Səməndərin sırğaya qulaq üzüyü, bala arı mürəbbəsi deməyinə, cəsarətli hərəkətlərinə sevinərdi. Böyüdükcə diribaş olması yaxşı idi, amma hövsələsizliyi, düşünmədən hər şeyə tez qərar verməsini xoşlamırdı. Güman edirdi ki, cavanıdır, illər keçdikcə düzələcək, özünə layiq bildiyi bir oğul olacaqdır.

“Axı mənim oğlum niyə belə əxlaqsızlıq etməli, başqasının ailəsinə göz dikməli, ev dağıtmalıdır. Mən Məmməd vəli, yaxud Səid oğlu Musa deyiləm ki, belə şeyləri adi hal kimi qəbul edəm. Əgər mən camaata rəhbərlik edirəmsə, elə hərəkət etməliyəm ki, arxamca heç kim lağ etməsin. Mənim vicdanım dilimlə düz olmalıdır. Axı belə hərəkəti Allah da qəbul eləmir. Gör ki, Allah təbiətin nizamı pozulmasın deyə yaratdığı hər canlının qənimini də yaradıb. Həşərat çox olsa ziyanı olar, həddini keçməsin deyə quşlar bu artımın qarşısını alır. Xəstə heyvanlar artıb bütün heyvanları yoluxdurmasın deyə canavarla qarşısı alınır. Alaq otlarını da vaxtı-vaxtında təmizləməsən hər tərəf cəngəlliyə dönər. İnsanların isə ağı var, cəmiyyətdəki naqisliklərin qarşısını özləri almalıdır. Yüngül cəzalar uşaqlar üçündür, böyüklər artıq dəyişməyəcək, nöqsanlara yol verəcəklərsə, cəzaları da sərt olmalıdır. Səməndər bir dəfə səhv eləmişdi, əgər təkrar eləyirsə, deməli, yenə eləyəcək. Belə adamı bağışlamaq onun ləyaqətsizliyinə haqq qazandırmaq, başqalarının da pis əməllərinə rəvac verməkdir. Səhvlərini təkrar edən adam cəmiyyət üçün ləkədir. Cəmiyyəti belə ləkələrdən təmizləmək vacibdir. Allah yaratdıqlarına qarşı rəhmli və mərhəmətlidir. Amma günahkarların zəlzələ, daşqın, yanğın və başqa yollarla məhv edilməsindən çəkinməmişdir. Lut, Hud, Saleh, Nuh peyğəmbərlərin vaxtında da yolundan azmışlar məhv edilməsəydilər, yer üzündə azğınlıq daha çox olardı. Cəmiyyətin korlanmaması, təmizliyi üçün sənə əziz olan insanı da gərək bağışlamayasan. Əks halda cəmiyyətin nizamı pozulacaq, qiyamət tez gələcək. Nuhun əhvalatı bizə dərs deyilmi? Allah Nuh peyğəmbərə vəhy göndərmişdi ki, ailəsini və ona iman gətirənləri gəmiyə yığsın və hər canlıdan da bir cüt götürsün.

Yer üzünü su bürüyəndə coşub-daşan dalğalar kafirləri qoynuna alırdı. Onların dalğalarla çarpışması mənasız idi. Nuh ondan uzaqlaşmış, dinsizliyə düşər olmuş oğlu Kənanı da onların arasında gördükdə ona yazığı gəlirdi. Yalvarışla oğluna səsləndi:

“Əziz oğlum, hara qaçsan, ilahi iradəsindəsen. Tanrıya iman gətir, bizə qoşul, inadkar kafirlərdən olma.” Kənan isə inadkarlıq edərək dedi: “Sənin gəminə mənim ehtiyacım yoxdur. Dağa pənah aparıb xilas olacağam.” Dəhşətli dalğalar Kənanı ölümün ağzına atanda Nuh dözmədi, Allaha yalvararaq dedi: “Ya rəbbim, sən özün söz verdin ki, mənim nəslimi xilas edəcəksən. İndi buyruq Sənin dir.” Allah Nuha belə vəhy yolladı: “Ey Nuh, şübhəsiz ki, o sənin əhlindən deyil. O, dinsizlik və inadkarlığı üzündən səninlə əlaqəni kəmiş, sənə iman gətirməmişdir. Biz yalnız möminlərin nicatını öhdəməizə götürmüşük. Bu işdə qohumluq əlaqəsi təsirsizdir. Mahiyyəti sənə gizlin şeylər barədə söz demə.”

Nuh başa düşdü ki, rəhm və mərhəmət hissləri ona üstün gəldiyi üçün İlahinin pozulmayacaq qaydalarına əks getmişdir. Odur ki, Allahdan bilmədiklərinə görə bağışlanmaq dilədi.

Bəli, insan öz əməlləri ilə cəzasını qazanmış olur. Səməndər də Kənan kimi öz atasından uzaqlaşmışdır, o artıq ruhən mənədən deyildir. Heç kəs səbəbsiz cəzalanmır. İnsanın qəlbi kor olanda, heyvani hissləri üstün gəlir. Səhvlərini görə bilmir, özünü günahsız bilir.”

Səhər tezdən Səməndər yaylaqda idi. Nökərlər atları hazırlamışdılar. Mayıl ağanın tapşırığı ilə yol tədarükü görmüşdülər.

Mayıl alaçığından çıxıb Səməndərə yaxınlaşdı:

–Mənim bədənimdə ağırlar var. İstəyirəm ki, üç günlük Cimi istisuyuna gedim. Kömək üçün səni də aparacağam.

Səməndər etiraz etməyəcəkdi ki, “Baş üstə, gedək,” – dedi. Ata-oğul atları minib Cimi çayına sarı yönləndilər. Çay boyu getdikcə çayın yatağı daralır, hündür təpələr sıralanırdı. Yamaclarda kol-kos ağaclarla əvəzlənirdi. Atlar təpələrin ətəklərindəki cigirlərlə keçir, sərt döngələrdə çayın o biri sahilinə keçərək əks təpələrin ətəkləri ilə irəliləyirdilər. Yamaclar xırda çiçəklərlə bəzənmişdi. Çayın suyu yuxarılarda daha sürətli və şəffaf idi.

Çaydan hündürlükdə, bir təpənin aşağısında, səki kimi bir yerdə atlılar dayandılar. Bir az aşağıda çaya yaxın yerdə istisu bulağı qaynaydı. Mayıl atdan enib avadanlığı qalaqladı:

–Yol gəlib acımışıq. Get istisu bulağından su gətir çay qoyaq.

Səməndər çaydanı götürüb bulağa endi. Əvvəl sudan içdi, əl-üzünü yudu, çaydanı doldurub gəldi. Atası süfrə açmışdı. Quru ağac parçaları ilə od qalayıb çaydanı ocağa qoydular. Çörək ye-yilib qurtarınca çaydan qaynadı. Səməndər bulağın yaxınlığındakı sucaq yerdən topladığı yarpızı xırdalayıb çaydana tökdü. Kükürlü suyun qoxusu ilə yarpızın iyi bir-birinə qarışmışdı.

Süfrə yığışdırıldıktan sonra alaçıq qurmaq lazım idi. Mayıl Səməndərə sarı baxmadan dedi:

–Baltanı götür, keç çayın o biri tərəfinə, yamacdan alaçıq qurmaq üçün çubuqlar qır, gətir.

Səməndər balta, ip götürüb çaya endi. Çayın o biri sahilinə çıxanda Mayıl da tufəngini götürüb yamacla üzbəüzdəki çökəyə uzandı. Səməndərin baltasının səsi gələndə onu nişan aldı, amma çaxmağı çəkmədi. Gözü Səməndərdə, qəzəb dolu sifətində rəhm görünməsə də hiss edirdi ki, göz yaşları içinə axırdı. Son dəqiqələrində ürəyində daxili bir səslə danışdı: “Sən kimə oxşadın, oğul? Mən ki, sənə belə tərbiyə verməmişdim. Sən niyə çörək tapdalayan oldun? Axı mən el içində başımı dik tutub gəzə bilərəmmi? Kiminsə gözünün içinə məğrurcasına baxa bilərəmmi? Sən niyə hisslərinin qurbanına çevrildin? Axı kişi özünü idarə etməyi, iradəsinə hakim olmağı bacarmalıdır. Bəzi ağzıgöyçəklər də deyəcəklər: “Övlad ailənin aynasıdır.” Yox, məni eybəcər göstərən aynanı sındırmalıyam...”

Balta taqqıldayır, nazik, uzun çubuqlar yıxılırdı. Mayıl elə bil nəyisə gözləyirdi. Gözü nişangahda olan Mayılın qulağı təpənin başından açılan atəş səsini eşidəndə aynalı da da açıldı. O, güllələrin səsindən birinin boşa getdiyini bildi...

Mayıl Xaşı kəndinə yetişəndə qaranlıq düşürdü. Həyatə çatıb atdan endi. Xankişi Səməndəri atının üstünə aşırılaq bağlandığını görüb həyəcanla soruşdu:

–Siz üç günlüyə getmişdiniz? Niyə tez qayıtdınız? Səməndərə nə olub?

–Xankişi, Səməndəri başından at vurub. Tez get, meyit yuyanı və mollanı çağır.

Döyükmüş, baş verən əhvalatdan şübhəli məlumat alan Xankişi qeyri-ixtiyari həyətdən çıxdı. Nökərlər Səməndəri atdan endirib xalça üzərinə qoydular. Bir azdan molla ilə meyit yuyan gəldi. Mayıl hər ikisini evə çağırıb tapşırırdı:

–Meyidi yuyun, kəfənləyin, heç kəsi yanınıza buraxmayın. Səməndəri at vurub öldürüb. Bildiniz, – deyərək Mayıl hər ikisinə zəhmli nəzərlərlə baxdı və bir daha soruşdu: –Başa düşdünüz, nə deyirəm?

–Bildik, Mayıl ağa, – deyərək hər ikisi birdən cavab verdi.

Bir saat sonra gecə də olsa, xəbər kəndə yayılmışdı. Hamı gəlib təziyə verib gedirdi. Meyit sabah günorta dəfn olunacaqdı.

Səhəri gün günortaya yaxın qonşu kəndlərdən də dəfnə gəlmişdilər. Mayıl sirri nə qədər gizli saxlasa da “Yerin də qulağı varmış” deyirlər. Toplaşan adamlar xısın-xısın danışır, müxtəlif şayiələr söyləyirdilər, lakin heç kəs cürət edib təfərrüfatı öyrənmə bilmirdi. Mayıl adamların baxışlarından bu narahatlığı duyurdu.

Meyit dəfn olunandan sonra həyətdə molla öz vəzifəsini yerinə yetirəndə başsağlığı verib getmək istəyən adamlara əlavə söz-söhbət yaranmasın deyərək Mayıl müraciət etdi:

–Camaat, ölən mənim oğlumdur, heç kəs narahat olmasın. Elə bilin ki, sağ əlim, sol əlimi kəsib. Zəhmətinizi halal edin!

Adamlar “Halal xoşu olsun!”, “Allah rəhmət eləsin!” deyərək həyətdən çıxdılar.

MƏNFUR NİYYƏTLƏRİN DAVAMI

“Qarı düşmən dost olmaz.”

Atalar sözü

Rusiyadan qarmaqarışq xəbərlər gəlirdi. Kimi xəbər gətirirdi ki, Nikolayı taxtdan salıblar, kimi deyirdi ki, təzə hökumət qurulub, kimi də ölkənin başsız qaldığından danışdı. Yuxarıdan aşağıyadək hökumət idarələrində də bir qayğısızlıq, hərc-mərclik hiss olunurdu.

Bakıdan gələn xəbərlər də adamları yerindən eləyirdi. Hər yerdə fəhlə və kəndlilər ayağa qalxırdılar. İnqilab olacağını, kapitalistləri qovacaqlarını, fəhlə-kəndli hökuməti quracaqlarını söyləyirdilər. Bəziləri də danışdırdılar ki, varlıların nəyi varsa alınacaq, kasıblar arasında bölünəcək, hamı bərabər yaşayacaq.

Belə söz-söhbətləri eşidən Mayıl intizarla Məmməd bəyin gəlişini gözləyirdi. O vaxta kimi oturub qalmağı münasib bilmədiyindən Osmanı, İbrahimi və Öməri yanına çağırırdı:

– Uşaqlar, ölkədə vəziyyət yaxşı deyil. Oturub gözləmək olmaz. Qonşu Yerfi kəndində də vəziyyət yaxşı deyil, camaat arasında narahatlıq var. Osman, sən hazırlaş get Dərk kəndinə. Molla Camalla, Atabba ilə görüş, Yerfidə baş verən hadisələri də öyrən. Ömər sən isə Qalagaha get, qohuma dəy, ordan da vəziyyəti öyrən gəl.

İbrahim, sən də qayınatana, Cəbrayıl əfəndiyə bir gecə qonaq ol. Gör Qubanın qazisi nə söhbət eləyir?

Oğlanları yola düşəndən sonra Mayıl atını minib Qonaq-kəndə yollandı.

Günortadan keçmiş Mayıl Məmməd bəyin gəlişi xəbərini eşitdi. Havanın soyuqluğunu nəzərə alıb kürkünü çiyinə aldı. Ağır addımlarla Məmməd bəyin evinə sarı getdi.

Məmməd bəy Rusiyadan xəstə vəziyyətdə qayıtmışdı. Tez-tez rəngi avazıyır, halsız vəziyyətə düşür, nəfəsi ağırlaşdı. Mayıl

otağa girəndə Məmməd bəy bir az dikəldi, Mayılla görüşmək üçün taqətsiz əlini irəli uzatdı.

–Bəy, azar olmasın, soyuqlamısanmı?

–Yox, Mayıl, bu soyuqlamaya oxşamır, yolda əhvalım pisləşdi. Qorxdum ki, yolda öləm, şükür ki, özümü evə çatdırı bilmişəm. Hacı Ağabalanı çağırtmışdım, gəldi baxdı, məsləhət bildi ki, tərپənməyim. Bir az itburnu çiçəyinin, yemşanın qurusundan verib ki, dəmləyib içim.

Hacı Ağabala Mayılın ana bir ögey qardaşı idi, yaz-yay çöllərdən müxtəlif otları, çiçəkləri toplar, qurudar, xəstələri müalicə edər, pul da almazdı. Çox sakit, dinc adamdı, heç kimin, o cümlədən qardaşı Mayılın işlərinə qarışmazdı.

Mayıl bəyə ürək-dirək verdi:

–Bəy, özünü qorxutma. Ölmək tezdir. Yaşamaq, mübarizə aparmaq lazımdır. Evində arvad-uşaq yanında sözü keçməyənlər xalqa rəhbərlik etmək istəyirlər.

–Mayıl, vəziyyət dəyişir. Rusiyada Lenin adlı birisi bütün fəhlə və kəndliləri ayağa qaldırıb. Hakimiyyəti ələ alıb. Bütün varlıqların malını, mülkünü müsadirə edir, dövlətin əmlakı elan edir, bir kəsib də gətirib rəhbər qoyur. Bəylərin, qolçomaqların, mülkədarların dövrü başa çatacaq.

–Bəy, olmaz ki, bu Lenin dediyin Azərbaycandan ələ çəksin? Bəyin üzündə təbəssüm görüldü:

–Mayıl, kim öz əlində olanı xoşluqla vermək istər? Bu torpaqları ruslar vuruşub alıblar. Təxminən yüz il əvvəl ruslar bu torpaqlara gələndə qubalı Şeyxəli xan Rusiyanın dostluq deyil, işğal niyyətilə gəldiyini görüb uzun müddət Rusiyaya qarşı mübarizə aparmış, ömrünün sonunadək bu işğalla barışmamışdır. Onda Azərbaycana hücum edən rus qoşunu idi, amma sonradan rus siyasəti dəyişdi. On iki il bundan əvvəl də inqilab olanda ruslar ermənilərin əli ilə Bakıda qırğın törətdilər. Belə hadisə yenə baş verə bilər. Azərbaycanda öz hakimiyyətini saxlaya bilmək üçün ruslar yenə er-

mənیلəri silahlandırıb bizim üstümüzə qaldıracaqlar. Hər bir təhlükəyə qarşı hazır olmaq lazımdır. Mübarizə aparmadan azadlığı əldə etmək olmaz. Azərbaycanın ziyalı oğulları var. Məmməd Əmin Rəsulzadə, Fətəli xan Xoyski, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Nəriman Nərimanov və başqaları yaranmış vəziyyətdən istifadə edib ölkəmizi baş verə biləcək təhlükələrdən qorumağa, varlığını saxlamağa çalışırlar. Onlar çar Rusiyasının vaxtında da yüksək vəzifəli şəxslər olub. Dövlət qulluğunda təcrübəli insanlardır.

Mayıl, bilirsən ən dəhşətlisi nədir? Dövr dəyişdikcə rus da öz siyasətini dəyişdirir. İndi rus hakimiyyəti çalışır ki, qeyri millətləri öz təsir dairəsində saxlamaq üçün həmin millətlərin başbilənləri imansız və vicdansız olsun. Onlar öz dinlərini saxladıqları halda, başqa xalqları allahsız etməyə çalışırlar. Rusun siyasəti öz fikri, öz sözü olmayan, vətən və xalq sevgisini pula satan, vəzifə stuluna dəyişən, çirkəbə bulaşan başçılar yetişdirəcək. Belə vicdanını itirmişlərin əli ilə vətənpərvər oğullar düşmən damğası ilə məhv ediləcək, sonda özləri də satqın kimi sıradan çıxarılaçaqlar. Millət ruhən sındırılacaq, onların müstəqil yaşamaq, idarə olunmaq qabiliyyətinin olmadığı aşılanaçaq.

Məmməd bəy danışdıqca Mayıl vəziyyətin ağırlığını dərk edir, susaraq qulaq assa da düşüncəyə düşürdü. Bəy nəfəsini dərib ara verdi, sinəsindəki ağrını unutmamağa çalışaraq sözüne davam etdi:

– Ermənilərin əli ilə Bakıda Bakı Soveti hakimiyyəti ələ alıb. Mikoyan, Saumyan kimilər yaranmış vəziyyətdən istifadə edib türk millətini qırır. Bizim qəzada Həmdulla əfəndi, Əli bəy Zizikski, Mir-cəfər Bağirov yaradılan təhlükələrin qarşısını almağa çalışırlar. Sovet adı ilə gələn rus və erməni döyüşçülərinin, adlarını bolşevik qoyub yeni hökumət qurmaq niyyətilə türk düşmən kəsilən azğın bir qoşunun Azərbaycana girişinin qarşısında biz durmuşuq.

Azərbaycan böyük təhlükə qarşısındadır. Aranı ələ keçirəndən sonra bu dağlara da gələcəklər. Ümid etmə ki, bu dağların

qoynuna yalnız Təngə dərəsindən bir yol var. Nahaq yerə deməyiblər ki, rus dovşanı araba ilə tutur.

Məmməd bəyin danışdıqca vəziyyətinin ağırlaşdığını görən Mayıl ayağa qalxdı.

– Bəy, sizə istirahət lazımdır. Allah şəfa versin. Mən çıxım.

Məmməd bəy “Sağ ol” deyirmiş kimi başını tərpətdi və sağ böyrü üstə uzandı.

Havada şaxta var idi. Çayın axarı ilə gələn sızaq adamı dondururdu. Dağların başını bürümüş dumanla gələn soyuq hər tərəfi dondurmuş, otlar, ağaclar sırsıra bağlamışdı. Ağacların bu daqları qardan buz bağlamış, sanki ağaclar ağ çiçəyə bürünmüşdü. Təqvimlə qış gəlməsə də dağların qoynunda yerləşən Qonaqkənddə qışın bahar vaxtı idi.

Axşama yaxın Osman Dərkdən qayıtdı. Yerfi kəndindən, Dərkdən xeyli xəbərlə gəlmişdi. Mayıl Osmandan qonağı molla Camalı soruşdu. Osman dedi:

–Mollanın vəziyyəti pis deyil. Dərklilər seyid olduqları üçün Allahla inam, Allah qorxusu ilə sakit həyat sürürlər. Təsərrüfatlarını saxlayır, sakit dolanırlar. Amma Yerfi narahatdır. Bu kənddən Bakıda Nobelin, Montasovun, Şibayevin, Tağıyevin mədənlərində, dəmirçixanalarında işləyənlər çoxdur. Kənd kişilərinin az qala yarıya qədəri müxtəlif vaxtlarda Bakıda işləyib. Çarın taxtdan endirilməsi xəbəri camaatı yerindən eləyib. Hərc-mərclik başlayıb. Yüzbaşı Hacıbala Yerfidə yoxdur, gününü Aydınkənddə, Qayadalıda keçirir. Camaat tələb edir ki, idarəni təhvil versin. Həsən kişi öz “kazak”ları ilə möhürü və Nikolayın şəkli olan sarı zənciri ondan alıb. Komissarlar seçiblər. 50-60 nəfərlik silahlı dəstə yaradılıb. Dəstəyə başçı Mirzə Qəni oğlu seçilib. Komissarlar qərar qəbul ediblər ki, varlıların qoyunu camaatın malının örsünə girməsin, əhalinin bir hissəsi aclıq içərisində olduğu üçün varlılardan taxıl alınsın.

Osman danışdıqca lampanın zəif işığında Mayılın üzündə qaraltı daha da artırdı. Bu söhbətlər onu heç açmırdı. Çox çəkməz ki, bu narahatlıq Qonaqkənddə də başlar. Mayıl Osmana qulaq asdıqca ürəyində öz-özünə danışdı: “Yox, mən Hacıbala deyiləm, əfəl oğlu əfəl, camaatı özbaşına buraxanda belə olar.” Mayıl Osmanın bu söylədiklərinə etiraz kimi oturduğu yerdən dik qalxdı və qətiyyətli bir səsle:

–Dur get, – dedi, – bu barədə heç kimə danışma.

Ömər Qalagahdan Qonaqkəndə çatanda günortaya yaxın idi. Mayıl həyətdə odun xırdalayır, Ayişə çay-çörək hazırlayırdı. Balaca İzzət Ayişənin dalınca iməkləyir, “a-na, a-na” deyərək səsələnirdi.

Mayıl Ömərlə İbrahimi görəndə əl saxladı. Hər ikisinə “xoş gəldin” elədi və başı ilə “gəlin” işarəsi verib evə getdi.

Evdə təmiz süfrə salınmış, süfrənin kənarlarında nalçalar düzülmüşdü. Mayıl bardaş qurub əyləşdi, stəkanı qabağına çəkib: – “Çayınızı için,” – dedi.

Mayıl çayını içib Ömərə dedi:

–Hə, danış görək sən nə xəbərlərlə gəlmisən?

–Mən Qalagaha çatanda əfəndi evdə yox idi, dedilər Bakıdadır, bu axşam gələcək. Ona görə gecəni qalmalı oldum. Əfəndi qaranlıq düşəndə gəldi. Səni xəbər aldı, gələndə də salam göndərdi. –Bəs Bakıdan nə danışdı?

–Hə, əfəndi dedi ki, Bakıda vəziyyət yaxşı deyil. Yeni hökumətdə təmsil olunanların əksəri xristianlardır. Yerli əhalini günahı olmadan qırır, seçmə insanları da aradan götürürlər. Ermənilər yaranmış vəziyyətdən istifadə edib müsəlmanı nəsilliklə qırırlar.

İbrahim də söhbətə qoşuldu:

–Qubada əsgər və kəndli deputatları soveti yaradılıb, kəndlilər xan və bəy torpaqlarını zəbt edirlər. Mircəfər Bağirov adlı birisi də bu işdə kəndlilərə rəhbərlik edir. Əfəndi onu da tapşırırdı ki, Mayıla de, hazırlıqlı olsun. Bu hadisələr bizdən yan keçməyəcək.

–Durun gedin, axşam hamınız, eləcə də Salman, Bilal, Əlişan, Xanbala və Qubad burda olsunlar.

Ömərlə İbrahim “baş üstə” deyib çıxdılar.

Axşam Mayıl yaranmış vəziyyət barədə məlumat verib həyə tapşırıqlarını çatdırdı. Hər gün yola çıxmaq üçün hazır olmaları, döyüşə gedə biləcək adamların müəyyənləşdirilməsi, yol tədarükü, azuqə və silahla bağlı məsələlərin həlli müzakirə edildikdən sonra evlərinə dağılıdılar.

***

Bu il yaz tez gəlmişdi. Dağlar yamyaşıl rənglə boyanmışdı. Baharın gəlişi, təbiətin cana gəlməsi insanın həyat eşqini coşdurur, yeni ruh, yeni arzular yaradırdı. Səhər Vəlvələçaydan gələn təmiz, sərin havanın qoxusunu sinə dolusu ciyərlərinə çəkəndə elə bil canlanırsan, gümrəhləşirsən.

Öndə Mayıl, ardınca Xankişi, Ömər, Osman, İbrahim atlarının belində Calalının altından ötərək Həzrət babaya sarı yönəldilər. Göyün üzü təmiz idi. Babaya gedən yolun üstündə Yerfi, Talış, Dərk kəndləri aydın görünürdü. Uzaqdan bir tabloya bənzəyən bu kəndlər bir-bir arxada qaldıqca Mayıl daha sürətlə Dədəgünəş babaya yaxınlaşırdılar. O, qərribə hiss keçirirdi. Onların atlarının ayaq səsləri gəlmirdi. Sanki atlar yol getmir, göydə üzürdülər. Mayıl göylərə baxanda bulud topalarının sürətlə artdığını gördü. Birdən buludların birinin arxasında insana bənzər cizgiləri gördü. Bu cizgilər ona tanış bir simanı xatırlatdı. Elə bil buludların üstündə Məmməd bəy də xalça üstündə oturmuş kimi uçurdu. Bu haqda düşünməyə belə macal tapmamış şimaldan gələn qara buludlar göyün üzünü bürüdü. Qəzəblə gəlmiş buludlar yeri-göyü selə-suya qərq elədi. Dərələrdən axan sular Vəlvələçayın suyunu elə çoxaltdı ki, hamının qəlbinə vəlvələ düşdü. Getdikcə artan su yamaqları, üstündəki ağacları ilə birgə qoparıb aparırdı. Çaykənarı

evlər də suyun altında qalmışdı. Selin apardığı kol-kos Təngə də-rəsində ilişib qalır, su getdikcə artırdı. Yavaş-yavaş sel-su kəndləri bürüyürdü. Mayıl oğlanları ilə birgə seldən qurtulmaq üçün Dədə-günəşdən yuxarı qalxdıqda Qonaqkənd dağlarının arxasından gələn bir səs eşidildi:

– Mayıl, Həzrət babaya qalx.

Bu, Həmdulla əfəndinin səsi idi. Mayıl Amanevinə yeti-şəndə Həzrət babanın arxasından günəsin şəfəqlərinin ətrafı işıqlandırdığını gördü. Qəlbini sevinc bürüdü. Amma yağışdan islanmış paltarları onun bədənini dondururdu.

Mayıl qəfil oyandı. Əynində paltarlar tərdən islanmışdı. Ayışəni səslədi. Ayışə qalxıb lampanı yandırdı.

– Ağə, nə olub, xəstələnmişən?

–Yox, Ayışə, yuxu görürdüm.

–Nə görmüsən, de, bəlkə, yoza bildim.

–Sel-su gördüm, Babadağına gedirdim. Mən belə şeylərə çox da inanmıram. Biz belə yuxular görəndə deyirik: “Yusif peyğəmbər xeyrə calasın.”

–Allah xeyrə calasın, – deyə Ayışə də dua etdi.

Hava işıqlananda küçəyə çıxan Mayıl Məmməd bəyin ölüm xəbərini eşitdi.

Son dövrlərdə bəylərə münasibət dəyişsə də camaat Məmməd bəyin ölümü xəbərini həyəcanla qarşılamışdı. Məmməd bəy adı bəy olan bəylərdən deyildi. O, kəndinə, camaatına əməlləri ilə qürur gətirən bir insan idi. Kənddən kənarda da belə tanındığı üçün idi ki, bəyin ölüm xəbərinə Qubadan şəhər dumasının üzvləri, uzun müddət Quba qazısı olmuş Cəbrayıl əfəndi və onun ətrafı, hətta Quba qəza milli komitəsinin sədri Əli bəy Zizikski, Qalagahlı Həmdulla əfəndi, Xaçmaz kəndinin yüzbaşısı olmuş yerfili İskəndər və başqaları gəlmişdilər.

Bu dağ kəndlərinin qəbiristanlıqları yaşadıkları yerdən yüksəkdə, yaşıl bir yamacda yerləşirdi. Qərribə də olsa dirilər on-

lardan yuxarıda olan ölülərinə aşağıdan yuxarıya baxırdılar. Beləcə hamı son dəfə Məmməd bəyin yamacın yuxarısındakı qəbrinə nəzər yetirdi, ruhuna dua edib uzaqlaşdı. Mayıl da qəbrə baxıb düşünürdü: “Xoşbəxt adamdır. Sanki bu vaxtı həyatdan köçməyi onun daha hörmətlə yola salınması üçündür. Yaşasa idi, əvvəlki hörməti olmayacaqdı. Allah rəhmət eləsin.”

Elə bir vaxt gəlib çatmışdı ki, bəylərin ərköynlüyünü, ağalığını kəndlilər qəbul etmək istəmirdilər. Bəylərə qarşı əvvəlki hörmət qalmamışdı. Bunun nəticəsi idi ki, Yerfi kəndində bəylərlə rəiyyə arasında vuruşma olmuş, Əli bəy Ziziski kəndə gələrək, davanı sakitləşdirmiş və hər iki tərəfi dava etməyəcəkləri haqqında “Quran”a and içdirib getmişdi.

Yazın gəlişi insanlara elə bil bütün dərdi-səri unuttururdu. Hamının üzü gülürdü. Qışın çətinlikləri arxada qalırdı. Camaat böyük sevinclə axır çərşənbəni qarşılayırdı. Tonqallar qalanır, bütün azar-bizarını hamı odda yandırmağa tələsirdi. Hava qaralanda ölənlerini yada salmaq üçün qəbiristanlığa gedir, əskidən hazırlanmış şamları neftdə isladıb qəbirin üstünə sancır, şamın işığında ölüsünə dualar oxuyur, sanki onunla danışmış kimi ürəklərindən keçənləri söyləyirdilər. Bir az sonra uşaqlar əllərində uzun ipli torbalarla torpaq damlı evlərin damına dırmaşır, evin işıq bacasından, ya da damın kənarından torbalarını sallayıb nəğmələrini oxuyurdular. Pay verən də sevinirdi, pay alan da.

Aprelin əvvəllərində bu dağ kəndlərinə qorxulu xəbər yayıldı: “Bakıda qırğın baş verib. Müsəlman əhalini: uşaq, qadın, qoca, cavan fərq qoymadan qırırlar. Ruslara arxalanan ermənilər hər cür vəhşiliyə əl atırlar.” Xəbər bütün əhalini coşdurmuşdu. Cavanlar arasında Bakıya köməyə getməyi təklif edənlər də çox idi.

Bakıda yaradılmış Bakı Soveti Sovetləşmə pərdəsi altında türk millətinə qarşı qırğınlar həyata keçirirdi. Orconikidze, Kirov, Mikoyan, Sarkis, Mirzoyan, Lominadze, Yeqorov kimilərin rəhbərliyi ilə bir xalq məhv edilirdi.

Əhalini coşduran daha bir hadisə Şıxlar bəyləri ilə bağlı hadisə oldu. Xəbər yayıldı ki, Türkiyə ilə döyüşdən qayıdan rus qoşunlarının qabağını kəsib, onları tərksilah etmək istəyən Şıxlar kəndinin bəyləri plansız və düşünülməmiş hərəkət etmişlər. Nəticədə özləri tələfat verib, qaçmışlar. Rus eşalonu acığını Xaçmaz kəndinin əhalisindən çıxmışdır. Əhalini vağzalın zallarına yığıb, xristian olanları azad etmiş, üç yüzdən çox türkü arvad-uşaqla birgə güllələmişdilər.

Eşitdiyi hadisələr May ilə da təsirsiz ötüşmürdü. Döyüşdən qorxmayan, düşməninə qisasını almağa sakitləşməyən, cinayətkarı bağışlaya bilməyən bir insan necə sakit durub bilərdi? Odur ki, Mayıl Babadağın ətkəsinə sığınmış bu kəndlərə adam yollayıb hamını tarixən düşmənçiliyini edən, fürsət düşdükdə arxadan zərbə vuran, yediyi çörəyə, içdiyi suya xain çıxan bir tayfaya qarşı mübarizəyə çağırırdı. Dağların qoynunda böyüyən, bu dağların suyu, çörəyi ilə qidalanıb dağlardan güc alan, vəzifə sahiblərinin nəzərində nəzakətsiz görünən, Allahdan başqa heç kəsə baş əyməyən, sanki bu dağların, daşların bağrından qopmuş bu qorxmaz insanlar Mayılın səsinə səs verdilər.

Rük kəndindən Nuru Hacıbaba oğlu, Buduqdan Şamil bəy, Dəliqayadan Hacıbəy, Bilgəhdən Əhliman, Yərfidən Məmməd, Talabıdan Baldadaş, Rustovdan Mürsəli və başqaları öz dəstələri ilə May ilə qoşuldular. Mayıl da Qonaqkənd, Cimi, Xaltan, Xaşı və digər kəndlərdən toplanmış döyüşçülərlə Qubaya yola düşdülər.

Qubaya yetişdikdə daha acı xəbər aldılar. David Qelovaninin başçılığı ilə bolşevik adı ilə gəlmiş ermənilər günahsız insanları qətlə yetirirdilər.

Mayıl gələn cənub istiqamətdən Qubaya daxil oldular. Şərqdən Əli bəy Zizikski, Bakı istiqamətindən də Həmdulla əfəndi döyüşürdü. Qubada baş verən vəhşilikləri qəbul edə bilməyən Kuzun, Düztahir, Cağar kəndlərindən Möhbalı əfəndi, Salavar, Sərdar, İdris, Hətəm dəstələri ilə şimaldan şəhərə girdilər. Cinayətkar

ünsürlər gözləmədikləri cavabdan özlərini itirdilər. Çox tələfat və rəcəklərini görüb qaçmağı üstün tutdular. Sağ qala bilənlər dabanlarına tüpürüb Bakıya qaçdılar. Döyüşün iştirakçıları itki versələr də qalib gəldiklərindən sevincli idilər.

Əli bəy Zizikski, Həmdulla əfəndi, Möhbalı əfəndi, Hatəm və Mayıl döyüşdən sonra məsləhətləşməli oldular. Əli bəy yaranmış vəziyyəti təhlil edərək dedi:

–Düzdür, bu nacinsləri qovduq, amma işin bununla bitməyəcəyi məlumdur. Vəziyyət çox qorxuludur. Moskvanın himayəsi ilə Azərbaycanı bir dövlət kimi görmək istəməyən, Azərbaycan torpaqlarının hesabına özlərinə dövlət yaratmaq istəyən Şaumyan belə asanlıqla əl çəkməyəcək. Bizim üzərimizə böyük məsuliyyət düşür. Biz Rusiyanın Azərbaycana giriş yolunun üzərindəyik. Düşmən hər an bu ərazidə baş qaldıran qüvvələri məhv etməyə çalışacaq. Şübhəsiz, baş vermiş məğlubiyyəti həzm edə bilməyəcəklər. Nəzərə alın ki, onlar daha böyük qüvvə ilə gələcəklər.

–Əli bəy, – deyə Həmdulla əfəndi sözə başladı. Mən belə məsləhət bilirəm ki, daha çox qırğın baş verməməsi üçün əhalidən mümkün qədər köçürülməsi lazımdır.

–Təhlükəsiz yer haradır? – deyə Möhbalı əfəndi xəbər aldı.

Söhbətin bu yerində Mayıl dedi:

–Qubadan, eləcə də yaxın kəndlərdən əhalini, xüsusən, qadın, uşaq, qocaları dağ kəndlərinə köçürmək lazımdır. Mənim olduğum ərazi Babadağdan başlamış Xaltan və Təngə dərəsi istiqamətində dağlarla əhatə olunub. Bu əraziyə girmək üçün ya Xaltan aşırımından, ya da Təngə dərəsindən keçməlisən. Hər iki istiqamətdə kiçik bir dəstə bir qoşunun qarşısını saxlaya bilər. Bu ərazidəki kəndlərin hər birində bu xəta sovuşunca 70-80 ailə saxlamaq olar.

–Yaxşı, təcili qayıdaq, həm ərzaq, həm silah tədarükü görmək lazımdır. Döyüşdə həlak olanları arabalarda öz kəndlərinə çatdırın, dəfn edin. Əhalidə düşməyə qəzəb hissini artırın, dəstələrinizin

daha qüvvətli olmasının qayğısına qalın, – deyərək Əli bəy son tapşırıqlarını verdi.

Bir neçə gün sonra Quba qəzasında Sovet hakimiyyəti elan olundu. Hamazaspın iki min nəfərlik qoşunu Şaumyanın əmri ilə Qubaya yeridildi. Quba və ətraf kəndlərdə Sovet hakimiyyətinin qurulması adı ilə müsəlman əhalinin qırğını başlamışdı.

Yaralıların, öldürülənlərin səsi göylərə qalxırdı. Vəhşi təbiətli qanıçənlər insan əzabını gördükcə cuşa gəlirdilər. Qadınları, qocaları, uşaqları əzabla öldürür, müqavimət göstərənləri güllələyirdilər. Qırğın doqquz gün davam etdi.

Quba ətrafında döyüşlər gedirdi. Qelovanini Qubadan qovmuş igidlər yenidən qəza mərkəzinin ermənilərdən təmizlənməsi üçün ölüm-dirim savaşına girmişdilər. Kuzun, Düztahir və Cağardan gəlmiş döyüşçülər hamıya ruh verirdi. Nəhayət, bir neçə gün qanlı döyüşdən sonra Amazaspın ordusunun darmadağın edilməsi xəbəri hər tərəfə yayıldı.

Quba qəzasının qartalları öz el-obalarına məğrur qayıdılar. Geri qayıtdıqca hər kəndin yaxınlığında ayrılan dəstələr doğma qardaşlarından ayrılırmış kimi görüşürdülər. Qonaqkəndə yetişəndə Mayılın dəstəsi azaldı, amma irəlidə kənd camaatı və Qubanın yaxın kəndlərindən gəlib bu kəndə sığınanlar sevincdən göz yaşlarını saxlaya bilmirdilər. Uşaqlar isə həyəcanla çığırırdılar. Hələ ki, ən arxada arabada gətirilənləri görmürdülər. Bir qədər keçməmişdi ki, arxadan eşidilən ana naləsi hamını sarsıtdı:

*Əzizim, səhər çağı,
Seyr elə Babadağı.
Anan ölsün, ay oğul
Görməsin bala dağı ...*

Evə yetişəndə Mayıl öz oğlanları ilə həyətə girdi. Atlarını yedəklərində çəkə-çəkə həyətə girənləri gördükdə balaca İzzət se-

vinclə səslənərək onların qabağına yüyürdü. Hələ iməkləyən Hüriyyəti isə astanaya çöküb, sevincini uşaq dililə bildirərək cığırırdı:
– Də-də, də-də...

DƏRƏGƏNDOV ÜSYANÇILARI

“Ən başlıca düşmənin nəfsindir.”

Məhəmməd peyğəmbər

Bu il qış tez gəlmişdi. Oktyabr ayından dağların başı agarmışdı. Kol-koslar, ağaclar yarpaqlarını tökməyə macal tapmamış qar yağdığından yarpaqlı budaqlar qarın ağırlığına davam gətirməyib sınırdı. Saralmamış yarpaqlar şaxtanın təsirindən qaralırdı. Belə havalara vərmiş olan dağ adamları qışa hazırlıqlarını başa çatdırmışdılar. Əkində, xırmanda iş çoxdan qurtarmış, samanlıqlar samanla, kəndilər buğda, ya unla doldurulmuşdu. Mal-qara üçün ot yığılmış, qoyunların payız qırımı qurtarmışdı. Gecələrin uzandığı vaxtda qızlar yun didəcək, analar darayacaq və nənələr əyirəcəkdi. İplər boyanacaq, xana qurulacaq, uşaqların adına xalça, palaz toxunacaqdı. Dağ kəndləri beləcə bu qışı da yola salacaqdılar.

Şimaldan gələn Rusiyada çarın taxtdan salınması xəbəri Babadağın şərqi yamaclarında yerləşmiş kəndləri də dolaşdı. Hər evdə bu xəbər müzakirə olunmağa başladı. Hərə öz ağı ilə danışır; kimisi təzə rəhbərin gəlişi ilə güzəranının yaxşılaşacağını düşünür, kimisi vəziyyətin pisləşəcəyini, az-çox olacaqlarını da itirəcəklərini söyləyirdi. Hətta ömür boyu kənddən kənarı görməyənlər də ölkənin taleyi haqqında nəsə danışır, sanki başqalarının ağına gələ bilməyəcək fikirlər söyləyirdilər.

Bu anda, xüsusilə, Mayıldan narazı olanlar, özünü yüzbaşı olmağa hazır bilənlər onların da kəndlərində dəyişiklik ola biləcəyini fikirləşirdilər. Mayıl getdikcə artan nüfuzu ilə təkcə Qonaq-kənd kəndlərini deyil, Xaltan ərazisindəki kəndləri də öz təsir dairəsində saxlayırdı. Son illərdə bu kəndlərdə cavan və imkanlı kəndlilər meydana gəlmişdi. Bunların arasında daha böyük nüfuz

qazanmaq, daha çox əmlak sahibi olmaq üçün Mayılın qoyduğu qaydalara tabe olmamaq istəyənlər də var idi.

Dərəgəndov kəndində xoş bir gecə idi. Göyün üzü elə açıq idi ki, bütün ulduzları saymaq olardı. Bəzi ulduzlar parlayır, bəziləri isə zəif işıq saçır, sanki yanıb sönür, bir-birlərinə göz vururdular. Kənddə isə bir sakitlik var idi. Evlərin çoxundan işıq gəlmirdi, yəqin ki, yatdıqları üçün lampanı söndürmüşdülər. İşıq gələn evlər isə lampanın zəif xoddə qoyulduğu pəncərədən bayıra sızan işıqdan bilinirdi. Seyfullanın qaranlıqda təxmini müəyyənləşdirdiyi bu evlərdə körpə olduğunu bilirdi. Amma bir saatdan çox gözlədiyi pəncərə isə çoxdan qaranlıqda görünməz olmuşdu. Seyfulla bir saat əvvəl öz evinin əks istiqamətindən gələrək daş hasarı aşmış, ayaqyoluna yaxın qoyulmuş ot tayasının dibində gizlənərək gözlərini Qələmnazın gələcəyi yola dikmişdi.

Qələmnaz kəndin gözəl qızlarından biri idi. O, varlı qızı deyildi, amma nimdaş paltarında da elə gözəl görünürdü ki, elə bilirdin paltarı da təzədir. Başını qaldırıb kiminsə üzünə baxanda istər-istəməz onu görənin qəlbinə xoş bir hiss daxil olub bu gözələ qarşı məhəbbət oyadırdı. On beş yaşına çatanda Qələmnaza vurulanlar çox olsa da Seyfulla qızın qəlbinə yol tapa bilmişdi. Bir neçə dəfə gizlin görüşsələr də bir-birlərinə qismət olmayacaqlarını düşünməmişdilər.

Ayaqyolunun arxa tərəfindən dolanıb bir qaraltı tayaya tərəf gələndə Seyfulla uçundu. Az qaldı ki, özünü Qələmnazın ayaqları altına atsın. Özünü güclə saxladı. Həyəcanını gizlədərək:

–Niyə belə gec gəldin, ay mələyim, – dedi.

–Qorxuram, Seyfulla, qorxuram. Baratın yuxuya getməsinə arxayın olmasam, çıxa bilmirəm.

–Məgər mən qorxmuram, mən də ehtiyat eləyirəm. Evdəkilərə bəhanəm var.

– Ay Seyfulla, biz nə vaxta qədər belə olacağıq? Başa düşmürsən ki, mən səni necə sevirəm? Sən necə desən, mən razı olaram. İstəyirsən günü sabah qaçıb girim evinə, ardı nə olacaq, sən bil.

–Yox, yox, Mayıl namussuz kimi səni də, məni də camaatın qarşısında güllələtdirər. Darıxma, elə edərəm ki, hər iş sakitliklə ötüşər.

–Yaxşı, bir az da dözərəm, – deyə Qələmnaz Seyfullanın nəfəsini üzündən hiss edib süstləşdi.

–Döz, mələyim, döz, sən mənim, canımsan, ciyərimdən, gözəlimsən...

Seyfullanın nəfəsi getdikcə tənğişdi, yavaş-yavaş dediyi sözlər eşidilməz oldu...

Səhər Seyfulla yuxudan oyananda günəş qarşıdakı təpənin zirvəsindəki kolluqların qızılı rəngə çalan yarpaqlarını işıqlandırır. Arvadı Gülcənnət çoxdan oyanmış, mal-qaranı naxıra, qoyun-quzunu sürüyə qatmış, həyət-bacanı təmizləmiş və çay-çörəyi hazırlamışdı. Uşaqlar da oyanmışdılar. Seyfulla paltarını geynib həyətdə düşdü, yuyunub evə qayıtdı. Gülcənnət çay dolu stəkanı ərinin qabağına qoyub dedi:

–Ay Seyfulla, bərk yatmışdın deyə oyatmağa qıymadım.

–Aaz, bu gecə qarmaqarışq yuxular gördüm, gecə yarı oyanıb səhərə qədər oyaq qalmışam. Hava işıqlanana yaxın yuxuya getmişəm. Yuxum pozulub deyə indi də halsızam.

–Eybi yox, çörəyini ye, çıx küçəyə, bir az eynin açılısın.

Gingahda Barat, Sərxan, Qoçu və bir neçə nəfər dayanıb söhbət edirdilər. Seyfulla da onlara yaxınlaşıb bir kötüyün üstündə oturdu. Pənah sözünə davam edərək deyirdi:

–Əsi, adama dolanmağa imkan vermirlər. Ora qoruqdur, girmə, bura mənimdir, uzaq dur. Meşə cavandır, qırma. Vergiləri də ödə. Heyvanatı az saxlayırsan, dolana bilmirsən, çox sağlayırsan, yer

tapmırsan. Hara baş alıb gedək? Mayılın bir qonaqlığının xərci bir kəndlinin illik qazancından çox olur.

–Bir tərəfdən də quraqlıqdan yer-yurd quruyur. Heyvanatın südü azalır, elə bil toyuqlar da acığa düşüb yumurtlamır, – deyə Sərxan da Baratın sözünə qüvvət vermək istədi.

Sakit dayanıb qulaq asan Qoçu da dilləndi:

–Ay, Barat sən ki, varın-dövlətin çoxdur, qubernatora yol tap, ol kəndxuda, sonra yaylaq da sən ki, qışlaq da sən ki.

–Ə, Mayıla Qonaqkənd bəylərinin gücü çatmır, biz nə edə bilərik?

– deyə Barat təəssüflə cavab verdi.

Araya ani bir sükut çökdü. Toplaşanlar “eh” deyib bir-bir aralanıb getdilər. Seyfulla tək qalmış Barata yovuqlaşdı:

–Barat, Mayıl sən ki gözünü bu qədər qorxuzub? A kişi, pul səndə, çağır Sərxanla Qoçunu, bas puldan Mayıl Dərəgəndova gələndə bunlar pusquda durub onu vursunlar. Bu camaatın da canı qurtarsın, sən də ol kəndxuda.

–Seyfulla, Mayılın bu kəndə gələcəyini bizə kim xəbər verəcək?

–Lələsin mən! Mən qonşularımı dalaşdıraram. Mayıl kəndə gəlməli olanda sizə xəbər verərəm. Qalanı da sən ki boynuna.

Səhəri gün tezdən Seyfulla qonşularının səsinə oyandı. İki qonşu elə hirsələnmişdilər ki, az qalırdı ki, əllərindəki bellə bir-birini vursunlar. Səsə arvad-uşaq da çıxmışdılar. Seyfulla tez əynini geyinib özünü qonşulara çatdırdı. Seyfullanı görən qonşular elə bil hünərləndilər. Bayaqqından betər çığırmağa və söyməyə başladılar. Seyfulla guya onları ayıracaqmış kimi qonşunun birinə:

–Ay qonşu, bir-birinizi öldürməyəcəksiniz ki, səni söymür, qoy söysün, lap vursun, nə olar ki, – dedi.

Bu sözlər qonşuları sanki cuşa gətirdi:

–Adə, mən ki bu oğraş döyəcək?

–Oğraş atəndə, sonra da balaların.

Seyfulla qonşulardan birinin əlində göydə hərlənən belini görüb kənara çəkildi. Bel qonşunun təpəsini al qana boyadı. Bunu

görən arvad-uşaq da bir-birini daşa tutdu. Yaralanmış qonşunu evinə aparıb başını sarıdılar. Bir qədər çığır-bağırdan sonra hər iki tərəf çəkilib sakitləşdi. Bir azdan yaralı qonşu atını minib Qonaq-kəndə tərəf yola düşdü. Hamı başa düşdü ki, o, Mayılın yanına şikayətə gedir. Yəqin ki, sabah Mayıl burda olacaqdır.

Seyfulla axşamın düşməyini gözləyirdi. O vaxtadək Barat ilə məsləhətləşdi, sabah nə olacağını yəqinləşdirib qaranlıq çökən kimi Xaşı kəndinə yola düşdü.

Mayıl hələ yatmamışdı. Darvazanın ehtiyatla döyüldüyünü eşidib çölə çıxdı. Qapını açanda qaranlıqda durmuş kölgə səsləndi: –Mayıl ağa, mənəm, dərəgəndovlu Seyfulla.

Gecənin bu vaxtında gəliş yaxşı xəbərin olmadığını bildirirdi. Amma gəlmişdi, geri qaytarmayacaqdı. Odur ki, dedi: –Seyfulla, xeyir ola, gəl görək.

Seyfulla Mayılın arxasınca gedib eyvana çıxdı. Mayıl qonaq otağının göy rəngli qapısının cəftəsini dartdı.

Qaranlıqda pəncərəyə qoyulmuş neft lampasını tapıb yandırdı, divarın dibinə nalça atıb Seyfullaya dedi:

–Hə otur, danış, nə olub? Günorta sizin kənddən şikayətçi gəlmişdi. Onlar niyə dalaşıb? Sən bu vaxt niyə gəlmisən?

–Hə, Mayıl ağa, sən bizim kənddə Baratı tanıyırsan. Onun mal-qarası çoxalıb, nökeri, naxırçısı da öz yerində. Pulu da var. Elə vəziyyət yaranıb ki, kənddə heç kəsi saymır. Könlündən kəndxudalıq keçir, amma səndən çəkindiylə üçün səs eləmir. Bu kəndlilərin dalaşmasına səbəb odur. O bilir ki, sən sabah kəndə gələcəksən. Məqsədi odur ki, səni yolda vurdursun. Bunun üçün Sərxana xeyli pul verib.

Mayıl sakit qulaq asır, altdan-altdan Seyfullanın necə can-fəşanlıqla danışmasına göz qoyur, dillənmirdi. Nəhayət, Seyfulla Mayılın tam inandırıdığını güman edib susdu. Mayıl artıq Seyfullaya yox, divardan asılmış xalçaya baxırdı.

–Seyfulla, yaxşı ki, xəbər gətirmisən. Narahat olma, Baratın fikirləşdiyi kimi, mən sabah gün çıxanda Dərəgəndova gələcəyəm. Get arxayın yat.

Bir azdan Seyfulla daxilən sevincək, özündən razı halda, artıq heç nədən qorxu bilmədən qaranlıq içərisində görünməz oldu.

Mayıl nökəri göndərib Qubadı çağırırdı. Tapşırığını verib gecə ikən yola saldı.

Günortaya yaxın Qonaqkənə səs-soraq yayıldı ki, Mayılın adamları Dərəgəndovda Sərxanı, Baratı və arvadını güllələyib, dalaşan qonşuları da, Seyfullanı da gecə ikən gətirib dama salıblar.

Bu xəbəri eşidib qeyzlənənlər də vardı. Bəylər açıq etiraz edir, Mayılın hərəkətini pisləyirdilər. Dərəgəndovdan bir neçə ağsaqqal narazılıqlarını bildirməyə gəlmişdilər. Günortaya yaxın Mayıl məscidin qarşısına çıxanda dəstə-dəstə toplaşmış adamlara yaxınlaşdı. Cərulla bəy haminin eşidəcəyi səslə Mayıla üzünü tutub dedi:

–Mayıl, sən özbaşınalıq edirsən. Camaat məcburdur ki, səndən qubernatora şikayət yazsın. Dərəgəndovdakı vay-şüvən sənin nəyinə gərəkdir?

Mayıl üzünü camaata tutdu:

–Ay camaat, sizə ara söhbətləri lazımdır, yoxsa həqiqət?

–Yəqin ki, həqiqəti bilmək daha yaxşı olar, – deyə ağsaqqal bir kəndli dilləndi.

–Onda yaxın gəlin, eşidin.

Camaat həyəətə yığışdı. Mayıl adamlarına tapşırdı ki, o dalaşan qonşuları və Seyfullanı gətirsinlər. Hamı yığışıb nə baş verəcəyini gözləyirdi. Mayıl üzünü camaata tutub:

–Kimin şikayəti var? – dedi.

Danışmağa ehtiyat edənlər Mayılla göz-gözə gəlmək istəmədiklərindən başlarını aşağı dikmişdilər. Hamının kimisə gözlə-

diklərini görən Dərəgəndovdan gələn bir ağsaqqal özünü irəli verdi.

–Mayıl ağa, – dedi, – sənin adamların Sərxanı çöldə, Baratı kəndin ortasında, arvadını da həyatında güllələyib, üç nəfəri də qolubağlı gətiriblər. Dalaşanları başa düşdük. O birilərinin günahı nədir?

–Günahlarını biləcəksiniz, darıxmayın, səbrli olun, – deyə Mayıl əlindəki tufəngini lüləsindən tutaraq əsa kimi dayaq verdi, camaata göz gəzdirib səsləndi:

–Səlim kişi, ölənlərin biri sənin qardaşındı, irəli gəl, danış.

Səlim kişinin üzünə baxanda kədər qarışıq hirsini görməmək olmazdı. Adamların arasından irəli gəldikcə digərləri çəkilib yol verir, kədərli nəzərlərlə onu izləyirdilər.

– Ay camaat, – deyə Səlim kişi doluxsunmuş səslə müraciət etdi. Tək Barat ölməyib, mənim belim qırılıb. Qardaşımla birgə onun arvadı sorğu-sualsız öldürülüb. Öldürən də Mayılın göndərdiyi adamlardır. Mən kimi günahkar tutmalıyam? Qardaşımın qanını kimdən tələb etməliyəm?

Camaatın nəzərləri Mayıla dikilmişdi: “Günahkar Mayıldır!” Hamı Mayılın verəcəyi cavabı gözləyirdi. Mayıl iti nəzərlərlə ona dikilmiş gözləri rədd eləyirdi. Halını pozmadan Səlim kişiye sarı döndü.

– Səlim kişi, sən həqiqəti bilmədiyin üçün haqlısan, – Üzünü camaata döndərib sözünə davam etdi, – Amma hamıya məlumdur ki, mən də nəşə bilməsəm, haqsız iş tutmaram. Bunu da bilirsiniz ki, mən xaini, satqını, əxlaqsızı heç vaxt baxışlamıram. Belə adamları bağışlayanda yeni cinayətlərə yol açılır. Cəzasızlıqdan arxayın olub insanların mərhəmətindən istifadə edənlər çoxalır. Belələrini alaqlar kimi, vaxtında məhv eləməsən, sürətlə artır, nəcib insanları da hörmətdən salırlar. Əyrilik, oğurluq, xainlik, satqınlıq – nə qədər çirkin hərəkətlər varsa, hamısı qoçaqlıq hesab olunur. Allah tülkünü hiyləgər, dovşanı qorxaq, qoyunu avam, şiri qorxmaz yaradıb. Quşlarda da belədir; qarğa, sərçə, bülbül, qartal – hərənin

öz xüsusiyyəti var. İnsanlarda da bu yaradılışa oxşarlıq var. Tülkünün necə saxlasan, elə tülkü olacaq. Tülkü təbiətli insanlar da var. Nə qədər tərbiyə versən də o öz xislətini itirməyəcək, dar məqamda üzə çıxacaqdır.

Mayıl fikrini tamamlayıb üzünü Səlim kişiye çevirdi:

– Səlim kişi, indi diqqət eylə.

Əli ilə işarə etdi. Dalaşanları yaxına gətirdilər:

–Baxın, camaat, bu iki qonşu həтта ailəliklə dalaşıblar. Biri əlindəki bellə o birinin başını da yarıb.

Mayıl qonşulardan birinə:

–Danış görək, niyə dalaşmısınız? – dedi.

–A başınıza dönüm, səhər həyatə düşmüşdüm ki, mal-qaranı naxıra qoşum, gördüm qonşum kimisə söyür. Soruşdum ki, qonşu nə olub? Dedi, axmaq köpəyoğlu, bilmirsən nə olub? Gecə arx suyunu kəsib öz bostanına calamağın bəs deyil, həyatdəki heyvanları da bostanımın qapısını açıb buraxmısan, bütün bostanı viran qoyublar. Mərdimazar oğlu, dədənin goru... Başladı söyüş eləməyə, mən də cavab qaytardım. Seyfulla gəlib bizi ayırmaq əvəzinə qonşumu qızıışdırdı. O da belə götürüb endirdi təpəmə. Vallah mənim heç nədən xəbərim yoxdur.

Mayıl digər qonşuya:

–A kişi, sən danış görək, haradan bildin ki, günahkar qonşundur? – dedi.

–Mayıl ağa, səhər durub qoyunları həyatdə görməyib axtardım. Gördüm ki, bostanı viran qoyublar. Sonra baxdım ki, bostana gədən su da kəsilib, qonşunun bostanına gedir. Axşam Seyfulla mənə rast gəlmişdi. Onun sözləri yadıma düşdü. Seyfulla demişdi ki, qonşun sənin üçün hədələ biçir, ehtiyatlı ol, bu günlərdə sənə zərər-zıyan vurmasın. Bostanın tələf olduğunu görüb, hirs təpəmə vurdu, axı kasıb adamam, daha sonra nə etdiyimi bilmədim.

Mayıl gözücu camaata baxdı, üzlərdə qəzəbi təəccüb əvəz eləyirdi. Seyfulla başını aşağı salıb durmuşdu. Odur ki, sözünə davam etdi:

–Camaat, bilirsinizmi Seyfulla qonşuları niyə dalaşdırmışdı?

Camaatdan səs çıxmadı. Hamı susub Mayılın deyəcəklərini gözləyirdi.

–Seyfulla qonşuları dalaşdırmışdı ki, mən səhəri gün Dərəgəndova gedim. Mən Dərəgəndova gedib çıxmamalı idim. Yolda pusquya durmuş Sərxan məni güllələməli idi. Sərxan məni niyə güllələyəcəkdi? Çünki Barat bu işə görə xeyli pul boyun olmuşdu. Barat niyə məni öldürməli idi? Çünki Seyfulla onu da ağıldan çıxarmışdı ki, Mayılı vursan, kəndxuda sən olacaqsan. Bütün bunları mən hardan bilirəm? Bax bunları da mənə gecə ikən gizləncə mənim evimə gələn Seyfulla söyləyib.

–Dediklərim düzdürmü, Seyfulla, – dedi, – Yalandırsa etiraz elə.

Seyfulla ayaq üstə sanki cansız idi, quruca nəfəsi gedib-gəlirdi. Camaatın nifrət dolu baxışları ona dikilmişdi. Səlim kişi də özünü güclə saxlayırdı. Az qalırdı ki, keçib Seyfullanı təpik altına alsın, ürəyi soyuyunca, ölüncə döysün. Amma Mayıl sözünü bitirməmişdi.

–Camaat, soruşa bilərsiniz, Seyfullanın məqsədi nə idi, hadisələr onun istədiyi kimi olsaydı, ona xeyri nə idi? Bilmirsiniz ki?

Sualına özü də cavab verdi: “Yox”

–Amma bu kişi bilir, – deyib əli ilə başı yarılan kişini göstərdi, – A kişi, gördüklərini ucadan de, hamı eşitsin.

–A başına dönüm, mən yaşlı adamam, gecələr bir neçə dəfə oyanıram, çölə çıxanda qoyunlarıma, darvazadan bayıra bağladığımız qaramala da baxıram. Bir neçə dəfə bir qaraltının Baratın həyətin-dən çıxdığını gördüm. Bir gecə güddüm, gördüm ki, Seyfulladır.

Mayıl camaata göz gəzdirdi. Hamı eşitdiyinə döyükmüşdü. Səlim kişi isə başını aşağı salıb durmuşdu. Mayıl uca səslə dedi:

–Camaat, biz müsəlmanıq, müsəlmanın malı, qanı, namusu müsəlmana haramdır. Əgər bir evli kişi başqa bir qadını sevirsə, bu, dinimizin qayda-qanunlarına uyğun olmalıdır. Evli qadının və evli kişinin zinakarlığının necə günah olduğunu və onun cəzasının nə olduğunu yaxın ki, hamınız bilirsiniz.

Mayıl camaata göz gəzdirdi:

–Yaxın gəl, Səlim kişi, al bu tufəngi, – Mayıl bir qədər geri çəkilib sözünə davam etdi, – sənın qardaşının ölümündə günahkar kimdir? Mən, yoxsa Seyfulla? Kimi günahkar bilirsən, vur!

Səlim kişi Seyfullanın qeyrətsizliyini biləndən sonra boğulub qalmışdı. Daha heç nə düşünmədən tufəngi Seyfullaya tuşlamaqla atəşin açılması bir oldu.

Bayaqdan haldan-hala düşmüş camaat eşitdiklərindən key kimi durduqları halda aynalıdan açılan atəş səsinə elə bil yuxudan ayıldılar.

MÜSAVATLA HƏMRƏYLİK

*Dünyaya əzizsən, bərişmayırsan,
Olumdan, ölümdən heç qaçmayırsan,
Özün də özündən baş açmayırsan,
Bəs kimi günahkar hesab edirsən?*

Aşıq Eynal

Ölkədə hakimiyyətsizlik olsa da kənd camaatı hər il olduğu kimi yenə öz təsərrüfatı ilə məşğul idi. Yay gəldiyindən mal-qara, davar yaylaqlara qaldırılmışdı. Yazlıq taxılın biçini başlamışdı. Oraqla hər gün on beş sot əkinin taxılını biçən kişi və qadınlar dərzləri qotman qoyur, cavan uşaqlar isə öküz kirşəsi ilə xırmanlara daşıyırdı. Qadınlar, qızlar xırmanları hamarlayıb suvaqlayır, bir taxıl dənəsinin belə itməməsinə çalışırdılar. Hamı həvəslə ailəsinin ruzisini toplayırdı.

Yaylağa gedənlər isə alaçığın arxasını açıb qaymaq tava-larını sərin yerə qoyur, yığılmış qaymaqları yağ edib duzlayır, təmizlənmiş qoyun qarınlarına doldurub qış ruzisi hazırlayırdı. Qaymağı yığılmış tavalarda qalan alt südündən isə pendir hazırlayıb qoyun, yaxud keçi dərisindən hazırlanmış motallara yığırdılar.

Buyruqçu deyilən oğul-uşaq da qoyun-quzu otarır, xırda işlərdə ata-analarına kömək edirdilər. Kənddə bekar adam yalnız körpə uşaqlar idi.

Mayıl da tez-tez təsərrüfata baş çəkir, oğlanlarının, eləcə də nöqərlərin işləri ilə maraqlanırdı. Təsərrüfatın işi yaxşı olsa da kənd camaatı arasında narahatlıq var idi. Ölkədəki hərc-mərcliyi görən adamların bir qismi əl altdan iş görməyə çalışır, qəza sədrinə şikayətlər göndərir, Mayılı yüzbaşılıqdan kənar etmək istəyirdilər. Tiflisdə yeni hökumətin elan edilməsi xəbəri bəzilərini yerin-

dən eləmişdi. Yaranmış vəziyyətdən Mayılı sevməyənlər yararlanmaq istəyilə ağzı bağlı qazan kimi qaynayırdılar. Hələ ki, qəza sədri Mayılı yaxşı tanıyırdı, bu şikayətlər də təsirsiz olurdu.

Nəhayət, xəbər yayıldı ki, yeni hökumət Gəncəyə gəlmiş, Qubaya yeni qəza rəisi təyin edilmişdir. Yeni rəisin adı Əmiraslan xan Xoyski idi.

Xoyski adı Mayıla tanış gəlirdi. Bir anlıq fikrə getdi. Məmməd bəylə Tiflisdə olduğu günləri xatırladı. Bir axşam Məmməd bəy ona demişdi: “Mayıl bir azdan mən Fətəli xanla görüşməliyəm. Sən də onu tanısan yaxşı olar. Haçansa, o adamın sənə köməyi dəyər.”

Onlar Tiflisin mərkəzinə yaxın binaların birində hündür qapılı böyük otaqda vəzifəli bir şəxslə görüşdülər. Görüş zamanı danışılanlar Mayıl üçün aydın deyildi. Onlar rusca danışırldılar. Bir qədər sonra Məmməd bəy türkcə danışmağa başladı:

–Fətəli xan, sakit oturub bizə qulaq asan bu igid Quba qəzasının Dağıstanı adlanan yerdə yüzbaşısıdır. İgidliyi ilə də tanınır. Buraya da qoşun böyüyü kimi göndərilib. Olduğu ərazidə sizin dayağınız, lazım gəlsə Azərbaycanın hər yerində etibarlı əsgəriniz ola bilər.

Fətəli xan o vaxt Mayıla diqqətlə nəzər salıb demişdi:

–Məmməd bəy, millət fərdlərin çoxluğu ilə deyil, mərdlərin çoxluğu ilə millət olur. Çox gözəl, bizə Azərbaycanın hər yerindən belə igidlər lazımdır. Ələlxüsus, Quba kimi yerdə daha vacibdir. Elə görkəmi də onun igidliyini bildirir...

Mayıl bu xoş düşüncələr içərisində ürəyindən keçirdi: “Çox güman ki, təzə rəis Fətəli xan Xoyskinin nəslindəndir. Bu məsələni Qubadakı münasib adamlardan öyrənmək olar.” Təzə rəisin gəlişi qonaqkəndli şikayətçiləri də həvəsləndirdi. Qubadan Mayıla xəbər gəldi ki, səndən gələn yazılı şikayətlər ilə Əmiraslan xan Xoyski özü maraqlanmışdır, sənin yüzbaşılıqdan kənarlaşdırılacağıın la-büddür. Yaxın günlərdə bu baş verə bilər.

Bu xəbər Mayılı narahat etdisə də ikinci xəbər bir qədər arxayınlaşdırdı: “Əmiraslan xan Xoyski Fətəli xanın böyük qardaşı Cahangir xanın oğludur. Fətəli xan hazırda Gəncədədir.”

Mayıl “gecikmək uduzmaqdır” deyib oğlu İbrahimə xəbər yolladı ki, tez özünü mənə çatdır. Nökərlərə tapşırı ki, atların uzaq yola dözümlü olan ikisini hazırlasınlar. Axşama yaxın İbrahim gəlib çıxdı. Atasını narahat görüb soruşdu:

–Nə olub, niyə nigaransan?

–İbrahim, təcili Gəncəyə getməliyik. Təzə hökumət Gəncədə oturub. Hökumətin başında Fətəli xan Xoyskidir. Onun yanına getməliyəm.

–Fətəli xan səni qəbul edəcəkmi? Sən özünü ona nə deyib tanıdacaqsan?

–Qulaq as. Sən mənə lazımsan. Həm yol yoldaşlığı edərsən, həm də sən oxumuşsan, qulluqda işləmişən, qayda-qanunu yaxşı bilir-sən. Necə lazımsa Fətəli xanla danışarsan. Qalanı yolda danışarıq. Atlar hazırdır.

Hava qaranlıqlaşanda yaylaqlara qalxan yolla iki qaraltı kənddən uzaqlaşdı. Onlar at yolu ilə qalxıb Lahıc istiqamətində ən qısa yollarla gedirdilər. Göyün üzü açıq idi. Ay işığı elə saçırı ki, uzaqda görünən kol-kosu da aydın seçmək olurdu. Hərdən kol altından hürküb qaçan dovşanı görən Mayıl düşünürdü: “İndi mənə dovşan lazım deyil. İkiayaqlı tülkü xislətli məxluq lazımdır ki, bu dağların arasında qarşıma çıxsın.”

Günortaya yaxın Mayıl oğlu ilə birgə Gəncəyə yetişdilər. Soraqlaşib yeni hökumətin oturduğu binanı tapdılar. İbrahim qapıda duran əsgərlərlə danışib binaya girdi, bir qədər sonra əsgərlərdən biri Mayıla yaxınlaşıb: “Mayıl sənsənmi?” deyə soruşdu. “Sizi çağırırlar,” – deyib qabağa düşdü. Mayıl qapıdan içəri daxil olanda Fətəli xan:

–Sən hardasan? Səsin-sorağın gəlmir? Oğlunla tanış oldum. Savadlı oğlandır. İş təcrübəsi var. Belə kadrlar bizə lazımdır. Sən də öz

işində möhkəm ol. Çətin dövrüdür. Əl-ayağa dolaşan çox olacaq. Vəzifə elədir ki, orda hamı səndən razı qala bilməz. Verilən qanun cəmiyyətin bütün üzvləri tərəfindən razılıqla qarşılanı bilməz. Hərə öz mənafeyini düşündüyü üçün, hərə öz səviyyəsi ilə qəbul etdiyi üçün narazı qalanlar da olacaqdır. Ona görə də əvvəlcədən kütlə içərisində təbliğat aparılmalıdır.

–Biz öz hökumətimizlə işləməyə hazırıq, – deyər Mayıl söhbətə qoşulmaq istədi.

–Əmiraslan xana siz lazımsınız. Mən indi sizə bir məktub verərəm. Məktubu ona çatdırın. Hər şey yaxşı olar...

Mayıl qəlbi razılıq hissi ilə dolu atın üstündə şax oturub Fətəli xan Xoyski ilə görüşün təsiri altında nə qədər yol getdiyini bilmədi. İbrahim də atasını düşüncələrindən ayırmaq istəməyib dinmədi. Qaranlıq düşəndə onlar Lahıca çatırdılar. Mayıl dedi:

–İbrahim, bu gecəni Lahıca qalaq. Burda tanışlarımız, qonaqlarımız çoxdur. Kəndimizdə misgərlik, dəmirçiliklə məşğul olanlar Lahıcdandır. Sənətkarlıqla məşğul olan lahıclar başqa kəndlərə də gedib işləyirlər. Əvvəllər Yerfi kəndindən arxada Lahıca kəndi var idi. Sonradan onların bir hissəsi Yerfidə məskunlaşdı. Yerfi kəndində ev əşyaları, hətta silah hazırlayan lahıclar bir məhəllə kimi məskən salıblar. Olduqca zəhmətkeş camaatdırlar.

Gecəni Lahıca qalan Mayıl gəl səhəri günortaya yaxın Qonaqkənddə idilər. İbrahim uzaq yolun yorğunluğunu alıb səhəri gün Fətəli xan Xoyskinin məktubu ilə Qubaya yola düşdü. Mayıl əvvəl getmək istəmədi, amma bir az düşünüb İbrahimlə getməyi münasib bildi.

Mayıl Qubadan çox razı qayıdırdı. Əmiraslan xan Xoyski məktubu alandan sonra onlara çox səmimi münasibət göstərmiş, İbrahimlə tanış olub ondan məmnun qalaraq Qubanın yaxınlığındakı yəhudu kəndinə pristav təyin etmişdi. Mayıl da qəza rəisinin müavini təyin edib Qubanın dağlıq ərazisini ona tapşırırmışdı.

Məhsul yığımı payızın gəlmə əlamətlərindən biridir. Camaat becərdiyini yığır, qış üçün taxılını, ununu anbara, kartofunu, çuğundurunu, kökünü, turpunu quyuya töküb üstünü örtürdülər. Samanlıqlara saman doldurur, xırmanlarda tayalar qoyurdular. Qadınlar qırılmış yunu darayıb əyirir, corab, şəţəl, köynək, tuman, şalvar toxuyurdular. Kişilər kəsilmiş heyvanların dərisindən papaq, kürk, canlıq, göndən, çarıq hazırlayırdılar. Hamı qısa tədarük görürdü.

Payız işləri qurtarar-qurtarmaz toylar başladır. Hər kəs imkanına görə toy eləyirdi, necə deyərlər qoyun qoyun ayağından, keçi də keçi ayağından. Cümə gününün səhəri toy başladı. İmkanlı adamlar toyu yeddi gün edərdilər. Hər gün bir süfrə verilər və bir ənənə qeyd olunardı. Aşıq da dastanını söylədi. Cimidə Mirzəcan bəyin oğlunun toyu idi. Mayıl da toya getməli idi. Bu gün toyun üçüncü günü olduğundan məsləhət, çay süfrəsi, bəy süfrəsindən fərqli olaraq əsas süfrə veriləcək, ətraf kəndlərin də yüzbaşıları orda olacaq, həm də güləş yarışları keçiriləcəkdi. Kəndlərdən gələn, döşünə döyən pəhləvanlar gücünü göstərəcəkdi.

Xəbər yayılmışdı ki, arandan gələn dizi güzgülü pəhləvan bir neçə yerli pəhləvanları məğlub etmiş, döşünə döyərək yeni pəhləvan gözləyir. Yerfili pəhləvan Fətəliyə xəbər göndərilib. Bu gün dizi güzgülü pəhləvanla Fətəlinin güləşi olacaqdır.

Mayıl toya getməklə Fətəlini də görmək istəyirdi. Onlar birinci dəfə Yerfi kəndinin yaylağına qalxan yolda görüşmüşdülər. Həmin görüşü nə Mayıl, nə də Fətəli unutmamışdı. Yüzbaşılardan hamının iştirak etdiyi bu toyda Mayılı da görəcəyini Fətəli də bildirdi.

Yaylağa gedən bir atının atı bataqlıq yoldan keçərkən batmış, çabalayıb sakitləşib dayanmışdı. Yol gedən adamlar da kömək etməyə çalışmış, heç bir nəticə hasil olmamışdı.

Ordan ötərkən bu səhnəni yuxarıdan seyr edən Mayıl onunla birgə olan Xankişiyə və Osmana deyir:

–Göz görə ötüb getmək yaxşı deyil. Aşağı enib o yolçuya kömək edək.

Mayılgil atı batmış kişiylə yaxınlaşınca yaylaqdan kəndə gedən bir atlı da özünü yetirdi. Aşırılıb atdan düşdü:

–A kişi, nəbələdlik edib atı da əziyyətə qoymusan.

Bunu deyib hündür boylu, pəhləvan cüssəli kişi ata yaxınlaşdı. Bir əlilə atın belinə sarılmış yükdən, bir əlilə də atın örkəninədən yapışib yuxarı çəkdi. At lildən aralandıqca çabaladı, Fətəli ikinci dəfə güc vurub nərəyə bənzər səslə bir vaxtda atı ayaq üstə qoydu.

Hamı heyvətlə baxırdı. Mayıl üçün də maraqlı idi. Özünü toxdan tutsa da keçirdiyi həyəcan və təəccübünü saxlaya bilməyib səsləndi:

–A kişi, bir bu tərəfə gəl görüm.

Fətəli tanımadığı bu silahlı adamın çağırışının maraqdan yarandığını bilərək asta, ağır addımlarla ona yaxınlaşdı:

–Adın nədir, a kişi?

Mayıl, kişi kəlməsini uca səslə dedisə də Fətəli sakit cavab verdi:

–Adım Fətəlidir, Yerfi kəndindənəm. Tanıyanlar pəlvən Fətəli deyirlər.

–Gücünü gördük, tufəng necə, ata bilirsənmi?

Bunu deyən kimi Mayıl tufəngini hərleyib o anda başı üstündən keçən quşa atəş açdı. Quş daş kimi yerə düşdü.

Fətəli ani olaraq bu silahlı atlılara nəzər salıb:

–Yox, – dedi, – mənimki qol gücündü, tufənglə çox aram yoxdur.

Mayıl Osmangilə sarı döndü:

–Ə, ordan bir tufəng verin.

Mayıl işlənməmiş, təzə bir tufəngi Fətəliyə uzadıb dedi: – Götür, sənə pay verirəm. Sənin kimi bir igidin tufəngsiz gəzməsi münasib deyil. Bir nanəcib, qorxaq sənə kimi pəhləvana düşmən ola bilər. İgidin özünə layiq silahı da olmalıdır.

–Ay qardaş, bunlar kim idi? Sən tanıyırsanmı?
–Qonaqkəndin yüzbaşısı Mayıl idi, yanında da oğlanları.

–Bu atı aparıb verirsən Mayıla. De ki, pəlvən Fətəli pay verib.

O, həyəətə daxil olanda süfrədə və toyxanada olanlar

Hörmət əlaməti olaraq ev yiyəsi Mayılgili bağçada oturtmuşdular. Yemək bitəndən sonra hamı toyxanaya girdi. Mayılı gö-rən içəridəkilər onun zəhmli qarşısında düşünmədən ayağa qalx-dılar. Mayıl əyləşəndən sonra camaata “oturun” işarəsi verdi. Toy məclisini adurlu aşıq Gülməmməd aparırdı. Səyirdi yerfili Şahbala Xaltanlı Tağının sözlərini oxuyurdu:

Can içində cana, vermərəm səni.

Yığsalar dünyanın varın-dövlətin

Qoysalar bir yana, vermərəm səni...

82

yüzbaşı təəccüb dolu maraqla izlədi. Mayıl hamının eşidəcəyi bir səsle:

–Uğur olsun, pəhləvan, – dedi.

Cəngi sədaları altında qurşağa qədər soyunmuş pəhləvanlar üç dəfə dövrə vurub üz-üzə durdular. Əl verib görüşəndə bir-birinə güc göstərməyə başladılar. Tamaşa edənlərin onları təhrik edən səsləri məclisdəkiləri də, pəhləvanları cuşa gətirirdi.

Pəhləvanların bir neçə dəqiqəlik bir-birini yoxlaması başa çatanda pəhləvan Fətəli gözlənilmədən dizi güzgülü pəhləvanın ayaqlarını yerdən necə üzdüsə alqış səsləri toyxanadan xeyli uzaqlarda eşidildi.

Pəhləvanların gülüşindən deyə-gülə çıxan cavanlar sabahkı at yarışmasına hazırlıq üçün evlərinə dağılışdılar.

Mayıl toyda olsa da fikrində başqa şeylər dolaşırdı. Ondan qəzaya şikayət yazan adamların təxmini kim olduqlarını bilirdi. Amma istəyirdi ki, bunu gümanla yox, dəqiq öyrənsin. Odur ki, İbrahimə tapşırırmışdı ki, idarəyə yaxın adamların vasitəsilə fürsət gözləyən bu adamları müəyyənləşdirib tədbirini görsün. Əks halda onların cəzasız qaldıqlarını görən bəziləri də onlara qoşulacaq və sonra qarşısını almaq çox çətin olacaq.

Mayıl evə çatanda Ayişə qəzadan gələnlərin İbrahimdən gətirdikləri məktubu verdi. Mayıl məktubu oxuyub sanki arxayınlaşdı. Bir qədər səbr etməyi qərara aldı.

Mayılın etibar elədiyi adamlardan biri Salman idi. Salman çox mahir atıcı idi. Hətta Mayılın özü də ondan ehtiyat edirdi. Salman işini tək görməyi sevərdi. Çoxluqla arası yox idi. Əbəs yerə camaat ona yalquzaq adı verməmişdi ki? Yalquzaq Salman deyəndə onun həm xasiyyəti, həm də təbiəti adından bilinirdi.

Mayıl Salmanı, Bilalı və Əlişanı yanına çağırdı. Kənddə vəziyyətlə bağlı söhbətdən sonra onlara dedi:

–Siz Yusiflə, Nəcməddinə göz qoyun. Onların yanında məndən narazılıqla danışın. Qoy sizdən çəkinməsinlər. Camaat onların mənim haqqımda danışdıqlarını eşitsin. İmkan verin, mənim qarama haqlı-haqsız danışsınlar.

Hər üçü başa düşdü ki, Mayıl bu adamların günahkar olduqlarını camaata sübut etmək istəyir. Bu da aydın oldu ki, camaat arasında Mayıldan narazılığı gücləndirmək istəyən bunlardır.

1919-cu ilin avqustu idi. Qarabağda ermənilər sakitləşmək bilmirdi. Yerlərdə Qarabağa döyüşlərə göndərilmək üçün əsgər yığımı başlamışdı. Mayıl kəndləri gəzib söhbətlər aparır, hər kənddə kəndin hörmətli sayılan adamları ilə birgə siyahı tutulur, cəbhəyə göndəriləcək adamlar müəyyənləşirdi. Nəhayət, yüz adam piyada Qubaya yola salındı. Çayqovuşanda qonşu kənddən – Yerfidən gələn səksən nəfər də onlara qoşuldu.

Bir neçə ay sonra Salman, Bilal, Əlişan müxtəlif vaxtlarda Mayıla Yusiflə Nəcməddinin fəaliyyəti haqqında məlumatlar verdilər. Məlum oldu ki, bu adamlar Mayılı zülmkar, qoyduğu qaydalarla camaatı çətinliklərə salmış, lazım olmadığı halda camaatı, xüsusilə xoşu gəlməyən adamları müxtəlif yerlərə döyüşməyə göndərib sıradan çıxarmış bir insafsız, ədalətsiz adam kimi tanıtməyə çalışırlar. Deyirlər ki, Mayıl qəddar adamdır, kiçik günaha görə belə ağır cəza verir. Heç kəsi saya salmır, heç hökuməti də tanımaq istəmir. Bu camaatın ondan xilas olmasının bir yolu var. Mayılı aradan götürmək. Yusif Salmana təklif edib ki, bu işin öhdəsindən sən gələ bilərsən.

Mayıl bu kimi sözləri çox eşidirdi. Amma necə eləsin? Allah adamların hamısını bir xasiyyətdə yaratmayıb ki, o da hamı ilə mehriban olsun. Bunların arasında tülkü kimi hiyləgər, dovşan kimi qorxaq, it kimi quduz, qoyun kimi avam, çaqqal kimi gödən çıxardan, qurd kimi ziyankar, xülasə hər cürü var. Nə cür qanun olsa, ondan narazı qalanı tapmaq olar. Axı tarixdə elə bir rəhbər varmı hamı ondan razı qalsın. Hansı rəhbər rəhmdil olubsa, onu ət-

rafındakılar güdaza verib. Cinayət cəzasız qalanda özbaşınalıq olur. Qanun sərt olmalıdır. Axı insanların bir qismi bilərək qanunu pozmağa meyillidir. Satqının, əxlaqsızın, yalançının, çörəyi yeyib, duzu oğurlayanın, süfrəsinə əl uzadıb xainlik edənlərin cəzası nə olmalıdır? Cəmiyyəti belələlərindən təmizləməsən, əlaq otu kimi artar, qalanları da korlar. Namus, qeyrət, vicdan, mərdlik gözdən düşər. Ağillı adamlar fərsiz, qorxaq, avam kimi görünər. Hökümətin qəribə qanunu var. Cinayətkarı həbs edir, bir müddətdən sonra buraxır, ikinci dəfə yenə, üçüncü dəfə yenə. Əşi görürsən ki, bir dəfə oldu düzəlmədi, ikinci dəfə oldu düzəlmədi, üçüncü dəfə ya ömürlük həbs et, ya da məhv elə. Hər dəfə buraxırsan ki, get kimi-sə öldür, ya evini tala, gəlim yenə tutum.

Mayıl bu illərlə konkret həlli olmayan fikirləri öz qərarı ilə tamamlamağı üstün tuturdu. Bir axşam Əlişanı yanına çağırıb dedi:

–Get, Salmana de ki, Yusiflə Nəcməddini meşəyə oduna göndərsin.

Bir neçə gün sonra Qonaqkənddə xəbər yayıldı ki, meşəyə oduna gedən adamlar Yusiflə Nəcməddinin meyidini tapıblar.

Novruz bayramı ilə əlaqədar Həmdulla əfəndi qohumu Mayıla qonaq gəlmişdi. Mayıl əfəndinin gəlişinə çox sevindi. Evdə bayrama hazırlıqla bağlı hər tədarük görülmüşdü. Həmdulla əfəndinin gəlişi təkcə bayram, qohumluq söhbətinə oxşamırdı. Bu gəlişdə ölkədə baş verən hadisələrlə bağlı narahatlığın bir təzahürü hiss olunurdu. Azərbaycan parlamentinin üzvü olan əfəndi ölkədə baş verən siyasi məsələlərdən xəbərdar idi. Ümumi hal-əhvaldan sonra Həmdulla əfəndi Mayılla təkbətək qalanda fikirlərini ona çatdırmağı lazım bildi:

– Mayıl, mən işimlə əlaqədar tez-tez Bakıda oluram. Danışılan söhbətlərdən aydın olur ki, vəziyyət heç də yaxşı deyil. Rusiya köhnə sərhədlərini bərpa etmək istəyir. Xüsusilə Bakı, Bakı nefti onlar

üçün həyati məsələdir. Yaxın vaxtlarda rus qoşunlarının Azərbaycana soxulacağı reallığa çevrilir. Aydındır ki, rusların Azərbaycana girişi bizim ərazidən olduğu üçün bu ağırlıq bizim üzərimizə düşür. Əli bəy Zizikski də bu fikirdədir ki, biz silahlı müqavimət göstərməyə hazır olaq. Güman ki, qoşun qatarla gələcək. Pis vəziyyət ondadır ki, aramızda Rusiyaya işləyən adamlar var. Özünü bolşevik adlandıran bu şəxslər Rusiyaya arxalanıb iş görmək istəyirlər. Amma babalarımız yaxşı deyiblər: "Ağası gülüm olanın başına külüm olar." Hətta ölkə başçısı Rəsulzadənin də ətrafında olanlardan bolşeviklərə işləyənlər var. Nə qədər ki, sıralarımızda köləliyi ilə fəxr edənlər, ağasının dilində danışmaqla öz dilini, öz millətini bəyənməyənlər var, bizim müstəqilliyimiz həmişə təhlükədə olacaqdır. Bu gün biz məğlub olsaq da əqidəmizi dəyişə bilmərik. Ona görə hazır olmalıyıq. Ətraf kəndləri də təşkil etmək lazımdır. Vətənimizin istiqlalı yolunda qurban getməkdən çəkinməməliyik. İstər bu dünyada, istərsə də axirətdə üzükara olmaq istəmirəm. Gücüm çatana qədər öz yolumdan dönməyəcəyəm. Səni də bu yola dəvət edirəm.

–Əfəndi, mən döyüşdən qorxan, səngərdən qaçan adam deyiləm. Allah qartalı döyüş üçün, qarğanı peyin eşmək üçün yaradıb. Mən də, oğlanlarım da, bu dağların igid oğlanları da, nə vaxt lazım gəlsə, öz torpağını, öz hökumətini qorumağa hazırdır. Əfsus ki, igidlərimizin bir qədəri hələ Qarabağda döyüşlərdədir.

–Qarabağda döyüşlərin bitməsinə az qalıb. Döyüşçülərimiz erməniləri geri oturdublar. Erməniləri də ruslar, ingilislər idarə edirlər. Qarabağ savaşını yaratmaqla Azərbaycan ordusunu ora cəmləşdirib xalqı bu tərəfdə ordusuz, köməksiz qoyublar. Bax, buna görə bizim işimiz çətinidir. Quba qəzasının oğulları bolşeviklərlə üz-üzə gəlməlidir. Nə qədər çətin olsa da, bu şərəfli iş bizim üzərimizə düşür.

Diqqətlə qulaq asan Mayıl əfəndini razı salacaq tərzdə cavab verdi:

–Əfəndim, nə vaxt xəbər versən, bil ki, mən ordayam.

Həmdulla əfəndi Qonaqkənddən könül xoşluğuyla yola düşdü.

Qaranlıq düşəndə Mayıl darvazanı bağlayıb evə çəkildi. Nə edəcəyini, necə hazırlaşacağını, silah və ərzaq təminatını haradan əmələ gətirəcəyini götür-qoy etmək istəyirdi. Cəməxovdandan bir nalça, bir yastıq götürüb divarın dibindən atdı. Yorulmuş kimi uzandı.

Bu anda darvaza döyüldü. Mayıl təəccüblə yerindən qalxdı. “Bu vaxtı kim ola?” – deyə düşünərək darvazaya çıxdı. Darvazanın balaqapısını açdı, qaranlıqda üç nəfər yedəklərində at, durmuşdular. Onlardan biri: “Dədə, içəri keçək, niyə gəldiyimizi bil” dedi.

Mayıl səsindən bildi ki, gələnlərdən biri İbrahimdir. Evin işığında ikinci gələni də tanıdı, bu, Quba qəzasının rəisi Əmiraslan xan Xoyski idi. Üçüncünü tanımadı. İbrahim tanışlıq verdi:

–Bu da iş yoldaşımızdır. Dədə, vəziyyət pisdır. Məlumat gəlib ki, bolşeviklərin qoşunu Azərbaycana daxil olacaq. Əli bəy onları ləngitməyə çalışacaq. Əmiraslan xan Xoyski özünü Gəncəyə çatdırmaq istəyir. Burdan Gəncəyə gedən qısa at yoluna sən bələdsən. Etibarlı adamla bir azdan yola düşmək lazımdır.

–İbrahim, siz hazırlıq görün. Mən qayıdan kimi Rusiyadan gələn qoşunun qarşısına çıxmalıyıq. Qüvvəmiz az da olsa getməliyik. Mən Həmdulla əfəndiyə söz vermişəm.

Mayıl Xankişini də çağırdı. İbrahim iş yoldaşı ilə evdə qaldı. Mayıl, Xankişi və Əmiraslan xan Xoyski gecəyən Gəncəyə yola düşdülər.

QALAGAH ÜSYANI VƏ TƏNGƏ DÖYÜŞÜ

*Xoşdur yaxşı adla əgər ölsəm mən,
Mənə ad qalacaq, öləcək bədən.*

“Qabusnamə”dən

Vəziyyətin ağırlığını Mayıl aydın dərk edirdi. Ona görə də Sarvan döyüşündən qayıdan kimi Qonaqkəndin bütün bəylərinə xəbər yolladı: “Sabah sizi bəyimlərinizlə birgə Neycədə qonaqlığa çağırıram.

Axşamdan hazırlıq görüldü. Nökərlər atları, arabaları, öküz kirşələrini hazırlayıb səhər tezdən lazım olan ərzaq, avadanlıqla yaylağa qalxdılar.

Mayıl Neycəyə qalxanda ətrafın gözəlliyinə göz gəzdirdi. Hər tərəf yaşıl dona bürünmüş, ərək ağacları çiçəklənmiş, bəzi bitkilər də gül açmışdı. Bu il istilər tez düşdüyündən ot xeyli boy atmış, heyvanat çöldən tox gəlir, axura ehtiyac qalmırdı. Qışdan zəif çıxan davar və qaramal son bir ayda özünə gəlmişdi.

Bəylərin gəlməyinə vaxt var idi. Bununla belə erkəklər kəsildi, doğrandı, qazan asıldı. Yaşıl çəməndə xalçalar sərildi, nalça və yastıqlar qoyuldu, süfrə sərildi.

Bir qədər də keçdi. Atlılar cığırlarda göründü. Bəylər bəyimləri ilə iki-iki gəldilər. Mayıl bəyləri, Ayışə isə bəyimləri qarşıladılar. Bəy arvadları üçün bir az kənarda süfrə hazırlanmışdı. Qulluqçuları da qadınlar idilər.

Atlardan enən bəylər Mayılla görüşəndən sonra iki-iki, üç-üç yaylağı seyr edirmiş kimi aralandılar. Camal bəy Aslan bəylə aralananda soruşdu:

–Aslan bəy, bu qonaqlıq nə münasibətlədir? Sənin də heç nədən xəbərin yoxdur?

–Camal bəy, Mayılın fikrindən heç kəsin xəbəri yoxdur. Amma başa düşüləsidir ki, qadınlarla birgə çağırılmağımız Mayılın qonaqlığının nə isə bir məqsədlə edildiyini bildirir.

Vaxt itirmək istəməyən Mayıl yaylağa səpələnmiş bəyləri səslədi:

–Əhməd bəy, Bağır bəy, bəylər süfrə hazırdır, buyurun, gəlin əyləşin.

Mayıl süfrənin uzun çəkməməsi üçün tapşırıq vermişdi ki, yeməkləri ara vermədən süfrəyə versinlər. Bəylər süfrədən çəkiləndə Mayıl onlara müraciət etdi:

– Bəylər, indi qulaq asın, sizi niyə çağırmuşam? Bilirsiniz ki, ölkənin hakimiyyətində sürətlə dəyişikliklər baş verir. Çar hökuməti getdi, öz hökumətimiz gəldi. İndi də Rusiyada bolşeviklərin hakimiyyəti qurulub. Onlar Azərbaycanı əldən vermək istəirlər.

Azərbaycanın Parlament üzvləri Əli bəy Zizikski və Həmdulla əfəndi yerli ruspərəstlərlə ermənilərin gətirdiyi bolşevik hökumətinə qarşı üsyan etmək istəyirlər. Bizi də köməyə çağırırlar. Bilirsiniz ki, Sarvanda onların qarşısını ala bilmədik. İstər silah, istərsə də canlı qüvvə baxımından zəif idik. Həm də onlar hiylə işlətdilər, guya gələn qoşun Türkiyəyə köməyə gedəcəkdə. Amma sonradan bəlli oldu ki, böyük dövlətlərin təzyiqi altında biz zərbə altına düşmüşük. Biz rusa, erməniyə güzəşt edilmişik. Azərbaycanın müstəqil dövlət olacağı barədə rusların verdiyi vədlərə inanmışdıq, “Qarı düşmən dost olmaz” məsələni unudanlarımız da onlara qulluq edirlər. Amma xalqın içərisində bolşevik hökumətini qəbul etmək istəməyənlər də çoxdur. Ölkənin hər bir qəzasında üsyana hazırlıq gedir. Biz də istəyirik ki, belə asanlıqla təslim olmayaq. Mayın son günlərində, Müstəqil dövlətimizin ikinci il-dönümündə bolşevikləri ölkəmizdən qovub yenidən öz dövlətimizi bərpa etməliyik. Amma, bayaq dediyim kimi, həm silah, həm də canlı qüvvə sarıdan çətinlik çəkirik. Xeyli cavanlarımız Qarabağ döyüşlərindədir. Silah üçün də pul lazımdır.

Pul sözünü eşidəndə bəylər bu qonaqlığın nə üçün çağrıldığını bildilər. Bu zaman öz simicliyi ilə seçilən Cərulla bəy dayana bilmədi:

–Mayıl ağa, Əli bəy, Həmdulla əfəndi vuruşmaq istəyir, qoy getsin, vuruşsunlar. Bizə nə düşüb ki, həm malımızı qoyaq, həm də canımızı? Kim eşşək olsa, biz palanıq.

Mayıl özünü güclə saxladı, amma rənginin dəyişdiyi hiss olundu. Cərulla bəyə baxmadan üzünü bəylərə tutub sözünə davam etdi:

–Elə bilirdiniz ki, müstəqil dövlətimiz olan kimi hər şey düzələcək? Kölə kimi yaşamağa alışmış millətin əsarətdən çıxması üçün yeni, azadlıqsevər nəslin yaranması vacibdir. Vaxtilə Musa peyğəmbər öz millətini köləlikdən çıxaranda onları öz torpaqlarını azad etmək üçün döyüşə çağırırdı. Köləliyə alışmış millət vuruşmaq istəmir. Musa çıxış yolu axtarır. O zaman Allah buyurur ki, ey Musa, bəni-İsrail tayfasını burax. Qoy bu səhrada avara qalsınlar. Qırx il ötəndən sonra güclü və layiqli nəsil yetişəcək. Onlar şərəfli ölmü qul kimi yaşamaqdan üstün tutacaqlar. Onda torpaqlarını azad edəcəklər. Pul, əmlak, vəzifə xətrinə biz nə vaxtadək ayıya dayı deyəcəyik? Nə vaxtadək biz aşağılanacaq, təhqir olunacağıq?

Bilmək lazımdır ki, Rusiya Azərbaycandan niyə əl çəkmək istəmir? Azərbaycan gəlirli ölkədir. Rusiya gəlib sənə nəsə verməyəcək, gələcək ki, ən əsası, neftini aparsın. Başqa bir məsələ bilir-sinizmi nədir? Rusiyadan gələn bolşeviklər yeni quruluş gətiriblər. Onlar fəhlə-kəndli hökuməti qurmaq istəyirlər. Varlı sinfini, o cümlədən bəyləri sıradan çıxarmaq istəyirlər. Onsuz da bəylərə əvvəlki hörmət yoxdur. Xəbəriniz varmı, qonşu Yerfi kəndində müsəvatçı adı ilə çalışan bolşeviklər var. Yeni quruluş vədlərinə inanan, adlarını bolşevik qoyan bu adamların əli ilə rus öz hakimiyyətini bərpa edir.

Mayıl sözünə ara verib bəylərə göz gəzdirdi, onların qüruruna toxuna biləcək sözlərlə davam etdi:

– Yeni hökumət qurulan kimi varlıların əmlakı müsadirə oluna-
caq. Kəndlilər siz bəyləri saya salmayacaqlar. Siz onlarla birgə əkil-
becərməli, bir süfrədə oturmalı olacaqsınız. Sizin hökmranlığınıza
son qoyulacaq. Başa düşürsünüzmü?

Bəylər baş verəcək bu həqiqəti qəbul edə bilmədiklərindən
susub Mayılın fikrini necə tamamlayacağını gözləyirdilər:

–Mənim sizi buraya nə məqsədlə çağırdığımı yəqin ki, bildiniz.
Hamımız kimin nə gücə malik olduğunu, təxminən nə qədər vari-
datının olduğunu bilirik. Hər kəs öz qüvvəsinə uyğun. Vaxt azdır.
Durub atlanın, evə gedib hərə öz payını gətirsin. Sizi ailə ilə çağır-
maqda məqsədim budur ki, bu işdən boyun qaçıran olmasın. Bə-
yimlər siz gəlincə məclislərini, söhbətlərini davam etdirəcəklər.

Onlara heç nə bildirməyəcəyik. Qızıl pulla hər kəs qədərini gətirib
təhvil verəcək, sonra ailəsi ilə birgə evinə gedəcək. Tələsin!

Bəylər danışmağa lüzum görməyib ayağa qalxdılar. Nökər-
lər Mayılın tapşırığı ilə bəylərin atlarını yola hazırlamışdılar.

Elə o günün axşamı Mayıl toplanan pulları Ömərə verib bir
neçə adamla Gəncəyə silah alıb gətirmək üçün yola saldı. Səhəri
gün Lahıcdan Həmdulla əfəndiyə məktub aparmış Məşədi Qasım
Həmdulla əfəndinin Mayıla yazdığı məktubu ona yetirdi. Bir saat-
lıq dayanıb yol yorğunluğunu alan və açlığını dəf edən Məşədi Qa-
sım digər qəzalarda da baş verəcək üsyanlar haqqında Mayıla üs-
tütörtülü şəkildə məlumat verib yenə Lahıca üz tutdu. Həmdulla
əfəndi Mayılı öz dəstəsi ilə mübarizəyə çağırırdı. Mayıl hazırlığa
başladı, gedəcək adamların siyahısı tutuldu, ərzaq və silah tədarük
olundu.

Qubada hakimiyyət dəyişikliyiinin təsiri altında Yerfi kən-
dində Mirzə Qəni oğlu, Ələddin bəy, Baba Əlmurad oğlu, Şixali-
yev Saat kimi fəallar kənddə nəzarəti öz əllərinə almışdılar. Bun-
lar ətraflarına 60 nəfərlik silahlı adam toplaya bilmişdilər. Kəndin
ətrafında gecələr də qarovul qoyulur, gəlib-gedən yoxlanılırdı.

Yerfidə baş verənlərdən xəbəri olmayan Molla Nizam gözətçilər tərəfindən tutulub stabla gətirilir. Molla Nizamın üstü axtarılanda Həmdulla əfəndinin imzası ilə məktub tapılır. Məktubda yüzbaşı Nəcməddin müsavat partiyasının üzvləri ilə, Məmmədşərif bəy öz dəstəsi ilə, Hacı Seyidəli oğlanları ilə və başqalarının Qalagaha köməyə gəlmələri arzu edilir.

Məktubla tanış olan Mirzə göstəriş verir ki, Molla Nizam buraxılmasın, səhər yığıncaq çağırılsın.

Səhəri gün məktubda adı çəkilənlər və camaat məscidin qarşısına yığılır. Mirzə məktubu ucadan oxuyub deyir:

–Camaat, Əfəndi sizi qazavata çağırır. Kim istəyirsə gedə bilər.

Mirzə sözünü bitirəndə Məmmədşərif bəy deyir:

–Ay camaat, mənə qulaq asırsınızsa, getməyin. Kəndə ikitirəlik salmayın. Əgər bu yeni hökumət 300 illik Romanovlar nəslini taxtdan endiribse, ona siz nə edəcəksiniz? Güman etməyin ki, siz gedib qələbə qazanacaqsınız. Kim salamat gəlsə, şükür eləyəcək. Əgər biz bu gün burada dinc yaşayıyıqsa, bilin ki, bizə hörmət edirlər. Sakit olun, gedin ailənizi saxlayın.

Bu sözlərdən sonra camaatın əksəri sustaldı. Dörd-beş nəfər dəliqanlıdan başqa hamı sakitcə evinə yönəldi.

Mayıl qonşu kəndlərdən də az adam gəldiyini bilib narahatlığını gizlədə bilmədi. Ömər Gəncədən əli dolu gəlmisdi. O, narahatlıqla Gəncədəki vəziyyət haqqında xəbər bilmək istədikdə Ömər dedi:

–Dədə, Gəncə camaatı üsyana hazırdır. Döyüşdə iştirak etmək üçün çoxlu hərbiçilər, hətta generallar var. Əmiraslan xan Xoyski də üsyanın rəhbərlərindəndir. Sənə salam göndərdi. Tapşırı ki, Əli bəyə, Həmdulla əfəndiyə də çatdırın ki, xalqı səfərbər etsinlər, xalqda ruh düşkünlüyü yaradanlara imkan verməsinlər. Əgər uduzsaq yenə rusun boyunduruğu altına düşəcəyik.

Mayıl son tapşırıqlarını verdi. Səhər Qalagaha yola düşməli idilər.

Sübh tezdən toplaşan atlı və piyadalar Ördüc və Dəhnə kəndlərindən keçməklə Qalagaha üz tutdular.

Qalagah üsyanı bir həftə davam etdi. May ayının sonu idi. Bolşeviklərin qoşununda da vuruşanların əksəri türk milləti idi. Türk türkü qırırdı. Qarabağda döyüşlər qurtarmışdı. Sanki gizli bir əl işləyirdi. Qarabağda ermənilərin məğlubiyyəti olmalı idi ki, indi ölkə daxilində gedən mübürizədə yerli əhalidən ibarət qoşundan istifadə olunsun. Ordan gətirilən qoşundan yerlərdə üsyanları yatırmaq üçün istifadə edirdilər. Biri azadlıq arzusu ilə döyüşə atılır, digəri dünən Qarabağın xilasını üçün döyüşürdüsə, bu gün güclü, əsarətçi dövlətin tərəfində durub döyüşürdü. Əslində hər iki tərəf siyasətin qurbanları idi.

Həmdulla əfəndi ilə birgə gəndovlu Hüseynbala, bilicili Qara Taci də öz dəstələri ilə bolşeviklərə müqavimət göstərirdilər. Bir neçə günlük mübarizədə döyüşün taleyi həll olundu. Həmdulla əfəndi xeyli itki ilə geri çəkilməli oldu. Döyüşlərin altıncı günü axşam dəstələrə rəhbərlik edənlər bir yerə yığışdılar. Mayıl vəziyyətlə əlaqədar Həmdulla əfəndiyə müraciət etdi:

–Əfəndi, bizim bu itki ilə döyüşü tərk etməyimiz münasibdir. Döyüşlərə davam etsək, qalanlar da həlak olacaq. Qalanlarımızın təslim olmasını da istəmirəm. Dağlara çəkilməyimiz daha düzgün olar.

–Nə vaxta qədər dağlarda qalacağıq, – deyə gəndovlu Hüseynbala söhbətə qarışdı, – bizim ailələrimiz, qohum-əqrəbamız arandadır.

Həmdulla əfəndi söhbəti yekunlaşdırmaq istədi:

–Burda qalsaq ya təslim olmalı, ya da vuruşub ölməliyik. Yaxşı olar ki, bir müddətlik dağlara çəkilək. Dövlət nümayəndələri bizə silahı yerə qoymağı təklif edəndə müəyyən şərtlərlə üzə çıxarıq.

–Əfəndi, sizə Xaltan tərəfdəki kəndlərin birinə, məsələn, Utuq kəndinə gəlməyi məsləhət bilirəm. O kənd əl-ayaqdan uzaq, Şamaxıya gedən yoldan kənar bir kənddir. Bir müddət orada qala bilərsiniz. Əli bəy yəqin ki, Dağıstana çəkiləcək. Mən isə mübarizəni davam

etdirəcəyəm, – deyə Mayıl dilləndi, – Geri çəkilib Təngə dərəsində oturacağam. Kimin hünəri var, qoy keçsin. Mən o dağların hər qarışına bələdəm. Mənim bolşeviklər tərəfə keçmək fikrim yoxdur.

–Biz də bolşevik tərəfə keçmirik, amma topumuz yox, topxanamız yox, başqa yerlərdə baş verən üsyanların da necə yatırıldığından xəbərlər gəlir, üsyana rəhbərlik edənlərin, generallarımızın öldürüldüyü deyilir, bəzilərinin imkan tapıb qonşu dövlətlərə qaçdıqlarından da xəbərimiz var. Bizim isə gedən yerimiz yoxdur. Arxamızda da, önümüzdə də bolşeviklərdir.

Həmdulla əfəndinin sözlərindən sonra Mayıl qısaca: “Təngədə udusam, yerim Babadağdır,” – dedi.

Səhər açılana qədər bütün dəstələr mövqelərini tərk edib dağlara çəkilməşdilər.

Mayıl bilirdi ki, bolşeviklər Qalagah üsyanından sonra bu dağlara üz tutacaqlar.

Hər tərəfdən dağlarla əhatələnmiş Qonaqkənd ətrafındakı kəndlərin bir yolu vardı. O da Təngə dərəsi idi. Dərə hər iki tərəfdən sıldırım daş qayalardan ibarət idi. Burdan keçmək ictəyən adam Vəlvələçayın axarının əksinə, həm də kələ-kötür daşların üstü ilə keçməli idi. Belə bir yerdə piyada, yaxud atlının gözü ayağının altında olmalı idi. Əks halda özü, yaxud atı yığıla bilərdi. Daş qayaların qurtaracağında hər iki tərəf kollu-koslu idi. Bu kol-kosların altında oturan əli silahlını heç kim görə bilməzdi. Gözü ayağı altında olan adamları kol-kosların arasında oturub çox asan dənəlmək olardı. Dərəyə girən adamın solunda, daş qayanın ortalarında isə təbiətin yaratdığı bir mağara vardı. Ora çıxıb, düşmək isə çox çətin idi. El arasında danışılar ki, vaxtilə Qaçaq Molla Nur da həmin mağaradan istifadə etmişdir. İndi növbə Mayılındır.

Mayıl dəstəsini dərənin müxtəlif səmtlərində yerləşdirdi. Özü də mağaraya qalxdı. Mağaradan hər tərəf ovuc içi kimi görünürdü. Çayda su çox idi. Yəqin ki, bolşeviklər suyun azalmasını gözləyəcəkdilər.

Bir neçə gün keçdi. Təngə qayasının üstündə keşik çəkən döyüşçü qoşunun gəlməsi haqqında işarə verdi. Mayıl dəstə üzvlərinə xəbər verdi ki, onun gülləsinin səsini eşitməmiş heç kəs atəş açmasın.

Bolşeviklərin qoşunu dərəyə çatıb dayandı. Burda dəstə ilə getmək mümkün deyildi. Bu dar dərədə suyun içi ilə iki-iki, üç-üç bir-birlərinin ardınca getmək olardı. Qoşundakılardan biri:

–Ehtiyatlı olun, Mayıl bizi tələyə salar. Əvvəlcə bir nəfər göndərək, vurulmasa qalan da gedər.

Hamı bir-birinin üzünə baxanda qoşunda olan bir erməni polkovnik dedi:

–Ara, siz Mayıldan nə yaman qorxursuz? Mən indi gedərəm. Qoy mənə vursun.

Erməni polkovnik qabağa çıxıb daşların üstü ilə atıla-atıla getdi. Bir qədər gedəndən sonra dolaylarda görünməz oldu.

Mayıl dərənin içində gələn döyüşçünü görürdü. Uzaqdan onun rütbəli olduğunu bildi. Onun tək-tənha gəlişinin kəşfiyyat xarakteri daşdığını başa düşdü. Ona görə də səbrlə bu işin necə qurtaracağını gözləməli oldu.

Döyüşçü dərənin yuxarı qurtaracağına çatıb o tərəf-bu tərəfə boylandı, sonra bir ağız səsləndi. Səsi qayalara dəyib əks səda verdi. Hər tərəfdə sakitliyi görüb cürətləndi və bir atəş də açdı. Atəş səsi də qayalarda əks-səda verdi.

Döyüşçü dönüb gəldiyi kimi də geri qayıtdı. Onun salamat gəldiyin görün yoldaşları arxayın nəfəs aldılar:

–Hə, necə oldu, heç nə yoxdur?

–Ara, nəinki adam, heç heyvan səsi də gəlmir?

Arxayınlaşan qoşun dərənin içi ilə uzandı. Qarşıdakılar dərədən beş-on metr irəli çıxandan sonra Mayıl göz gəzdirib bayaqkı rütbəlini axtardı. Aynalı açılan kimi polkovnik yerə dəydi. Mayılın atəşinin ardınca kol-kosun arasından eyni anda açılan tüfənglərin səsi dərədəkiləri karıxdırdı. Qarşıdakıların qaçmaq im-

kanı yox idi. Arxa boş deyildi. Öndə gələnlər Mayılın dəstəsinin güllələrinə tuş oldular. Arxada gələnlər geri çəkilərək özlərini qoruya bildilər. O gün geri çəkilən bolşeviklər səhər və axşam bir neçə dəfə cəhd etsələr də heç nə alınmadı. Üç tərəfdən güllə elə yağdı ki, heç quş da canını xilas edə bilməzdi. Bolşeviklər hara gəldi güllə atırdılar. Onsuz da bu dərədən döyüşməklə keçə bilməyəcəklərini başa düşən qoşun komandiri başqa yola əl atdı:

–Dayanmadan atəş açın. Onları atəş açmağa məcbur edin. Patronları qurtaranda dayanmalıdırlar.

Beləcə iki gün keçdi. Üçüncü gün də dərədə atəş səsləri kəsilmək bilmirdi. Bolşeviklərin komandirinə Qubadan xəbər yollamışdılar ki, irəliləyə bilmirlərsə qoşunu geri çəksin. Mayılla sonra hesablaşırıq. Qoşuna başqa yerdə ehtiyac var.

Komandir qoşuna getmək əmri vermək istəyirdi ki, bir tat bolşevik, komandirin yanına gəlib məlimat verdi:

–Yoldaş komandir, Mayılın dəstəsindəkilərdən biri qayanın yuxarısından dedi ki, “patron hist,” – aşağıdakı da cavab verdi ki, “patron varast”. Mayılğilin patronu qurtarmaq üzrədir. Ya təslim olacaqlar, ya da qaçaqaqlar.

Komandir aldığı bu xəbərdən sevindi. Qoşuna gözləmək əmri verdi:

–Qayaları atəşə tutun. Sabah hücumə keçəcəyik.

Qaranlıq düşəndə atəş səsləri dayandı.

Mayılın dəstəsində patronun qurtardığı hamıya məlum olsa da düşməyə acıq verirmiş kimi şən səslə sağdan sola, soldan sağa səs ataraq danışır, narahatlığı bildirmək istəmirdilər. Bu arada yerfili Məmmədin də yanıqlı səsi qayalara dəyib əks-səda yaradırdı:

*Döyüşdə öndə gedərəm,
Dağlarda fəğan edərəm.
Yurduma göz dikənlərin
Bağrını al qan edərəm.*

Mayıl vaxt itirməyin mənasız olduğunu görüb dəstəsinə yığışmağı tapşırıq verdi. Gecə ikən Çayqovuşana çatdılar. Mayıl döyüş yoldaşlarına üzünü tutub dedi:

–Mən Qonaqkənddə qala bilmərəm. Qonşu kəndlərdən olanlar, öz ailənizə qayıdın. Siz mənə elə öz evinizdə də olanda lazım olacaqsınız. Oğlanlarım mənimlə gedəcək.

Mayılgil bir-birlərinin üzünü görməsələr də qaranlıqda görüşərək sağollaşib ayrıldılar. Hava işıqlananda Dədəgünəşi keçib Baba dərəsi deyilən səmtə getdilər. İyun ayı olduğundan hava xoş idi. Saray adlı yeri keçəndən sonra gündəyən bir yamaca qalxdılar. Mayıl atdan enib üzünü oğlanlarına tutdu:

–Bura daimi qalacağımız yer olacaq. Özümüzə və atlarımıza yer düzəltməliyik. Burada nə qədər yaşayacağımız məlum deyil. Yaşaya bilmək üçün şərait qurmalıyıq.

MAYIL QAÇAQLIQDA

*Zəmanə dərdindən çəkmə qəm, kədər,
Səbr acı olsa da, şirin bar verər.*

Sədi Şirazi

Mayılğilin Babadağın ətəyinə gəldikləri on gün olardı. Artıq yaşaya bilmək üçün ev hazır idi. Yamac olduğundan evin arxası çapılmış, divarlar hörülmüş, damına yaxındakı ağaclardan kəsib pərdisi qoymuş, zabağ düzüb, altdan beşələ töküüb torpaqlamışdılar. Torpaq damlı bu evə meşənin ağaclarından yonub dabanı üstə açılib-örtülən bir lay qapı da salmışdılar. Mayıl kömək üçün Dərk kəndindəki qonağı Atabbaya xəbər göndərmiş, Dərkdən bir usta gətirmişdilər. Ev hazır olanda usta gülümsünərək dedi:

– Mayıl əmi, evin hazırdır. Mən gedə bilərəm?

– Ay oğul, buna ev deyirsən? Bu ev deyil, buna qazma deyərlər. Hə, vaxt gələcək ki, kimin yolu bu ətrafdan düşsə, baxıb deyəcək: “Mayılın qazmaları.” Xəbəri olmayanlar da elə biləcək ki, Mayıl burda yay aylarında heyvan saxlayıb.

Usta yenə gülümsədi, çəkicini, baltasını, mişarını torbasına yığıb yola düşdü.

Ömər in daşdan hazırladığı ocaqda çaydan qaynayırdı. Bu vaxt bir əlində su dolu bardaq, bir əlində təzə dərdiyi at hülbəsi olan İbrahim ocağa yaxınlandı. Çaydanın qapağını götürüb at hülbələrini qaynar suya tökərək qapağını qoydu. Xankişinin yığıb gətirdiyi quşəppəyi, gicitkəni doğrayıb tərə bişirmək üçün tavaya tökdü. Hələ ki, ehtiyaclarını Dərk kəndinin camaatı ödəyirdi.

– Atlar üçün tövlə hazırlamaq hələ vacib deyil. Qış düşənə qədər onu da elərik, – deyərək Mayıl oğlanlarına müraciət etdi.

– Təkcə tövlə məsələsi deyil, atların yəhər-yüyənlərinə də baxılmalıdır. İkisinin nalları tökülmək üzrədir. Allah qoysa, payızda arpa

tədarükü də görməliyik, – deyə Osman fikrini bildirdikdə Mayıl onun nə demək istədiyini duydu.

–Uşaqlar, neçə gündür burdayıq, nə evdən, nə camaatdan xəbərimiz yoxdur. Sabah dağa gedib bir ov vuraq, evə əliboş getməyək.

Səhər yeməyindən sonra Mayılın atından başqa digər atlara yəhər deyil, alıq qoydular. Dağdan yüklə qayıdacaqlarından belə daha rahat olardı. Bir azdan Babaçayın kənarı ilə Babadağın dibinə sarı yönəldilər. Heyvan ciğiri ilə bir saata yaxın yol getdikdən sonra Babadağın ayağına çatdılar. Bundan yuxarı atla getmək olmazdı. Atları çayın yatağından kənarda, otluq yerdə hörüklədilər. Tüfəngləri götürüb dağa dırmaşdılar. Günortaya yaxın bərəyə yetişdilər. Mayıl silahını bir daşa söykəyib oturdu:

–Uşaqlar, mən burda pusqu quracağam. Siz Bərk dərəyə qalxın. Günorta heyvanlar orda hər tərəfin görünə bildiyi yerdə yatışırlar. Ehtiyatla gedin, sizi görməsinlər. Kəllərin əhatəsinə çatandan sonra üç tərəfdən atəş açıb heyvanları mənə sarı yönəldin.

Oğlanları gedəndən sonra Mayıl görünməmək üçün bir qədər daşı divar kimi üst-üstə yığıb arxasında yerini rahatladı.

Bir azdan Gabaş adlanan yerdən atəş səsləri eşidildi. Kəl dəstəsi Mayılın pusquda durduğu səmtə yönəlmişdi. Dəstə yaxınlaşanda Mayıl qabaqda gələn kəllərdən birinə atəş açdı. Kəl yerə çökdü. Digər kəllər hürküb istiqaməti dəyişdilər. Mayıl ikinci atəşi açanda kəl yan üstə uzandı.

Az keçməmiş Mayılın oğlanları gəldilər. Ömər xəncəri çəkib ovun başını kəsdi. Qardaşlar qollarını çirmələyib heyvanı soymağa başladılar. Mayıl ona aid bir iş olmadığından dedi: –Mən düşürəm aşağı, işinizi qurtarıb gələrsiz.

Mayıl atların yanına çatıb bir az quru odun yığdı. Ocaq hazırlayıb od qaladı. Gərməşov kolunun çubuqlarından şiş hazırladı. Ocağa köz düşəndə 60-70 kiloluq kəl ətinə paralayıb çantalarında dallarına almış oğlanları gəlib çıxdılar. Çantanın birini açıb ətdən

kabablıq doğradılar. Bir azdan ocağın istisi və tüstüsü ilə kəl kababının iyi ətrafa yayıldı.

Mayılgil qazmaya yetişəndə axşama az qalırdı. Atları sahmanlayıb, avadanlığı yerbəyer eləyib qurtaranda oğlanlarına dedi:

–Əti açıqda qoymayın. Bir dərin çala qazıyın, ətləri yığın, üstünü də ağacların xırda budaqları ilə örtün. Ət saxlamaq üçün belə bir çala bizə çox lazım olcaq.

Bir azdan yorğun olduqları üçün hamı yuxuya getmiş, Babadağdan gələn zəif küləyin kol-kosla, ağaclarla səsləndirdiyi təbiətə məxsus musiqisi eşidilirdi. Qazmadakı sakitliyi Mayılın yuxulu halda iniltisi pozurdu. O, hərdənbir sərt hərəkətlə əl-qolunu tərpədir, sanki kiminləsə dalaşırdı.

Səhər Mayıl hamıdan gec oyandı. Günəş xeyli qalxmışdı. Oğlanları çay hazırlamış, ocaq qalamışdılar. Ömər ocağın üstü üçün nazik, lay daş tapıb gətirmişdi. Osman ətin yumşağından nazik, lay-lay kəsib daşın üstünə düzürdü. Daşda bişən kababın iyi tox adamı da iştaha gətirərdi.

Hamı iştahla yesə də Mayıl narahat idi. Üzünü İbrahimə tutub dedi:

–Əti beş pay eləyin. Axşam düşəndə evimizə gedək. Mən ev-ailəmizdən, təsərrüfatımızdan narahatam. İbrahim, biz qayıdanda sən kənddə qal. Həm ailələrimizə hayan ol, həm təsərrüfata nəzarət elə, həm də sən savadlısan, bəlkə bu təzə hökumətin sənə ehtiyacı oldu. Mənə qəribə gəlir ki, həm oxumağı, yazmağı bacarmayan, qanun nə olduğunu bilməyən nökrə, yaxud naxırçıya dövlət işini, bu qədər əhaliyə rəhbərliyi hansı ağilla tapsıracaqlar?

Gecənin toranlıığında Mayıl darvazanı sakitcə açıb həyəətə girdi. Evin qapısına yaxınlaşdı. Ayişənin səsi gəlirdi. Uşağına layla çalırdı:

*Qızıl gülüm, zərimsən,
Ömrümə xoş gəlibsən.
Öz yurdunda yaşa ki,
Deməsinlər: "Qəribsən."*

Mayıl astaca cəftəni taqqudatdı. Bir az keçmiş Ayişə titrək səslə "kimdir" deyə soruşdu. Mayıl: –Mənəm, Ayişə, aç qapını.

Ayışə qapını açdı:

–Nə yaxşı gəldin, ağa, xəbərsiz-ətərsiz getmisən, bizi nigaran qoy-musan. Gəl, gəl otur görək hardasız, nə edirsiniz, bundan sonra nə olacaq?

–Darıxma, Ayişə, hələ ki, gözləyirik, görək bu bolşeviklər nə oyun çıxaracaqlar? Mən qollarımı yanına salıb onlara təslim olmalı deyiləm ki. Mənimlə razılaşırsalar üzə çıxaram, yox gördüm ki, məni saymırlar onlara yuxularını da haram edərəm. Kənddən nə eşitmisən, nə danışirlər?

–Deyirlər, Yərfidə inqilab komitəsi yaradıblar. Kəndlərdə sovet sədrləri olacaq. Bəylər çox narahatdırlar. Qonaqkənddə Şura sədri keçəl Aşurəlini seçmək istəyirlər.

–Qoy seçsinlər, görək Aşurəli necə böyüklük edəcək? Ayişə, xəbərin olsa, məni tez oyat, istəyirəm Həmdulla əfəndidən də xəbər bilim. Sonra yenə Babadağına gedəyəcəyəm.

Səhər tezdən evdən çıxan Mayıl bir saatdan sonra Utuqa çatmışdı. Əfəndi evdə idi, onu görüb sevindi:

–Yaxşı gəldin, bərk darıxırdım. De görüm nə işlə məşğulsan? Nə etmək fikrindəsən?

–Əfəndi, sovetin uşaqları bizim kəndə yol etməyiblər. Ştabları Yərfi kəndindədir. Orda Bakı fəhləsi çoxdur. Onlardan kommunist olanları da var. Mən isə Babadağına çəkilmişəm. Oralara gəlməzlər. Gələn olsa, geri qayıtmayacaq. Siz nə edirsiniz, fikriniz nədir?

–Mayıl, Bakıda Yeni hökumət qurulub. Xalq Komissarları Soveti yaradılıb. Sədri Nəriman Nərimanovdur. Düzdür, ətrafında qeyri-millətlərdən olanlar çoxdur, amma Nərimanov öz xalqının gələcə-yini xoşbəxt görmək istəyən insandır. Mən güman edirəm ki, o, insanları dəyərləndirməyi bacaracaq. Bizə qarşı düşmən mövqe tut-mayacaq. Nərimanov bu günlərdə Ağdamda, Xankəndində olub. Öz çıxışları ilə zəhmətkeş insanların rəğbətini qazana bilib. O, dos-tu düşmən etmək istəməz, əksinə düşməni dost edə bilir. Deyirlər yaxın günlərdə Quba qəzasına da gələcək. Qubaya Xalq Komissar-ları Sovetinə sədr Qasım İsmayılov göndərilib. Hə, Mir Cəfər Bağı-rov da Fövqəladə Komissiyanın başçısı olacaq.

–Əfəndi, mənim bu hökumətə inamım yoxdur. Yeni hökumət is-təyir ki, hamı ac Murtuzəlinin tayı olsun, heç kimin varı, dövləti olmasın, kəndin böyüyü də keçəl Aşurəli olsun. İndi bizimlə xoş-luqla rəftar edəcəklər, elə ki yerlərini bərkitdilər bizi aradan götü-rəcəklər ki, əl-ayaqlarına dolaşan olmasın. Hamını bir qarın çörəyə möhtac edib işlədəcək, heç kəs sərbəst fikrini ifadə edə bilməyəcə-k. Mən heç vaxt ixtiyarımı onlara verməyəcəyəm.

Mayılı təmkinlə dinləyən Əfəndi gülümsədi:

–Mayıl, – dedi, – sən özünü çox istəyirsən. Bəs sənin qulluğunda olanların istəkləri haqqında düşünürsənmi? Yəqin ki, Allah adam-ların hamısını bir xasiyyətdə, bir ağılda yaratsaydı, cəmiyyətin in-kişafı olmazdı. Sən kim hamının da öz istəkləri var. Çalış hər dövrü, zamanı öz düşüncələrinlə deyil, dövrün, zamanın tələbləri ilə qiymətləndirəsən. Dövr dəyişəndə dövrə uyğun şəxsiyyətlər də yaranır. Elə et ki, bu burulğana düşüb məhv olmayasan.

–Əfəndi, mən öldürürəmsə, öldürülə də bilərəm, bundan qorxmı-ram. Qorxduğum odur ki, məni bir nakişi öldürsün.

Mayıl Babadağda qazmaya çatanda Xankişi, Osman, Ömər də gəlmişdilər. İbrahim kənddə qalmışdı. Qazma üçün keçə gətir-mişdilər. Atların yəhəraltı keçələrini yığışdırıb keçəni salmışdılar.

Yay olsa da qazma tam qurumadığından nəm qoxusu gəlirdi. Mayıl oğlanlarından soruşdu:

–Bu hökümətdən nə eşitmisiniz?

Osman atasına üzünü tutub dedi:

–Mən eşitdim ki, Qubada qurultaya hazırlıq gedir. Quba qəzası kəndlilərinin birinci qurultayı olacaq. Kəndlərdən namizədlər seçilir. Qurultaya yeni hökumətin Xalq Ərzaq və Torpaq komissarı Qəzənfər Musabəyov gələcək.

Mayıl fikrə getdi. “Deməli, torpaq kəndlinin olacaq, çolaq Xosu mənim illərlə zəhmətlə əldə etdiyim torpaqlarımı şumlayacaq.”

Mayıl yerinə uzandı. Xeyli müddət yuxusu gəlmədi. Fikri çox uzaqlara getdi. Yadındadır, o hələ kiçik idi. Atası həyatdan köçmüşdü. Ailə başçısını itirən ana Mayıl və Tahirə birgə Buduq kəndində yaşaya bilmədiyindən Qonaqkəndin yaxınlığındakı Xaşı kəndinə köçmüşdü. Xaşı kəndi Buduqla müqayisədə kiçik kənd idi, həm də xaşılılar xasiyyətə buduqlulardan sakit adamlar idilər. Buduğa nisbətən Xaşıda qışın ömrü qısa idi. Xaşılılar onlara qayğı göstərüb çətinliklərdən qorudular. Anası imkanlı ailələr üçün işləyib az-çox haqq alırdısa da qonum-qonşu da köməyini əsirgəməirdi. Yuxu kimi xatirindədir, anası bir xaşılıya ərə getdi, atalığı çox sakit adam idi. Mayıla və Tahirə də öz övladları kimi yanaşırdı. Sonralar Mayıl Ağabala və İsmayıl adlı anabir qardaşlarını yanına salıb gəzdirər, bəzən bir-biri ilə dalaşdırmağa çalışardı. Ağabala çox mülayim, heç kəslə işi olmayan, qaynayıb-qarışmayan, hamıdan aralı gəzməyə çalışan uşaq idi. Mayılın doğma qardaşı Tahir isə dinc otura bilməzdi. Kimə yaxınlaşsa, sataşmasa dayana bilməzdi. Elə ona görə idi ki, cavan ikən öz hərəkətlərinin cəzasını çəkdi, vaxtsız həyatdan köçdü.

Mayıl kiçik yaşlarından işləməyə başlamışdı. O, işdən qorxmurdu. Əlində elə bir vəsaiti olmasa da, qorxmadan işə girişirdi. Varlı adamlardan icarə ilə torpaq, taxıl alıb əkirdi. Sanki Allah da

onu sevirdi. Həmin illər çox yaxşı keçirdi. Mayıl əkdiiyi sahələrdən yaxşı məhsul götürür, icarə haqqını verir, artığı da olurdu. Bu qayda ilə, o, bir neçə ildən sonra torpaq sahibi oldu. Sonrakı illərdə özünə köməkçi tutdu, nöqərləri oldu. Mal-qara əldə edib artırdı. Təsərrüfatı artdıqca nöqərləri də artdı. Mayıl cavan yaşlarında artıq mal, mülk sahibi oldu. Bundan sonra bəylər, varlılar onu saymağa başladılar. Mayılın digər varlılardan fərqli cəhəti onun diribaşlığı, qorxmazlığı, yaxşı atıcı olması idi. Mayıl üstün keyfiyyətləri ilə hörmət və nüfuz qazandı. İndi hamı onu saya salır, hörmət edirdi.

Yox, indi böyük əziyyətlə qazandığı hörməti, nüfuzu qurban verib keçəl Aşurəlidən də arxada oturmı idi?

Mayıl bu fikirlərə yuxuya getdi.

Dağda olduqları bir neçə gün ərzində Mayılın oğlanları atlar üçün sığınacaq düzəltdilər. Növbəti dəfə ova da getdiər. Bir gün yenə evdən, təsərrüfatdan, həm də kənddəki vəziyyətdən xəbər bilmək üçün axşamüstü Xaşıya yola düşdülər.

Mayıl darvazadan həyəətə girəndə səsə Ayışə çıxdı.

– Ağə, harda qalmırsız, bizi dinc qoymurlar.

Mayıl eşitdiyi sözlərdən diksindi, hal-əhval bilmədən acıqlı tərzdə soruşdu:

– Sizi kim dinc qoymur? Arvad-uşaq qarşısında xoruzlanan, o dədəsinin kimliyini bilməyən, nakişi kimdir?

– Təzə Şura sədri keçəl Aşurəli. Adam göndərib bizi hədələyir, Mayıl harda gizlənib, yerini deyin...

Qaranlıqda üzünü görmədiyi Ayışənin hıçqırıqlarını eşidən Mayıl səbrini toplayıb dayandı:

– Bunlar bir tərəfə, İbrahimi tutub idarəyə aparıb döyüblər ki, dədənin yerini de.

Bu sözlər Mayıla ikinci zərbə oldu. Artıq özünü saxlaya bilmirdi. Aşurəlinin bu gecə üçün öz ölümünə hökmünü verdiyi qənaətinə gəldi. Qonşudan bir uşaq göndərib Öməri çağırırdı. Bir

qədər sonra o biri oğlanları da gəldi. Döyülmüş İbrahimi görəndə rəngi qaralmış Mayıl üzünü Ömərə tutub dedi:

–Mən istədim ki, qoy bir az sakitlik olsun, ziddiyyət dərinləşməsin. Qarşı tərəf isə mənimlə danışığa girməkdənsə, öz ləyaqətsizliyini göstərdi. Bunlar mənim davranışımı acizlik kimi başa düşdülər. Onlar güman etdilər ki, yeni hökumət gəlib, daha Mayıl qorxub qaçıb. Bu gecə gedirsiz, o haramzadəni isti yerindən qaldırıb çayda çimdirin. Qoy bu hadisə təzə hokumətə dərs olsun. Kişi olan kəs kişi ilə danışmalıdır. Arvad-uşaqla kişidən qisas almaq zəiflik, nakişilikdir. Mayıl ölübümü onun oğlunu bu günə salsınlar? Yox! Mən hələ sağam! Mən hələ ölməmişəm! Nəinki Aşurəli kimiləri, onlardan böyükləri də cavabsız qoymaram. Bunlara İbrahim kimi oxumuş, rəhmdil lazım deyil, Ömər lazımdır, Ömər!

Mayıl danışdıqca səsi ucalır, sanki əks-səda verirdi. Ani sükut edib:

–Sabah İbrahim bizimlə gedəcək, nəzarət üçün kənddə Ömər qalacaq, – dedi.

Üzünü yana tutub əli ilə “gedin” işarəsi verdi.

Səhər tezdən Qonaqkəndə xəbər yayıldı ki, Vəlvələ çayının kənarında Aşurəlinin meyiti tapılıb.

Qarlı-şaxtalı qış gəlmişdi. Baba dərəsi daha şaxtalı idi. Mayıl oğlanlarını evlərinə yola salmış və ehtiyatlı olmağı tapşırırmışdı. Özü isə bir neçə gün Dərk kəndində tanış Atabbaya qonaq olmaq istəyirdi. Dərk kəndi Babadağa gedən yolda ən sonuncu kənd idi.

Babaçayı ilə üzüaşağı getdikcə qarın seyrəldiyi hiss olunurdu. Gecənin şaxtasından Babaçayın üzəri buz bağlamışdı. Dəyirman düzündə də bir sakitlik vardı. Mayıl dəyirmanın yanından ötüb Sırtı qalxdı. Sırtan Dərk kəndi ovuc içi kimi görünürdü. Böyük bir təpənin quzeyində salınmış bu kəndin evlərinin çoxu üzü qibləyə olsa da yamacın dibindəki evlər üzü kəndə sarı tikilmişdi. Qış günlərində yamacın dibində olan evlər, demək olar ki, gün işi-

ğı görmürdü. Mayıl Sırtı enib dərənin kənarındakı evə yaxınlaşdı. Uzaqdan onu görən Atabba həyəətə düşüb gözləyirdi. Mayıl həyəətə çatmamış atdan düşmüşdü. Atabba Mayılla görüşüb atın yüyəyini alıb tövləyə çəkdi. Sonra Mayılı evə dəvət etdi. Mayıl isti otağa daxil olanda bir rahatlıq hiss etdi. Qaçaq həyatı yaşamaq elə də maraqlı deyildisə də öz mənliliyini qorumaq üçün hər əzaba dözməyə hazır idi.

Süfrəyə çay gələndə kəklikotunun xoş qoxusu Mayılı umsundurdu. İsti-isti bir neçə qurtum içib dayandı:

–Atabba, təzə hökumətin nümayəndələri nə iş görürlər?

–Mayıl ağa, dünən müsavata qulluq edənlərin bir qismi bu gün urusbaş olub. Mən müsavatın üzvü olmuşam, atlanıb o tərəfə keçən deyiləm. Yerfi kəndində dairə mərkəzi yaradılır. Rükdən Xaltana qədər əraziyə bu dairə nəzarət edəcək. İndi yerlərdə Şura sədri seçiblər. Eşitməmiş olmazsan, Qonaqkəndə seçilmiş Şura sədri müəmmalı şəkildə öldürülüb. Qorxudan qonaqkəndlilərdən heç kəs Şura sədri olmaq istəmir. Deyilənə görə Yerridən Həsən oğlu Bağını Qonaqkəndə Şura sədri göndərəcəklər. Yeni seçilən Şura sədrləri də camaatı qorxu altında saxlamağa çalışırlar. Xalq arasında nüfuzu olanları, din xadimlərini şərləyərək həbs edirlər.

–Atabba, yuxarılarda da rusun əlaltıları vətəninə, xalqını sevənləri özlərinə rəqib biləcək, belələrinə məhv etməklə ağalarının rəğbətini qazanacaq, orden, medal, yüksək rütbə alacaqlar. Bu qayda ilə xalqın rəğbətini qazanmaq olmaz. Odur ki, Sovetin işləri heç də uğurla getmir. Rustovda, Talabıda, Buduqda, Rükdə hələ də yeni hökumətə qarşı mübarizə gedir. Kuzunda, Cağarda üsyanlar olacaq. Amma biz hələ təslim olmamışıq. Dağlarda Sovetə qarşı müqavimət davam edir. Bu hökumət savadlı, imkanlı adamları özünə düşmən kimi görür. Allah ağı, fərasəti, bacarığı hamıya eyni verməyib. Tənbəllə işgüzar, ağıllı ilə korazehin, fərsizlə bacarıqlı insanı hər ikisi adamdır deyib eyni tutmaq, bərabərləşdirmək haqsızlıq olar. Mən nə uğurluq etməmişəm, nə də vəzifə sahibi olub rüsvətlə

sərvət toplamamışam. Bu gün nəyə malikəmsə, hamısını öz çalış-qanlığım və diribaşılıqla əldə etmişəm. Bacarıqsız, öz dolanaca-ğını qura bilməyən bir adama vəzifə verib hamını da onun məslə-həti ilə durub-oturmasını tələb etmək razılıqla qarşılanmaz. Nö-kərlərlə qurulan dövlətin görək axırı nə olacaq?

Bu vaxt qonşu otaqdan körpə səsi gəldi. Mayılın üzünə bir təbəssüm gəldi:

–Atabba, deyəsən, evdə körpəniz var?

–Bəli, ağa, nökrəçəniz olub.

–Adını nə qoymusuz?

–Atamın adını qoymuşam, Salman.

Salman sözünü eşidəndə Mayılın sifətində bir dəyişiklik yarandı. Atabba nigaranlıqla dedi:

–Ağa, deyəsən, addan xoşun gəlmədi?

– Niyə ki, Salman adı yaxşı addır, amma onu daşıyan nanəciblik edəndə adı da korlayır.

–O hansı Salmandır?

–Mənim dəstəmdə olan Salman, yalquzaq Salman. Görür ki, vəziy-yət dəyişir, Yərfidən gedən kommunistlərin iclasında çıxış edib, deyib ki, mən bu vaxta qədər səhv yolda olmuşam. Yeni hökuməti alqışlayıram, hamını bu hökumətlə birgəliyə çağırıram. Onun yol-daşları Bilal və Əlişan da ona qoşulublar. Günahın bir qədəri də məndədir. Bir vaxt lazım olmuşdu, mən onları camaat arasında öz əleyhimə danışdırırdım, indi mən demədən danışırılar. Yəqin ki, bəziləri onların səmimiliyinə inanmayacaq, elə biləcəklər ki, onlar yenə də hiylə işlədirlər. Onların dürüstlüyünə yaranan şübhə mənim xeyrimədir. Əxlaqsız, nanəcib, xain, oğru, tamahkar – ümu-miyyətlə pis sifətli kim varsa, mən belələrinə düşmənəm. Belələri-ni heç vaxt bağışlamaq olmaz, bağışlanma səhv edən adama aid-dir. Hiyləgərlik edənə yox. Meilli olanlar da şirniklənir, nəticədə pozğun adamlar çoxalır, belələri az-çox vicdanını, qeyrətini itirmə-miş adamları avam, yaxud axmaq hesab edirlər. Hər kəs elədiyi

hərəkətlərin cavabını alacaq. Ya bəndəninin əli ilə, ya da Allahın bizə görünməyən qüvvəsi ilə.

–Allah bizi şeytandan və şeytana qulluq edənlərdən qorusun, – deyə Atabba süfrəni yığışdırmaq üçün ayağa qalxdı.

QƏZA SƏDRİ İLƏ GÖRÜŞ

“Kişinin qiyməti əməli ilə ölçülür.”

Eynəlquzzat

Azərbaycanda Sovet hökuməti qurulmasının bir ili tamam olurdu. Ölkədə yeni quruluşdan narazı olanlar pərakəndə şəkildə etirazlarını bildirməkdə davam edirdilər. Qonaqkənd ərazisində Sovet hakimiyyəti möhkəmlənə bilmirdi. Dairə mərkəzi Yerfidən Sovet sədrliyinə göndərilmiş Bağlı Həsən oğlunu da bir neçə qonaqkəndli şərləyib üzünə duraraq tutdurmuşdular. Mayıl qaçaq kimi gün keçirsə də hamı başa düşürdü ki, bu ərazilərdə böyüklük Mayılın ixtiyarındadır. Bu dağ kəndlərinin digərlərində də kiçik dəstələr hələ silahı yerə qoymamışdılar. Belələrinə qarşı bu dağdərələrdə mübarizə aparmaq çətin idi. Yaranmış vəziyyət isə təsərrüfatı ilə məşğul olan kəndlilər üçün narahatlıq və qorxu yaradırdı.

Qəzanın sədri Qasım İsmayılov vəziyyət barədə Nəriman Nərimanova məruzə etmişdi. Odur ki, Nəriman Nərimanov Qubaya gəldi. Nərimanovun gəlişi ilə əlaqədar Qubanın girəcəyinə çıxarılmış adamlar onu görən kimi “Yaşasın Nəriman Nərimanov”, “Yaşasın Azərbaycan”, “Yaşasın fəhlə və kəndlilərin yaratdığı 28 aprel inqilabı” deyə qışqırdılar. Görüş zamanı Nəriman Nərimanov ruh yüksəkliyi ilə xalqların birliyi və qardaşlığından danışib hamını xoşbəxt gələcəyimiz uğrunda çalışmağa səslədi.

Daha sonra Nərimanov Quba qəzasının Rustov, Qusar, Həzrə kəndlərinə getdi, camaatla görüşüb çıxışlar etdi. Sonda Quba qəzasındakı vəziyyət, görüləsi işlərlə bağlı Qəza sədrinin fikrini öyrəndi. Qasım İsmayılov fikirlərini belə tamamladı:

– Yoldaş Nərimanov, çətinliklərimiz olsa da bir sıra işləri həyata keçirə bilmişik. Zəhmətkeşlər yeni quruluşu qəbul edirlər. Biz təb-

liğatı gücləndirməyə çalışırıq. Bilirsiniz ki, dekabrda VIII Sovetlər qurultayında olarkən görüşlər zamanı əhali ilə əlaqəni möhkəmləndirmək, fəhlə sinfini istiqamətləndirmək məqsədilə bir qəzet buraxa bilməyimiz üçün köməyə ehtiyacımız olduğunu bildirmişdik. Bunu nəzərə alıb bizə çap maşını göndərdilər. Biz respublikamızda ilk qəza qəzetini buraxdıq. Adını “Əxbəri” qoymuşuq.

Bunu deyib Qasım İsmayılov əlinin altında hazır qoyduğu qəzetin ilk nömrəsini Nərimanova uzatdı. Nərimanov qəzeti göz-dən keçirib:

– Çox gözəl, – dedi, – Bu qəzet qəzada sizin köməkçiniz olacaq. Mətbuatı həyatın aynasına çevirmək lazımdır. Elə edin ki, oxuya bilən hər kəs özü də təbliğatçıya çevrilsin.

Qasım İsmayılova təklif və tapşırıqlarını verən Nərimanov gedərkən bir daha tapşırırdı:

– Mayılla görüşməyə, onu üzə çıxarmağa çalışın. Mayılı zərərsizləşdirsək, qalanların öhdəsindən gəlmək asandır. Hələlik Mayılın şərtlərini qəbul edib sakitləşdirmək lazımdır. Bu hökuməti qəbul edib bizimlə işləmək istəsə razılıq verin.

Nərimanov getdi. Qasım İsmayılov Mayılın görüşməyə razılığını almaq üçün Sovetin işçilərindən Qonaqkəndə göndərdi. Mayıla yaxın olan adamlardan biri Osmanəli idi. Onu tapıb əhvalatı bildirdilər. Osmanəli Mayılı Xaşı kəndində tapdı. Görüşüb vəziyyəti ona bildirdi:

– Mayıl ağa, sən bir ildir ki, qaçaq həyatı yaşayırsan. Camaat sənə Mayıl ağa yox, Qaçaq Mayıl deyir. Mən də bir dost kimi təklif edirəm, üzə çıx, sən də arxayın evində, eşiyində yaşa.

– Osmanəli, mən bu hökumətə inanmıram. Bu hökumət məni heç vaxt bağışlamayacaq. Bakıda yüksək vəzifələrdə çoxlu ermənilər var. Mən həm ermənilərə, həm də rusun gətirdiyi bu yeni hökumətə qarşı vuruşmuşam. Onların məni bağışlayacaqlarına ümid etmək sadələvhlik olar. Görürlər ki, məni tutmaq, təslim etmək

çətindir, ona görə mənimlə xoş danışrlar. Elə ki, öz dayaqlarını möhkəmləndirdilər, məni ya tutacaqlar, ya da öldürəcəklər. – Yaxşı, deyək ki, barışmadın. Nə vaxta kimi gününü gah dağda, gah aranda keçirəcəksən. Danışdıqlarından belə məlum olur ki, onlar sənə vəzifə də təklif edirlər. Deyirlər ki, o bizə lazımlı adamdır, görüşmək üçün razılıq ver, xoşun gəlməz, razılaşmazsan. Xəbərin varmı, Bağirov Əli bəyə və Həmdulla əfəndiyə bəraət veririb?

– Osmanəli, mən başqa qaçaqlar kimi yerli hakimlərlə, bəylərlə vuruşub dağlara çəkilməmişəm. Onlarla mübarizəm üz-üzə, açıq olub. Mən bu hakimiyyəti – yeni qurulan bu quruluşu qəbul etmirəm. Mən qaçaq yox, müsavət inqilabçısıyam. Məni üz çıxarmaq istəsələr də onlara ürəklə qulluq edə bilməyəcəyəm. Siz deyən olsun. Get, gələn elçiyə de ki, üç gündən sonra onları Neycədə gözləyirəm.

Xəbər Qasım İsmayılova çatan kimi Bakıya məlumat verildi. Üç gündən sonra Qasım İsmayılov, Uşakin, Mirzabba Tahirov, Əsədulla Cəfərov və başqaları mühafizəçiləri ilə birgə atlara minib Qonaqkəndə yola düşdülər.

Neycə yaylağında qonaqların qarşılınması üçün hazırlıq görülmüşdü. Xoşu gəlsə də, gəlməsə də gələn qonaqları layiqincə qarşılamalı idi. Erkəklər kəsilmiş, ocaqda qazanlar asılmış, kabablıq ət doğranmışdı.

Günortaüstü qonaqların atlı dəstəsi yaylaq yolunda görünürdü. Bir azdan hamı səmimi şəkildə görüşüb süfrədə əyləşdi. Qasım İsmayılov gələndə Qonaqkənddən də bir neçə adam gətirmişdi. Bunların arasında Salman, Bilal və Əlişan da var idi. Qonaqlarla görüşəndə Mayıl üzünü yan tutub qonaqlara heç nə bildirməmək üçün çarəsiz onlarla da görüşdü. Qasım İsmayılov oğrun nəzərlərlə Mayılın onlara münasibətinə göz qoyurdu. Hamının susduğunu görən Mayıl üzünü Qasım İsmayılova tutub:

–Bismillah edin, qonağımsınız, – dedi.

Hamı "bismillah" deyib süfrəyə əl uzadanda Uşakin dedi:
–Bismillah deməyib yesək nə olar?

Mayıl üzündə təbəssümlə dedi:

–Nə olacaq, şeytan səninlə bir süfrədə olacaq. Qulaq as deyim. Günü tək-tənha dağda keçən bir çoban hər dəfə çörək yeyəndə bismillahi unudarmış. Ona görə də onun yediyyindən gələn qüvvəyə şeytan da şərik çıxarmış. Çoban hər naharında pendir-çörək yeyər, bundan da güclü qüvvə olmadığından bir gün şeytan bezib çobana deyər:

–A kişi, ya yeməyini dəyiş, ya da bir bismillah de, mən çıxım gedim.

Hamı gülüsdü. Mayıl sözünə davam etdi:

–Bismillah deyin ki, şeytan aramızda yer tapmasın.

Bu sözlərdən sonra bayaq gülən adamlardan bəziləri daxilən narahatlıq keçirsələr də biruzə verməməyə çalışdılar.

Qonaqlar süfrədən əl çəkəndən sonra Qasım İsmayılov dedi:

– Mayıl, bizim buraya gəlməktə məqsədimiz mehribanlıq yaratmaqdır. Qonaqkənddə öyrəndim ki, bu yoldaşlarla sənin aran yoxdur. Onları da gətirdim ki, aranızda inciklik qalmasın. Bu adamlar, bildiyimə görə əvvəllər səninlə çox mehriban olublar. Aranızda olan incikliyi buraxıb yenə mehriban olsanız, yaxşı olar. Mən istəyirəm ki, sən onları dost kimi qəbul edəsən.

–Hörmətli sədr, zəhmət çəkib mənim köhnə dostlarımla olan incikliyi öyrənib onlara və mənə belə diqqət yetirirsiniz. Nə olar adam küsər də, barışar da. Sizin sözünüzü yerə salmayıb Salmanla, Bilalı qəbul edirəm, amma Əlişanla barışmayacağam. İnciməyin, necə gətirmisiniz, elə də aparın.

–Eybi yox. Gün gələr, Əlişanla da barışarsınız. Bizim bura gəlişimiz, əsasən, sənin və oğlanlarının üzə çıxmasıdır. Silahı yerə qoyun, təsərrüfatınızla məşğul olun. Biz istəyirik ki, sakitlik, mehribanlıq olsun. Hamı işləsin, çalışsın, qazansın, ailəsini əminaman-

lıqla saxlasın. Bu vaxta qədər bu ərazidə sən böyüklük eləmişən, yenə də sən böyük ol. Dağlıq ərazilərdə olan yaylaqlara nəzarəti sənə tapşırıq.

Diqqətlə qulaq asan Mayıl dedi:

–Razıyam, amma şərtim budur ki, məni Təngədən aşağı çağırma-yacaqsınız, Təngədən yuxarı hər nə olsa, mən cavabdeh.

Yola düşməmişdən əvvəl Qasım İsmayılov Mayılla təklildə də görüşdü. Sağollaşib yolla düşəndə Qasım İsmayılov bu görüşdən məmnun qaldığını bildirdi. Elə Mayıl da özlüyündə razı qalmışdı.

Mayıl o gecəni Salmanla Bilala göz qoya-qoya keçirdi. Hər ikisi özünü sakit, arxayın hiss eləyirdi.

Səhəri gün Mayıl Samanla Bilalı yanına çağırıb dedi:

–Arada nə incikliyimiz olubsa, unudaq. Amma mən sizə tam inana bilmirəm. Sizi sınaqdan keçirmək istəyirəm. Bu hökumətin Abusəlim bəydən və Məhmədəli bəydən xoşu gəlmir. Bəylər də orda-burda hökumət əleyhinə danışırlar. İstəyirsiniz ki, mən sizin sadıqlıyınıza inanım, bu gün Qonaqkəndə gedin, fürsət düşən kimi hər ikisini öldürün. Onda mən inanaram ki, sizin mənə qarşı heç bir kininiz, acığınız yoxdur.

Salmanla Bilal atlanıb Qonaqkəndə yola düşdülər. Mayıl da bir neçə gün İstisu vannası qəbul etmək üçün Xaşıya getdi.

Salmanla Bilal Qonaqkənddə iki gün camaat arasında gəzib dolanır, keçmişlərdən söhbət açır, camaatın danışığılarına qulaq asırdılar. İki gün ərzində bəylər görünmürdü. Nəhayət, üçüncü gün Bilalla Salman kəndin mərkəzində olarkən hər iki bəyin onlara sarı gəldiklərini gördülər. Elə bu vaxt bir aranlı kişi də atla kəndin mərkəzinə gəldi. Aşağı kəndlərdən gələn atlı satmaq üçün giləs, albalı, alça gətirmişdi. Kişi yükünü endirib iki qablı, ipli tərəzisini də yük yerindən çıxardı. Salman münasib məqamın yaranacağını hiss etdi, tez yaxınlaşıb dedi:

– A kişi, mənimçün iki kilo giləs çək.

Salman gilası alıb balaca bazara oxşar bu yerdə piştaxta üzərinə qəzet sərib gilası qəzetin üstünə tökdü. İştahla yeməyə başladı. Əvvəl Bilala səsləndi:

–A Bilal, gendə durma gəl ye.

Bilal yaxınlaşıb yeməyə başlayanda Salman ona gözlə işarə edib, ucadan çağırırdı:

–Bəylər, bizi bəyənməyə də bilərsiz. Amma bizim borcumuzdur ki, təklif edək. Gəlin gilas yeyin.

Bəylər “çox sağ ol” deyib yaxınlaşdılar. Salmanla Bilal ədəb göstərirmiş kimi kənara çəkildilər: –Buyurun, bəy, novbahardır.

Bəylər gilasdan götürüb yedikdə onlardan aralanmış Salman tufəngi çiyindənən aşırıb Abusəlim bəyi vurur. Məhmədəli bəy qaçır. Hazır dayanmış Bilal da Məhmədəli bəyi vurur.

Kəndin içərisində vay-şüvən düşür. Salman ilə Bilal atlarına minib Neycəyə sürürlər.

Mayıl İstisuda bəylərin hər ikisini öldürülməsi xəbərini eşitdi. Tez Qubada xəbər yolladı ki, səhər Neycədə olsun.

Səhəri Mayıl Neycəyə çatanda Qubad artıq orda idi. Mayıldan aldığı tapşırığı yerinə yetirmişdi.

Mayıl tez səsləndi:

–Cəld olun, iki toğlu gətirin kəsək, Salman və Bilal etibarlı və sədaqətli olduqlarını sübut ediblər.

Heyvanları gətirdilər, Mayıl Salmana və Bilala dedi: –Başlayın, burda da qabiliyyətinizi göstərin. Hərəniz birini kəsib soyun.

On-on beş dəqiqədən sonra toğluların dərisi boğazından çıxarıldı. Salmanla Bilal əti doğramaq istəyəndə Mayıl dedi:

–Əti Qubad doğrayar, Salman, siz o böyük qazanı götürüb bulaqdan su gətirin.

Salman Mayılın onları belə qəbul edəcəyindən arxayın şəkildə iki qulplu mis qazanı götürüb Bilalla bulağa endi. Bir neçə

dəqiqə keçmişdi ki, bulaq tərəfdən iki güllə səsi gəldi. Əhvalatdan xəbərsiz nöqərlər bulağa gedib tez də qayıtdılar: –Bilalla Salmanı vurublar.

Mayıl soyuqqanlıqla hamının eşidəcəyi bir səsle dedi: –Bəylərin qanı yerdə qalmadı, qisasını aldılar.

Qasım İsmayilov Neycədən gələndən bir neçə gün sonra Qonaqkənddən gələcək xəbəri gözləyirdi. O, narahat idi. Əksinqilabçı adlandırdıqları adamları tezliklə zərərsizləşdirmək istəyirdi. Birinci Mayılı aradan götürməli idi. Mayılın öldürülmə xəbəri digərləri üçün sarsıdıcı zərbə olacaqdı. O, Salmanı, Bilalı, və Əlişanı razı salmışdı ki, onları Mayılla barışdıracaq. Mayıla isə bəylərin ona mane ola biləcəklərini nəzərə alıb aradan götürmələrini məsləhət bilmişdi. Qasım İsmayilov istəyirdi ki, Salman və Bilal Mayılı fürsət tapıb vursunlar. Sonra da elan olunsun ki, Mayıl bəyləri öldürdüyü üçün cəzasını aldı.

Amma Qonaqkənddən gələn xəbər Qasım İsmayilovu hey-rətləndirdi. Mayıl onun hazırladığı adamları məhv eləmişdi. Deməli, Mayıl Qasım İsmayilovun tədbirlərindən xəbərdar imiş. Qəza sədri fikrə getdi. O harda səhv buraxıb. Yadına Əlişan düşdü. Bu məsələni bilənlərin biri o idi. Mayılın Əlişanı qəbul etməyib geri qaytarmasını o gərək yaylaqda başa düşəydi. Mayıl bütün əhvalatı bilirmiş, aldadılmış Qasım İsmayilov olubmuş.

Bəli, Əlişan Neycə yaylağına aparılmamış Mayılın oğlanları ilə ana tərəfdən yaxın olduğu üçün Osmana Qasım İsmayilovun planını bildirmiş və demişdi: “Mayıl dayıya de, qəza sədri bizi gətirəndə mənə qəbul eləməsin!”

Qasım İsmayilov karıxdı, Mayıla uduzmağı ona ağır gəldi: “Eybi yox, meşədə həmişə böyük ağacı kəsməmiş ətrafındakı xırda budaqları qırırlar. Sənin ətrafın təmizləyəndə özün yıxılacaqsan.”

Qəzada hələ sakitlik yaranmamışdı, əksinqilabi qüvvələr gizli hazırlıq görürdülər. Payızda Kuzun, Düztahir, Çağar kəndlərində əksinqilabi qüvvələr yenidən baş qaldırdılar. Bu üsyan Qa-

lagah üsyanından qüvvətli oldu. Vuruş üç həftə davam etdi. Gər-
gin döyüşlər oldu. Bolşeviklər xeyli tələfat verdikdən sonra toplar-
dan atəş açdılar. Bir neçə kənd top zərbələri altında dağıldı. Gü-
nahsız insanların qırıldığını, evlərin xaraba qaldığını görən Möh-
balı əfəndi və Salavat tabe olduqlarını bildirdilər. Sərdar, Nazim
əfəndi, bir Osmanlı türkü Qırız yaylaqlarına qaçdırlarsa da orda
vuruldu. Hatəm ilə İdris ələ keçmədi.

Qasım İsmayilov Mayılı da qismən zərərləşdirmişdi, odur
ki, kəndlərdə silahı yerə qoymamış xırda dəstələrin ləğvinə başla-
dı. Rustovda Mürsəliyə xəbər göndərildi ki, silahı yerə qoyub
əkin-biçinlə məşğul olsunlar. Mürsəli xəbər gətirənə bildirdi ki,
mən bu hökumət üçün işləməyəcəm. Belə olduqda Qasım İsmay-
ilov milis işçiləri ilə kəndə gedir. Öyrənir ki, Mürsəligil harda
olur. Evi mühasirəyə alırlar. Mürsəligil milis işçilərinin gəldiyini
biləndə ikinci mərtəbəyə qalxarlar. İkinci mərtəbədən evin dövrə-
ləmə polisrlə əhatə olunduqlarını görüb təslim olurlar. Talabıda
da bu qaydada əksinqilabçı dəstə ləğv olundu. Qasım İsmayilov
dağ kəndlərindəki silahlı dəstələrin də ləğvinə başlamaq istədiyi
vaxtda onu Bakıya çağırıb Gəncədəki vəziyyətlə bağlı ora gön-
dərtilər.

Mayıl üzə çıxandan sonra bir az arxayınlaşdı. Qonaqkənd-
lilər və Xaltana qədərki kəndlər, o cümlədən Qonaqkənd və Cimi
bəyləri Mayılın böyüklüyünü bir daha qəbul etdilər.

Ayişə Mayılın Xaşıdakı evində yaşayırdı. Mayıl üzə çı-
xandan sonra Qonaqkəndin mərkəzində, məscidin yaxınlığında ev
tikdirməyə başladı. Mayılın ev tikdirməsinin səbəbi isə bir özünə
məlim idi, bir də Allaha.

Mayıl hələ üzə çıxmadığı günlərdə Qonaqkəndə gəlib-
gedərkən bulaqdan evlərinə su aparən bir gözəl qız görmüşdü. İlk
baxışda qız xoşuna gəlmişdi. Mayılla onun arasında yaş fərqinin
çoxluğuna baxmayaraq qəlbi qızı görəndən sonra cavan qəlbi kimi
döyünmüşdü. Qızı bir neçə dəfə görəndən sonra hiss etdi ki, qəl-

bində baş qaldıran duyğuları cilovlaya bilmir. İndi eşqə düşüb cavanlıq etməyəcəkdi ki?

Mayıl öyrəndi ki, qız İbadulla bəyin qızıdır. Adı da Reyhanatdır. O, Qonaqkənddə evi də elə bu məqsədlə tikdirirdi. Ev bir neçə ayın içərisində hazır oldu. Mayıl kəndin mollasını yanına çağırıb dedi:

–Molla, mənim ailəm Xaşı kəndindədir. İstəyirəm ki, burda da ikinci ailəm olsun. Allahın əmri, peyğəmbərin şəriəti ilə İbadulla bəyin qızı Reyhanatı istəyirəm. Get, İbadulla bəydən qızı mənə istə.

–Mayıl ağa, qız sizdən çox kiçikdir, həm də deyiklisi var. Bəlkə İbadulla bəy razı olmadı?

– Molla, hamı bilir ki, mən bir adamın qadınına pis gözlə baxmamışam. Məgər peyğəmbərimiz özündən kiçik qızla evlənməmişdi? Mən ki, şəriətdən kənara çıxmıram.

Molla dinməz getdi. Bir azdan Mayıla xəbər gətirdi ki, İbadulla bəyin razılığı yoxdur. Mayıl İbadulla bəyə sifariş etdi ki, məni məcbur eləməsin ki, zorla gətirim. Mənim indi qız qaçıran vaxtım deyil. İbadulla bəy qorxudan etiraz eləmədi. Mayıl qız evinin məclisi üçün lazım olan adəti verdi. Məclisin günü təyin olundu.

TƏLƏ

*"Əgər məni yenidən tapa bilsəniz,
Harda istəyirsiniz, orda dəfn edin.*

Sokrat

Qasım İsmayılov Qubadan Gəncəyə göndəriləndən sonra Quba qəzasına sədr Səmədzadəni göndərmişdilər. Səmədzadə qəzadakı vəziyyətlə tanış olmuşdu. Şəhərin küçələrinin əksəri palçıqlı idi. Təkcə Fətəli xan küçəsinə daş döşənmişdi. Digər küçələrdə adamlar palçığa batmamaq, küçənin bu tayından o tayına keçmək üçün qarmaqlı ağaclardan istifadə edirdilər. Küçələrin əksəri sənətkarlıqla bağlı adlarla tanınırdı. Papaqçılar, Dulusçular, Dərzilər küçələri, Karvansara küçəsi, Hamam küçəsi və başqaları. Dulusçuluqla əsasən İspik kəndinin əhalisi məşğul olurdu. Dükanlarda nehrə, səhəng, küp, çıraq, badya, bardaq və başqa saxsı qablar satılırdı. Xalçaçılıqla məşğul olanlar xalça, xalı, yəhər xalçası, palaz, boyaq satardılar. Ayrıca boyaq dükanları da fəaliyyət göstərirdi. Maldarlıq, əkinçilik, bağçılıq məhsulları satılan dükanlar da çox idi. Dəmirçilər, qalayçılar, miskərlər, zərgərlərin dükanları müştəri ilə bol idi. Küçələrdə fayton, furqon, arabalar işləyirdi.

Qəzada silahlı dəstələrin bir qismi ləğv edilsə də dağlıq ərazilərdə qaçaq dəstələri at oynadırdı. Qonaqkənddə Mayıl və oğlanları üzə çıxmışdılar, lakin hələ də hökmranlıqarını saxlayırdılar.

Səmədzadə bu gün tez durmuşdu. İdarəyə gələndə digər işçilər hələ gəlməmişdilər. Katibə tapşırırdı ki, müavin Məhərrəmli gələn kimi de yanıma gəlsin. Otağına girib fikrində görəcəyi işləri götür-qoy etdi. Qasım ismayılov Təngə dərəsindən aşağıda olan kiçik dəstələri ləğv edə bilmişdi. Amma dağ kəndlərində qalan bu dəstələri tezliklə ləğv etmək lazım idi. Kəndlərdə dinclik yaraılmalı idi. Qoy hərə arxayınlıqla təsərrüfatı ilə məşğul olsun. Sə-

mədzadə qarşısına qoyduğu vərəqə qeydlər apardığı vaxt Məhərrəmli qapını tıqqılatdı.

–Gəl, – dedi.

Məhərrəmli içəri daxil olub:

–Buyurun, yoldaş Səmədzadə, məni çağırırsınız.

–Otur, – deyə Səmədzadə əli ilə stulu göstərdi.

Məhərrəmli sakitcə oturub Səmədzadənin nə deyəcəyini gözlədi. Bir az qayğılı olduğu sifət cizgilərində aydın seçilən Səmədzadə aramla sözə başladı:

–Məhərrəmli, dağ kəndlərində olan əksinqilabi qüvvələri ləğv etməkdə gecikirik. Çalışıb bu ay qurtarmaq lazımdır. Yuxarıdan da bizi tələsdirirlər.

–Yoldaş Səmədzadə, Qonaqkənd və onun ətrafındakı kəndlərdə bizim təyin etdiyimiz adamlar əl-qol aç bilmirlər. Mayıl hələ də sahibi-ixtiyar kimi hərəkət edir. Bizim əsas dayağımız Yerfi kəndindədir. 1920-ci ildən inqilab komitəsi yaradılıb. Kəndin qabağındakı düzdə çadırlar qurulub, əsgərlərimiz oradadır. Kənddə stab yaradılıb. Rük çayından bəri Təngədən yuxarıya nəzarət edilir. Kənddə partiya təşkilatı da fəaliyyət göstərir. Vaxtilə Bakıda fəhləlik etmiş adamlar kəndin yoxsul və muzdurlarını öz ətraflarına toplayıb kəndi idarə edirlər. Dünən məlumat almışıq ki, Gənclər İttifaqının iki üzvü Yerfidən kəşfiyyat üçün Rük istiqamətinə yola düşüblər. Yaxın günlərdə əməliyyata başlanılacaq.

–Məhərrəmli, milis rəisinə tapşırıq ver, Yerfiyə yola düşsün. Əlavə köməyə ehtiyac olarsa, göndərin.

–Baş üstə, – deyə Məhərrəmli ayağa qalxdı. Səmədzadə sanki uğur arzulayır kimi sağ əlini başı bərabərinə qaldırdı.

Milis rəisi Yerfi kəndinə çatanda günortadan keçmişdi.

Əməliyyata rəhbərlik edəcək adamlar toplaşmışdılar. Əvvəlcə kəşfiyyata getmiş gənclərdən biri Günəşli Cəlal məlumat verdi:

–Şıxəliyev Saatla mən Axund yaylağından Qam-qama endik. Oradan dağ keçidlərini yoxlayıb gecə Qarxun kəndinə gəldik. Qarxunda Barat kişi ilə görüşdük.Söhüb və Buduq kəndləri tərəfdən qüvvə yeritmək mümkün deyil. Öyrəndik ki, əksinqilabı qüvvələrin başında dəliqayalı Hacibəy, buduqlu Şamil bəy, rüklü Nuru Hacibaba oğlu, bilgəhli Əhliman, Xancan və Mərdangililər dururlar. Bu da məlum oldu ki, bunları bir osmanlı türkü də istiqamətləndirir.

Cəlal sözünü bitirəndə yığıncaqdakılar ani sükutla bir-birinə göz gəzdirdilər. Bu dağlara, dərələrə, keçidlərə yaxşı bələd olan Mirzə Qəni oğlu dilləndi:

–Söhüb və Buduq kəndləri tərəfdən qüvvə yetirmək mümkün deyilsə, Talış kəndindən qalxıb Axund yaylağına çıxarıq. Ordan Qam-qama enərik. Əsgərlərin bir hissəsini Qam-qam dağında saxlarıq, Rük ilə üzbəüz. Bir hissə Qarxuna, bir hissə yuxarıdan Rükün üstünə, bir dəstə də göndərərək Buduq çayı istiqamətinə, Buduq çayındakı dəstə baş qatmaq üçün atışar. Əsas qüvvələr Axund yaylağından hücum edəcək.

Hamı bu fikirlə razlaşdı. Gecə ikən əsgərlər yola düşdülər. Səhərədək müəyyənləşdirilmiş ərazilər tutuldu. Səhər yuxudan duran əhali hər tərəfdən mühasirə olunduqlarını gördülər. Əhali evlərdən çıxıb düzənliyə toplandı. Kiçik silahlı dəstələr döyüşməyin mənasızlığını görüb təslim oldular. Dəstələr tərksilah olundu. Başçılar tutuldu. Dəstələrə istiqamət verən türk tapılmadı. Şıxəliyev Saat onun izinə düşüb Bulanlıq deyilən yerdə tutub gətirdi.

Tutulmuş adamları Qonaqkənd həbsxanasına saldı. Burada əvvəldən tutulmuşlar da var idi. Gecələr həbsxanaya çökmüş saktliyi bir dustağın məlahətli səsi pozurdu. Demək olar ki, hər axşam eyni vaxtda hamı bu səsi dinləyir, hər bir kəs öz taleyi ilə

bağlı xatirələri qəlbindən keçirirdi. Təzə gələn dustaqlar da maraqlanırdı: “Kimdir bu oxuyan?” Sanki oxuyanın həzin səsinə olduğu kimi eşitmək xətrinə astadan pıçıldayırdılar: –Yerfili Qaçaq Məmməddir.

Məmməd oxuyurdu, elə bil kiməsə deyirdi:

*Qızılgülle tikan bir budaqdadır,
Yüksəklik, soyuqluq uca dağdadır.
Həyatın zəhəri sənə bal dadır,
Dünya bir dəyirman, sirri açılmaz.
Həm doğmasan, həm də bənzərsən yada,
Əzab ilə yetişməsən bir ada,
Özün boyda bir günahsan dünyada.
Dünya düz, ya yalan, sirri açılmaz...*

***

Səmədzadə əksinqilabi qüvvələrin ləğv edilmə xəbərini alıb çox sevindi. İndi Mayılla məşğul olmaq lazımdı. Mayılı da, oğlanlarını da tutmaq vaxtı idi. Özü də qan tökülmədən, sakitliklə, həm də elə etmək lazımdır ki, Mayıl təzədən qaçaq olmasın. Səmədzadə çox düşündü, nəhayət, qəza qəzetinin redaktoru Hüseynağa Məmmədbəyli və müavini Məhərrəmlini yanına çağırırdı: –Gedin hazırlaşın, sabah Qonaqkəndə gedəcəyik. Hüseynağa, sən Qonaqkəndlə bağlı bir yazı hazırlarsan, Məhərrəmli, sən də vəziyyəti öyrənərsən. Mən Mayıla qonaq olacağam.

Səhər üç atlı Qonaqkənd istiqamətinə yola düşdü. Yol boyu yaşıl düzənliklər, ardınca təpələr, meşələr, təbiətin füsunkar gözəlliyi hər üç atlınu ruhən sakitləşdirir, ilıq hava sinələrini qabardır, çayların şiriltisi, quşların cəh-cəhi könüllərini oxşayırdı. Xüsusilə Təngə dərəsi Səmədzadə üçün marqlı idi. Məmmədbəyli dərə

ilə üzüyuxarı getdikcə Təngə dərəsinin xatirələrindən Səmədzadəyə məlumat verirdi. O, Qubadan Şamaxıya gedən bu yolu keçən görkəmli şəxslərdən danışır, Qaçaq Molla Nurun burda döyüşdüyünü deyirdi. Son olaraq Mayılın burda döyüşünü isə ehtiyat etdiyindən danışmadı. Axı Mayıl bu yeni hökumətə qarşı idi.

Athılar Afurca kəndinə qalxdılar. Buradan Fırıq, Ruçuq, Atuc kəndlərini keçərək Qonaqkəndə yetişdilər. Səmədzadə kəndə yetişəndə atdan düşdü. Yol yoldaşları da atlarından enib yedəklərinə tutdular. Səmədzadə at üstündə kəndə girməyin saymamazlıq olduğunu bildiyindən ilk anda camaata hörmətini göstərmək istəyirdi.

Mayılın təzə evi kəndin mərkəzində idi. Səmədzadəgil Mayılla məscidin qarşısında rastlaşdılar. Tanışlıq veriləndən sonra Səmədzadə Mayıla:

–Sənə qonaq gəlmişəm, qonaq istəməzmisən? – dedi.

Mayıl üzünə şən ifadəni verərək dedi:

–Qonaq gələne qapımız həmişə açıqdır.

Atları eşikdə bağlayıb ikinci mərtəbəyə qalxdılar. Mayıl çəftəni çəkib qonaq otağının qapısını açdı: –Buyurun, – dedi.

Səmədzadənin ardınca Hüseynağa Məmmədbəyli və Məhərrəmli otağa daxil oldular. Otaqda xalçalar döşənmiş, dövrələmə nalçalar qoyulmuşdu. Səmədzadə yuxarı başda bardaş qurub oturdu. Ona baxıb Hüseynağa Məmmədbəyli də əyləşdi. Məhərrəmli dolu bədənli olduğundan bardaş qura bilmədi. Namaz qırmış kimi diz üstə oturdu. Mayıl ev sahibi kimi tez-tez durmalı olacağını nəzərə alıb qapıya yaxın oturdu. Səmədzadə söhbətə başladı:

–Ay Mayıl, yaylaqlarda vəziyyət necədir?

–Yaxşıdır, a sədr, arandan gələn sürülər yerləşdirilib, vergilər toplanılıb.

–Boş qalan yaylaq varmı?

–Şükür, camaatın heyvanatı da yerləşib, kənardan gələnələr də. Demək olar ki, dağlar boş deyil. Bu il may ayı yağıntılı olduğu üçün yaylaqlarda ot dizə çıxır. Mal-qara qış üçün gümrah olacaq.

–Mayıl, sənin neçə oğlun var?

–Xırdaları saymasaq böyüklərdən biri rəhmətə gedib, dördü sağdır.

–Xırdalarla birgə oğlanlı qızlı nə qədərdir?

Mayıl zarafata keçdi:

–Əslinə baxsan sayını itirmişəm.

Qonaqlar gülüşdülər.

–Oğlun bir olsaydı, necə olardı?

–Mən dəfələrlə döyüşlərdə olmuşam. Bir oğlu olmaq sonsuz olmaq kimi bir şeydir. Ya vətəni qoruyanda, ya bir təsadüfdən oğlun həyatdan getsə, necə olarsan? Ona görə oğul bir yox, çox olmalıdır. Mənim oğlanlarım indi təsərrüfatla məşğuldur. Hərə bir işin qulpundan yapışıb. Tək əldən səs çıxmaz deyiblər. Hamısı bir-birinə köməkdir.

–Mayıl, hansı oğlun daha bacarıqlıdır?

–Xankişi yaxşıdır, hansı işə getsə yarındır.

Nahar başlayanda söhbət kəsildi. Süfrəyə çatmamış yol gəlib acımış qonaqlar bozbaş qoxusunu aldılar. Süfrəyə gələn təamlardan daddıqca Səmədzadə ara-sıra Mayıla suallar verir, onun haqqında öz dilindən öyrənib daha məlumatlı olmaq istəyirdi. Mayıl isə səbrlə Səmədzadənin fikirlərini öyrənməyə çalışırdı.

Qonaqlar getməyə hazırlaşanda Xankişi gəlib çıxdı. Səmədzadə Xankişinin təhər-tövrünə diqqətlə göz yetirib:

–Mayıl, – dedi, – bu hansı oğlundur?

–Xankişi dediyimdir.

Səmədzadə Xankişini bir daha diqqətlə süzüb:

–Onda deyiblər: “İgidin adını eşit, özünü görmə.” Oğlun qanacaqlı adama oxşayır, gəlsənə Qonaqkəndə sədrliyi ona tapsıraq?

Mayıl bu şirnikləndirici təklifdən boyun qaçıрмаq istəsə də Səmədzadəni şübhələndirməmək üçün dedi:

–Ola bilər, siz məsləhət bilirsinizə, etiraz etmərik.

–Cimidə müşadirə olunmuş torpaqlar var, onları da verək Xankişiyə.

Xankişidə bir razılıq hissi yaransa da Mayılın üz əzələlərində dəyişikliklər hiss olunmurdu. Yola düşəndə Səmədzadə dedi:

–Xankiş bu günlərdə qoy Qubaya gəlsin, həm iş üçün, həm də torpaqları üçün sənədləri hazırlayıb verək. Gəlsin işinə başlasın.

Qonaqlar sağollaşib ayrıldılar.

Mayıl gərgin idi. Bu, üz-üzə gəlib döyüşən düşmən olsaydı, ona aman verməzdi. Bu, ürəyi ilə dili bir olmayan, imansız düşmən idi. Onu öz silahı ilə vurmaq lazım idi. Atasının fikrə getdiyini görən Xankiş dedi:

–Bu adam bizə yaxşılıq etmək istəyir, görüşünə nə vaxt gedim?

–O, səni ələ almaq, mənə zərbə vurmaq istəyir. Qubaya getmə!

Səmədzadənin Qonaqkəndə gəlişindən bir ay keçdisə də nə Mayıldan, nə də oğlu Xankişidən soraq çıxmadı. Bu müddətdə son evliliyi haqqında məlumat alan Səmədzadə Zeynal bəylə münasibət yaradıb lazım gələrsə ona arxa durub Mayıla qarşı ondan istifadə etməyi lazım bildi. Səmədzadə Mayıla qarşı xoş münasibətinin dəyişmədiyini bildirmək məqsədilə ikinci dəfə Qonaqkəndə qonaq getməyi qərara aldı. Bu dəfə əslən qonaqkəndli, Mayılın qohumu, uzun müddət Qubanın qazisi olmuş Cəbrayıl əfəndi və bir neçə milis işçisi ilə yola düşdü.

Mayıl heç nə bildirmədən Səmədzadəni mehribanlıqla qarşıladı. Söhbət əsnasında Səmədzadə soruşdu:

–Axı mən Xankişiyə söz demişdim. Torpaqların verilməsi ilə əlaqədar sənədlər hazırdır. Gəlsin qol çəkib alsın. İstədiyi vaxt onu sədr də təyin edərik. Xankiş tək gəlməsin, səni də qonaq çağırı-

ram. İki dəfə mən gəlmişəm, bir dəfə də sən gəl. Məgər mənə, mənim sənə dost münasibətimə etibarın yoxdur?

–Mən etibarsız adam deyiləm. Təklif edirsən, çox sağ ol. Yaxın günlərdə gələrəm.

Səmədzadə Qubaya gəldikdən sonra NKVD-nin rəisini yanına çağırıb Mayılla bağlı nə tədbir gördüklərini öyrəndi və rəisə tapşırıq verdi ki, qonaqkəndli Zeynal bəyi çağırıb söhbət eləsin. Zeynal bəyin Mayılla münasibətini öyrənsin. Çünki Mayılın aldığı qız, İbadulla bəyin qızı Zeynal bəyin deyiklisi olub. Zeynal bəy Mayıldan qisas almaq fikrindədirsə ona dayaq durmaq lazımdır.

Səmədzadənin Qonaqkəndə ikinci gəlişindən bir neçə ay ötmüşdü. Bir gün Mayıl Xankişini Xaşıdan Qonqkəndə çağırırdırb dedi:

–Səmədzadəyə söz vermişdik ki, biz də qonaq gələrik. Uşaqlardan üç-dörd nəfər hazırlaşsın, sabah Qubaya gedəcəyik.

Səhəri gün hava işıqlanmamış altı atlı Qubaya yola düşdü. Atlılar Qubaya çatanda camaatın yuxudan oyandığı vaxt idi. Səmədzadənin oturduğu ev Qudyalçaya yaxın yerdə idi. Mayıl diqqətlə ətrafı nəzərdən keçirib yol yoldaşlarına dedi:

–Mən Xankişi ilə evə gedəcəyəm. Siz bu ətraflarda olun. Səmədzadənin evinə gələn telefon xəttini kəsin. Biz çıxanda bir-bir gəlib o biri küçələrdə bizə qoşulursınız.

Bir qədər sonra Səmədzadənin qapısı döyüldü. Qapını açan Səmədzadə təəccübünü gizlədə bilmədi:

–A kişi, sən xoş gəlmişən? Deyəsən, bu gecə gözünə yuxu getməyib. Aranda yaşamış olsaydın, deyərdim elə bil bu gecə ağacda yatmışan? – deyə Səmədzadə zarafat edirmiş kimi gülümsəməyə çalışdı, – Sizin tərəflərdə bağ-bağat da yox, niyə yuxuna haram qatmışan?

Mayıl ürəyində “toyuğa bənzər köpəkoğlu sənsən ki, hi-nində öz peyininin üzərində bu vaxtacan yatıb qalmısan” söylən-

di, amma o, davaya gəlməmişdi. Gəlmişdi ki, “Yalançını mənzilinə qədər qovsun”. Odur ki, Səmədzadəyə üzünü tutub dedi:

–Tez oyananla, tez evlənən peşman qalmaz. Tez gəlmişik tez də gedərik. Necə deyərlər, gəlmək bizdən, yola salmaq da sizdən.

–Yenə deyirəm, xoş gəlmisən. Keçin evə.

Səmədzadə qonaqları evə keçirib, Mayıla müraciətlə:

–Soyunun, tufənglərinizi də çıxarın, qoyun bu küncə, rahat əyləşin. Biz bir az hal-əhval tutaq, çay hazır olar. Mən də səhər yeməyi yeməmişəm.

–Biz yola çıxanda hazırlıqlı çıxmışıq, – deyə Mayıl dilləndi, – yolda bulaq başında çörək də yemişik. Narahat olmayın, sizinlə yeməyə də yer saxlamışıq.

–Çox gözəl. Gəlişinizə çox sevindim. Xankişinin sənədləri də hazırdır. İndi mən idarəyə zəng vuraram. Bir saata biz çay içincə Xankişi idarəyə gedib sənədlərə qol çəkib alar, sonra arxayın yola düşərsiniz.

Səmədzadə idarə ilə danışmaq üçün o biri otağa keçdi. Mayıl sakit oturmuşdu. Xankişi atasına göz qoyur, bu işin necə qurtaracağını düşünürdü. Bir neçə dəqiqədən sonra Səmədzadə o biri otaqdan qayıtdı. Üzündəki pərtliyi gizlətməyə çalışaraq:

–Tamamilə unutmuşam. Bu gün istirahət günüdür. İdarədə heç kim yoxdur. Eybi yox, Xankişi, sənədlər olmasa da arxayın ol, Cimi kəndinin ərazisindəki o torpaqlar sənə verilib. Öz ata malın kimi istifadə elə. Bunu mən deyirəm. Elə bil ki, əmin o torpaqları sənə bağışlayıb.

–Çox sağ olun, – deyə Xankişi razı halda cavab verdi.

Səhər naharı tamam olan kimi Mayıl Səmədzadəyə ədəb xatirinə minnətdarlığını bildirdi, sağollaşib yola düşdülər.

Mayılgil gedəndən sonra Səmədzadə acığını tökməyə adam axtarırdı. Rabitə şöbəsinin rəisini telefonunun işləməməsində günahlandırırsa da bir azdan məlum oldu ki, kimsə xətti doğrayıb. Səmədzadə fikrə getdi. Söz yox ki, bunu Mayılın adamları

eləmişdi. Deməli Mayılı oğlu Xankişi ilə birgə həbs etdirəcəyi ilə bağlı planı baş tutmamışdı. Mayıl bu dəfə də onlardan tədbirli olmuşdu. Onu başqa yolla aradan götürməlidirlər. Səmədzadə fikrə getdi: “Babəki kimin əli ilə tutdular? Qacarı kim öldürdü? Qaçaq Nəbini necə aradan götürdülər? Mayıl bizim qurduğumuz bu hökumətlə barışmayacaq. Düşməni isə məhv etmək lazımdır. Ola bilər öz düşüncələri ilə haqlıdır, amma mübarizə zamanı kim qalib gəlirsə, o haqlıdır. Mayılın və övladlarının qatili biz yox, elə içərisində yaşadığı o camaat olmalıdır. Atalar nəhaq deməyib ki, “Ağacı içindən qurd vurur.”

Qonaqkənddə və qonşu kəndlərdə hamı Mayılla Səmədzadənin dostluğundan, qonaq olmalarından danışdı. Səmədzadə ilə Mayılın arasındakı gizli ziddiyyətin əksinə olaraq hamı Mayılın və oğlanlarının camaat içərisindəki qorxu ilə yaranan nüfuzundan ehtiyat edirdilər. Xankişi bu vəziyyətdən istifadə edərək Şahsevən bəylərinin torpaqlarını da məngirləmişdi. Mayılın qulağına çatmışdı ki, Xankişi ondan xəbərsiz, atası ilə məsləhətləşmədən Qubaya getmiş, Səmədzadənin qəbulunda olmuşdur. Xankişinin hərəkətləri Mayılda daxili bir narahatlıq yaratdığı üçün bir gün atını minib Xaşı kəndinə yollandı.

Xankişi son iki ildə özünü yaxşı tuta bilmişdi. Təsərrüfatını genişləndirmiş, dinc, üzüyola xaşılılardan istifadə etmişdi. Atasının gəldiyini görəndə bildi ki, bu səbəbsiz deyil. Tez atasının qarşısına – darvazadan bayıra çıxdı. Atın çilovunu tutdu, atası ilə görüşüb hal-əhval tutandan sonra evə gəldilər. Mayıl Xankişinin gözlərinin içərisinə baxaraq:

–Xankişi, – dedi, – eşidirəm ki, sən tez-tez qəza mərkəzinə gedir, Səmədzadə ilə görüşürsən. Xeyirdimi?

–Dədə, sədrin mənə bir pislili yoxdur, istəyir ki, mən onların burada etibar etdikləri, güvəndikləri şəxs olum.

–Bu hörmətin qarşılığında sənın nə qazanacağını bilirsənmi? İndi beş-on il bundan əvvəlki dövr deyil. Hökumət ayrı-ayrı adamların

nüfuz sahibi olmasını, xüsusi təsərrüfatının güclənməsini istəmir. Dördüncü ildir bu hökumət bütün ixtiyariyyatı öz əlinə toplayır. Ona görə də yerlərdə olan imkanlı adamları müxtəlif adlarla ləkələyib tuturlar. Səmədzadədən özünü qoru.

–Dədə, dövrün dəyişdiyini mən görürəm, amma sən öz düşüncələrinlə yaşayırsan. Mən indiki dövrün tələb etdiyi kimi çalışıram.

Mayıl oğlundan gözləmədiyi bu cavabdan diksinsə də özünü ələ aldı.

–Oğul, sən səhv edirsən, Şahsevən bəyləri ilə üz-üzə gəlmək səninçün qorxulu olacaq. İnsan bir iş görəndə gərək Allah qorxusunu unutmasın. Allah qorxusu insanda yalnız müqəddəs hisslər doğurur. Allahdan qorxan insan ədalətsiz iş tutmaz. Ədalətsiz hakimdən qorxan insan özünü günaha salar. Allahdan qorxan adam anaya, vətənə dönük çıxmaz. Allahdan çəkinməyib dünya istəklərinə uyan insan həqiqətdən uzaq olar. Allahdan qorxmaq insanın fəziləti, bəndədən qorxmaq qəbahətidir. Atalar deyib ki, qorx o kəsdən ki, Allahdan qorxmaz. Unutma ki, bu gün hakimiyyətdə olanların qəlbində Allah qorxusu yoxdur. Onlardan hər cür hərəkət gözləmək olar.

–Dədə, sən in etdiklərini də kimsə ədalətsiz saya bilir. Camaat arasında bilirsən sən in haqqında nə danışirlar? Qızlarından kiçik, öz-gəsinin nişanlısı olan bir qızı zorla almaq sənə bu yaşda yaraşır-dımı?

Mayıl oğlundan gözləmədiyi sözlərdən qaraldı, oturduğu yerdən dik qalxıb:

–Sən lap sarsaqladın, – dedi, – hələ də başa düşmürsən ki, mən olmasam, sizi nələr gözləyir? Adam yediyi çörəyə qiymət qoyar.

–Dədə, düz sözü niyə qəbul edə bilmirsən? Bir qancığın namusunu Səməndərin qanı ilə yudun. Düzümü etdin?

Mayıl hövsələsini güclə saxlayırdı:

–Ata üzünə ağ olmaq övlaq üçün böyük günahdır. Sən bu günahı qazandın, – deyib çölə çıxan Mayıl atını minib yola düşdü.

Xankişi ilə nə edəcəyini düşünən Mayıl axşam evində döşəkçənin üzərinə uzanıb fikrə dalmışdı. Oğlu Baba və təzəcə iməkləyən Səyyarə xalçanın üzərində oynayırdılar. Mayılın könlünə uşaqlarla oynamaq düşdü. Babanı yanına çağırırdı. Səyyarə də iməkləyə-iməkləyə gəlirdi. Mayıl oğlunu danışdırmağa başladı: – Adın nədir?

–Baba.

–Dədənin adı nədir?

–Mayıl.

–Sən hansı kənddə yaşayırsan?

–Qonaqkənddə.

–Vətənin haradır?

Baba höccələyərək dedi:

–Azıbacan.

Bu anda Mayılın başının yanında oturmuş Səyyarə balaca, toppuş əlilə atasının sifətinə vurdu. Qardaşı Baba qışqırdı:

–Dədəni ak eləmə, Seyrə.

Mayıl qızının gözlənilməz zərbəsinə cavab kimi toppuş əlini yüngülcə dişlədi. Səyyarə ağlayaraq yerində dönüb iməkləyərək anası Reyhanat xanıma sarı getdi. Mayıl yenidən fikrə getdi. Xankişinin sözlərini unuda bilmirdi. Doğrudanmı o öz aldadıcı hisslərinin qurbanı olmuşdur? Bir qədər ürəyində götür-qoy etdi. Səhər yaylaqlara çıxacağından bu söhbəti unutmaq istədi, ona görə də tez yatdı.

Mayıl yuxudan oyananda uşaqlar hələ yatırdı. Reyhanat xanım Mayılın tez gedəcəyini bildiyindən süfrəni hazırlamışdı. O, əlqaf çörəyini yeyib, Sultan və Fətulla üçün adam göndərir ki, hazırlaşın, yaylaqlara çıxacağıq.

Sultan Zeynal bəyin qonşuluğunda yaşayırdı. Atı çəkə-çəkə darvazadan çıxanda Zeynal bəy onu görüb:

–Sabahın xeyir, qonşu, – dedi, – səhər-səhər xeyir ola, hara gedəcəksiniz?

–Mayıl ağa xəbər göndərüb, yaylaqlara çıxacağıq.

Zeynal duruxdu, ani olaraq fikrini cəmləyib:

–İşiniz avand olsun, – dedi.

Sultan “sağ ol” deyib atını qamçıladi.

Bir saatdan sonra Zeynal bəy də atını Xaltan yoluna sarı ça-pırdı.

Yaylaqları gəzib vəziyyətlə tanış olan Mayıl günortadan sonra Şıxəli dərəsinə endi. Mayıl fikirli getdiyindən Sultan və Fətullanı irəli buraxıb atın yüyənini boşaltmışdı. Sakit-sakit atın üstündə yırgalanırdı. Dərədə bir sakitlik vardı. Ucadan danışsaydın qayalara əks-səda verər, qayaların başında duran adam asanlıqla bu danışığı eşidə bilərdi. Bu anda sanki nəşə qayalara dəydi. Əks-səda verən güllə səsi dərəni doldurdu. Sultan və Fətulla diksinib geri döndülər. Mayıl atın üstündə sakit durmuşdu. Əli ilə işarə elədi. Cəld Fətulla atdan enib Mayıla yaxınlaşdı:

–Mayıl ağa, nə baş verdi?

Mayı asta səslə:

–Məni atdan düşürün, – dedi.

Fətulla ilə Sultan köməkləşib Mayılı otluq hissəyə uzandırdılar. Güllə Mayıla arxadan dəyib qabaqdan – göbəyindən çıxmışdı. Fətulla Mayılın son dəfə dağlara zillənən gözlərinə baxıb titrək səslə dedi:

–Mayıl ağa, sənə kim qıydı?

–Fətulla, məni Xankişi vurdu.

Sultanla Fətulla bir-birlərinə baxdılar. Deyəsən, kişi ölüm qabağı sayıqlayırdı.

Bir neçə dəqiqədən sonra Mayıl yox idi, onun soyumamış cəsədi yaşıl xalı üzərində daha cüssəli görünürdü. Xain və nəqafil güllə qorxmaz, igid bir insanın ömrünə son qoymuşdu. Əfsanəvi Qaçaq Mayıl ömrü bu andan nağıla dönüb yaşamağa başlayacaqdı. Fətulla Sultanı kəndə göndərdi ki, mollaya və yaxın adamlarına xəbər eləsin. Axşama yaxın Şıxəli dərəsinə gələn adamlar meyidi

elə oradaca dəfn etdilər. Qismətdən onun özü kimi məzar yeri də seçildi, fərqləndi. Şıxəli dərəsi Mayılı qoynuna almaqla daha da tanıklı və məşhur oldu. Daim bu yoldan ötən insanlar Mayılın qəbrini görməklə onunla bağlı xatirələri yaşadıb nəsildən-nəslə ötürə biləcəkdilər.

BABADAĞDA SON DÖYÜŞ

*Qanı dediyim bəy ərənlər,
Dünya mənim deyənlər...
Gəlimli, gedimli dünya,
Son ucu ölümlü dünya.
“Kitabi – Dədə Qorqud” dan*

Mayılın ölüm xəbərinə Osman, Ömər və İbrahim gəlmişdilər. Xankişinin dəfndə olmaması camaat arasında cürbəcür söhbətlərin yaranmasına səbəb olmuşdu. Mayılın son anda dediyi sözlər qardaşları da nigaran qoymuşdu. Dəfnin səhəri günü qardaşlar Xankişinin yanına gəldilər. Xankişi kədərli və narahat idi. Qardaşlarını görəndə dedi:

–Mən bilmirəm ki, dədəmiz niyə belə güman edib? Amma mən dünən Qubada olmuşam. Qəza sədri çağırmışdı. Torpaq sənədlərini verəcəkdilər. Xeyli gecikdim. Qəza sədri gecə ikən Bakıya çağırılıbmış. Əliboş qayıtdım. Evə çatıb bu xəbəri eşitdim. Nəyə inanırsızsa, and içərim ki, bu işdən mənim xəbərim yoxdur. Məgər mən dədəmin qatili olarammı? O gülləni mən öz ürəyimə tuşlardım, amma dədəmə yox.

–Xankişi, biz də yaqın etmirik, – deyə Osman dilləndi. – İnanılası deyil, amma söz artıq camaata yayılıb, hansının ağzını tutacaqsan? Qəribə bir məsələ də var. Dəfnə gələnlər içərisində nə milis işçiləri, nə də hökumət adamları yox idilər. Özlərini elə aparırdılar ki, güya heç eşitməyiblər.

–Bir az gec də olsa, bu cinayətin izləri görünəcək, – deyə İbrahim qəmgin və asta səslə söhbəti bitirmək istədi, – hələlik qırx çıxanacan səbr edin.

Mayılın qırxı da çıxdı. Kimsənin bu ölümlə maraqlanmaması oğlanlarının və camaatın fikrində başqa şübhələrin yaranmasına səbəb oldu. Hər ehtimala qarşı Mayılın gənc qadını və körpə

uşaqları özgə əlinə düşməsin deyə qardaşların razılığı ilə əmilərinin oğluna verildi. Qırıxdan bir neçə gün sonra Xankişini çağıraraq atasının vəzifəsini qonaqkəndlilərin dediyi kimi – yaylaq naziri olmağı ona tapşırdılar. Amma hökumətin bu təyinatı bir çoxlarının xoşuna gəlmədi. Xüsusilə, Xankişinin torpaqlarını mənğirlədiyi Sahsevən bəyləri daha da hiddətləndilər. Xankişisi isə bəyləri sayə salmır, “onların dövrənə başa çatıb” deyirdi.

Narazılığın artdığını görən İbrahim bir dəfə Xankişiyə dedi:

–Qardaş, sən bəyləri hesaba almaq istəmirsən, amma düşmənin zəifi olmaz. Unutma ki, bu çəkişmə sənə üçün bir bəhanə ola bilər.

–Adı bəy olub, bəyliyə layiq olmayanları yerində oturtmaq lazımdır. Niyə bəylər başqalarının hesabına dolanmalıdır? Camaat necə, onlar da elə. Bellərini əyib, zəhmət çəksinlər, işləsinlər.

–Xəbərin varmı ki, o bəylər də səndən qəza sədrinə şikayət edirlər. Əgər sən haqlısansa, qoy o bəyləri hökumət nümayəndələri sakitləşdirdirsinlər. Ehtiyatlı ol, bəylər çox iddialı danışirlər.

Xankişisi özünə arxayın şəkildə atını minib yaylaqlara sürdü. Bu söhbətdən bir neçə ay keçdi. Xankişisi Cimi yaylaqlarında olarkən arxadan atılan güllə ilə vuruldu. Bu xəbər Osmanı, Öməri və İbrahimi yerindən elədi. Qatil yenə tapılmadı. Mayıl vurulanda olduğu kimi indi də Xankişinin ölümü sanki heç kəsi narahat etmədi. Gizlin danışılan söhbətlərdən belə anlaşıldı ki, Xankişinin vurulmasına cimili bəylər qərar veriblər. Rustov kəndindən pulla gətirilmiş atıcı kol dibindən Xankişiyə bircə güllə atıb və sakit aradan çıxıb. Amma “gördüm” deyən yox idi.

Xankişinin ölümündən sonra Mayılın oğlanları daxilən narahat idilər. Atalarının ölümündən üç ildən artıq vaxt keçsə də bir çox qaranlıq mətləblər açılmamış qalırdı. Osmanın hökumət adamları ilə münasibəti yox idi. Amma Yerfi kəndindən tanışlığı, xoş münasibəti olan Nəcməddinin Şura sədri seçildiyini eşitmişdi.

Yerfidən gələn bir nəfərin gətirdiyi xəbər onun üçün gözlənilməz oldu: “Nəcməddin səni Hacı Məlikin oğlunun toyuna çağırır.” Osman fikirləşdi: “Bu çağırışda nəyə var” O, qardaşlarını yanına çağıraraq dedi:

–Sabah mən Yerfiyə Hacı Məlikin oğlunun toyuna getməliyəm. Siz də hazırlaşın. Birgə gedək. Dərkdə mollaya qonaq olarıq. Səhəri gün isə köhnə yerimizə, qazmalara baş çəkək. Mənə elə gəlir ki, oralar bizə yenə lazım olacaq.

Səhəri üç atlı Cimi yaylaqları ilə qalxıb Qara uçquna düşəndə Yerfidə çalınan toyun ağ qayaya düşən əks-sədasını eşidirdilər. Babaçaya yetişəndə Osman qardaşlarına dedi:

–Siz yavaş-yavaş gedin Dərkə. Mollaya qonaq olub çay içincə, mən də gəlib çıxaram.

Hacı Məlik Osmanı həyətdə qarşıladı. Əvvəlcədən bilirmiş kimi Osmanı ikinci mərtəbədə balkonun güncixan tərəfində əyləşdirdi.

–Siz bir stəkan çay için, Nəcməddin də indi gələr, – deyərək Hacı Məlik gələn qonaqları qarşılamaq üçün həyətdə düşdü. Osmanın oturduğu yerdən mağar aydın görünürdü. Həyəti uşaqların səsküyü bürümüşdü. Osman diqqət etdikdə gülüş doğuran geyimdə iki nəfərin adamların əhatəsində durduqlarını gördü.

Biri o birinə deyirdi:

–Sən kimsən, bəydadaş?

–Mən əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə ortaq qardaş, Qaşqa bəy.

–Məni tanımadınmı, Yorğa bəyəm.

–Niyə belə fağır olmusan? Bir vaxt tullana-tullana gəzərdin?

–Eh, çörəyim idi sarı buğdadan, atım doyardı arpadan.

–İndi nə olubdu, bəy?

–Nə olacaq,

Atım qalıb indi ac,

Özüm arpayə möhtac.

–Nə yemisen?

–Pendir piyaz.

Uşaqlar ucadan oxuyurlar:

–Alnı qaşqa, ağılı dayaz,

Bax ətrafa, düşün bir az.

Qaşqa bəy əlini cibinə atıb arpa unu çıxarır və uşaqlara sərni səpir.

–A Yorğa bəy, daha yorğa gedə bilmirsən, ha.

–Eh...

Ağa nəzər idim,

Yorğa gəzər idim.

–Sonra nə oldu?

–Aşıma soyuq su tökdülər.

Başımda turp əkdilər.

Uşaqlar xorla oxuyurlar:

–A Yorğa bəy, Qaşqa bəy,

İndi dövrən başqa bəy.

Dəcəl uşaqlar bəylərin paltarlarından tutub dartır, Qaşqa bəy uşaqların üzünə un atıb qovur. Yorğa bəyə yaxınlaşıb deyir:

Gedək biz də işləyək

İşləməsək yox çörək.

Yorğa bəy deyir:

–Əvvəl gedək toy payı alaq.

İkisi də qol-qola girib məclisin başqa səmtinə yönəlir. Bir dəstə uşaq da onların arxasınca gedir.

Nəcməddin sakit dayanıb Osmana baxırdı. Osman bəylər üçün hazırlanmış şəbədəyə baxıb fikrə getmişdi.

–Xoş gəlmisən, – deyə Nəcməddin onu salamlayanda Osman dö-nüb gülümsündü.

–Çox sağ ol, otur görək, səndə nə xəbər var?

–Osman, mən səninlə hər vaxt əlaqə saxlaya bilməyəcəyəm. Vəziyyət ağırlaşır. Sinfi düşmən adı qoyub düşünən başları, millətin dərđini deyən dilləri kəsirlər. Əhalini elə bir günə salmaq istəyirlər ki, başda oturan nə desə, hamı onu desin, nə düşünsə, hamı onu düşünsün. Bilməmiş olmazsan, Bağırovu ölkədən kənarlaşdırıb onun qoruya bildiyi adamları aradan götürüblər. Əli bəyi, Həmdulla əfəndini də həbs ediblər, çox güman ki, güllələnmə veriləcək. Qubaya təzə qəza sədri gəlib, Hüsü Hacıyev. Növbədə sizsiniz. Özünü zə əlac qılın.

Osman bu xəbəri qarşılamağa hazır idi. Bilirdi ki, Nəcməddin onu toya oynamağa çağırmayıb. Odur ki, təmkinlə dedi:

–Nəcməddin, xəbərdarlığına görə çax sağ ol. Qardaşlarımla da məsləhətləşərim. Görək başımıza nə çarə qılarıq.

Osmangil gecəni Dərkdə qalıb səhər tezdən Babadağa üz tutdular. Osman yolda vəziyyəti qardaşlarına çatdırdı. İbrahim dedi:

–Çarəmiz budur ki, yenə Babadağa sığınaq, bəlkə, Bağırov ölkəyə qayıtdı. O vaxta qədər sağ qalsaq, sonrası Allah kərimdir.

–Bax, elə ona görə gəlmişik ki, köhnə yurdumuza bir əl gəzdirək, – deyər Ömər acı-acı gülümsündü.

Osmangil kənddə görünməməyə çalışır, gecələr evə gəlir, səhər tezdən dağlara çəkilibdilər. Bəzən günlərlə heç görünmürdülər. Qarşıdan qış gəldiyindən qış tədarükü görməyə çalışırdılar. Qubadan bir neçə dəfə Qonaqkəndə gəlmiş milis rəisi Osmangilin kənddə olmadıqlarını öyrənmişdi. Yuxarıdan gələn tələb isə qəti idi: “Osmangili tezliklə ləğv olunmalıdır.” Milis rəisinin Babadağa getməkdən başqa çarəsi qalmırdı. Odur ki, günlərin birində milis rəisi Yerfiyə gəldi. Özü ilə gətirdikləri milislərdən başqa Yerfidən Babadağa bələd olan milisləri də alıb yola düşdülər.

Osmangilin olduğu yer çox etibarlı idi. Onlara hücum edənlər aşağıdan yuxarı dırmaşmalı idilər. Belə vəziyyətdə onları bir-bir dənələmək asan idi.

Milislər xəndəklərin altı ilə irəliləyib qazmanın göründüyü yerə yaxınlaşdılar. Həmlə etmək mümkün deyildi, atışmaq lazım gələcəkdi. Milis rəisi adamlarını müxtəlif səmtlərdən onları atəşə tutmaq üçün göstərişlərini verdi.

Osmangil duyuq düşmüşdülər. Yuxarıdan baxıb onların bəzilərini görürdülər. Osman ucadan səsləndi:

–Naçalnik, bizim burada yaşamağımız da sizə çox görünür? Bizdən sizə xəta gəlməyəcək, gedin ağalığınızı eləyin. Gətirdiyin adamların hər birinin ailə-uşağı var. Gəlin onları yetim qoyma-yaq...

Osman danışa-danışa bir az göründüyündən rəisin açdığı güllə yanından ötdü. Naçalnik cavabsız qalmadı, Ömər və İbrahinin atəşləri hamını gizlənməyə məcbur etdi. Atışma bir neşə saat davam etdi. Milislər yan tərəflərdən də bir qədər irəliləyib Osmangili sıxışdırırdılar. Günortadan sonra Ömər vuruldu. Osman və İbrahim Ömərini qisasını alaraq vuruşurdular. Artıq rəhm hissi qalmamışdı. Bu məqamda yerfili milis Azay oğlu Nəqdəli gözdən yayınıb Osmangil görünənə çıxıb bildiyindən tüfəngini Osmana tuşladı. Güllə Osmanın dizinə dəydi. Osmanın atəş açılan tərəfə dönməyilə tüfəngi tuşlamağı bir oldu. Nəqdəli daş kimi yerində qaldı. Axşama yaxın milislər iki ölü, dörd-beş yaralı ilə geri dönməli oldular.

Nəqdəlinin meyitini isə götürmək mümkün deyildi. Ölənlərin meyitləri və yaralıları ailələrinə yola salındı. Milis rəisi və bir neçə milis Dərkdə gecələməli oldular. Rəis bu qənaətə gəldi ki, döyüşməklə Osmangili tutmaq olmayacaq, onların hər biri məhv edilincə, neçə milisi də qurban verməli olacaqlar. Belə olduqda hiylə işlətmək lazımdır. Milis rəisi öyrəndi ki, kəndin molla-lası Osmanla qonaqdır. Səhəri gün, o, molla ilə görüşdü:

–Molla, bizim bir milisimizin meyidi orda qalıb. Sən get, Osman-dan meyidi al gətir, de ki, biz daha çıxıb gedirik.

Molla naçalnikin sözü ilə səhəri gün Osmangilin qaldığı yerə gedib eşitdiklərini ona danışdı. Meyiti ata bağlayıb kəndə döndü.

Milis rəisi molların gəlişinə sevindi. Onu dəyirman düzündə qarşılayıb meyiti aldılar. Rəis molları bir kənara çəkib məqsədini açdı:

–Molla, biz bu axşam Yerfiyə gedirik. Sən sabah Quranı da götürüb gedirsən Osmanın yanına. And içirsən ki, milislər Dərkdən gediblər. Onu dilə tutursan ki, sən yaralı halda burda qala bilməzsən, xəstələnər, ölə bilərsən. Gedək bizə, bir neçə gün qal, yaran sağalar, gedərsən. Ata minəndə kömək edirsənmiş kimi, çalış silahlarını da al. Sabah biz gəlib Sarayın döngəsində durub cizi gözləyəcəyik.

Bu yerdə molla karıxdı:

–Naçalnik, mənə rəhmin gəlsin, biz çörək kəsmişik.

–Molla, bu yerdə güzəştə getmək olmaz. Get, yat, üç milisi də sənənin evinə nəzarətçi qoyub gedirəm. Heç kim bilməsin. Sabah dur yola düzəl. Bax deyirəm, əgər gedib gəlməsən, biz axşama burdan əliboş getməyəcəyik. Sən Osmangillə birgə o dünyalıq olacaqsan, boş gəlsən, səni də, ailə-uşaqlarını da aparacağıq.

Molların rəngi avazıdı. Ürəyində özünə ölüm arzulaya-arzulaya evə yollandı. Səhərə qədər yerinin içində qurcalandı, ölmədi. Səhər durub kitabları olan taxçanın qabağında durdu. Yenə Allahdan qorxdı. O, bəndəyə yalan söyləyəcəkdi. Bəs Allahın kəlamına necə yalan desin? “Quran” deyil, “Talenamə” kitabını götürüb qoltuğuna vurdu, atını minib Baba dərəsi ilə sürdü.

Osman gecəni dizinin ağrısından yata bilməmişdi. Əslində təkcə ağrısına görə deyil. Ürəyi də narahat idi. Ömərin vurulması, özünün yaralanması milisə müqavimət göstərməyin uğursuz olacağını bildirirdi. Qollarını yanına salaraq gedib milisə təslim olsunmu? Bunu Osman qüruruna sığışdırmırdı.

İbrahim də tezdən oyanmışdı. Ətrafa göz gəzdirdi. Kolluqların altında axşama yaxın dəfn etdiyi Ömər qəbri bilinmirdi. Dünən molla Camalın Nəqdəlinin meyidi üçün gəlməsi ilə Ömər üçün “Yasin” oxuması və dualar etməsi qisməti oldu.

Osman yaralı qıçına güc verib dura bilmirdi. Tüfəngini əsa kimi dayaq edib güclə qalxırdı. İbrahim çayı qaynadıb Osmanın yanında kiçik bir süfrə açdı. İştahsız bir-iki tikə yedilər. Çay aşağı diqqət edəndə bir atlının onlara sarı gəldiyini gördülər.

Osmanla İbrahim molları uzaqdan tanıdılar. Onun belə tezdən gəlişi səbəbsiz deyildi. Xəndəyin yanında atını saxlayıb bir kola bənd edən molla asta addımlarla üzə yuxarı sanki iməklə-yərək qalxırdı. Osman dözməyərək uzaqdan uca səslə dedi:

–Molla Camal, sabahın xeyir, xeyirli xəbərlə gələsən. Daha apar-mağa meyit yoxdur. Nə əcəb səndən?

Molla nəfəsini dərib səsi tutula-tutula:

–Osman, indi meyit mənəm. Öldürün məni, göndərin milis rəisi-nə, bəlkə ailəmə toxunmadılar, – dedi.

Osmanla İbrahim təəccüblə bir-birlərinə baxdılar, sanki soruşurdular: “Molla nə danışır?” Osman ani sükutdan sonra soruşdu: – Molla, nə olub, bir əməlli danış?

Molla Camal gözlərini yerə dikərək günahkar adam kimi milis rəisinin tələbini söylədi və sonda dedi:

–Osman, məni məcbur edirlər ki, get, and iç, onları aldat, gətir. Bu imansızları inandırmaq üçün ərəbcə yazılmış başqa bir kitabı götürüb gəlmişəm. Axı mən illərlə çörək kəsdiyim insanlara necə xainlik edim?

Molla danışır, Osman acı-acı gülümsünürdü. İbrahim söhbətə qarışdı.

–Molla Camal, sən həm bəndə, həm də Allah yanında günahkar olmaq istəmirsən. Bunu bildik. Dediysin kimi, səni vurub ailəni xilas etdik, özümüz də milislərlə vuruşub ya tutulduq, ya öldük. Bi-

zi necə xatırlayacaqlar? Onda bizə çörək tapdalayan deməyəcəklərimi?

Hər üçü susdu. Günahkar kimi heç kəs nəzərlərini başqası ilə qarşılaşdırmaq istəmədiyindən hərə bir səmtə baxır, çətin vəziyyətdən çıxış yolu axtarırdılar. Nəhayət, İbrahim sakit səsle dedi: –Ən münasibi budur. Biz təslim olsaq, sağ qalmaq ümidimiz var, molla da, ailəsi də təhdidlərdən qurtarar. Əks halda bizi mütləq məhv edəcək, molları isə ailəsi ilə birgə həbs edəcəklər.

Molla susurdu. Osman onu çətin vəziyyətdən çıxarmaq məqsədilə dedi:

–Molla, biz silahları verək sənə, sən bir az irəlidə get. İbrahimlə mən də arxanca gələrik. Silahları səndə görsələr, həm atəş açmazlar, həm də elə biləcəklər ki, guya heç nə bilmirik, sən onların dediyi kimi bizi aldadıb gətirirsən.

Eşitdiklərindən karıxmış molla: “Osman, mən yalan danışımmı?” – dedi.

–Molla Camal, sən ki, bilirsən, düşməyə yalan demək günah deyil, biz də özümüzü elə aparırıq ki, guya sən bizi aldadıb gətiribsən. Qoy səni bizdən sonra bizimlə dostluğuna görə incitməsinlər.

Milislər günortadan gəlib Saray adlı yerin döngəsində pusquya durmuşdular. Çay daşlarına dəyən nal səsləri gələndə hazır vəziyyəti aldılar. Beş-on dəqiqə sonra üç atlı döngədə göründü. Yaralı Osman öz atında silahsız oturmuşdu. Tüfənglər molların qucağında idi. Onlar bir az da yaxınlaşandan sonra hər tərəfdən silahlarını onlara tuşlamış milisləri gördülər. Özünü qəzəblənmiş kimi göstərən Osman guya acıqlı və sərt nəzərlərlə mollaya sarı döndü:

–Yaxşı deyiblər: “Allah, sən məni dostumdan qoru, düşmənimlə özüm bacarram”

Molla günahkarcasına od ilə su arasında qalmış kimi, fağır-fağır Osmana baxdı, bir söz demədi, dönüb rəisə baxdı, tüfəngləri

onlara verib atının yüyənini çəkə-çəkə, öz içində sökülə-sökülə yola düzəldi. Allah yanında günahı yox idi, amma bəndələr – kənd camaatı necə inanacaqdı ki, o, günahkar deyil, qonaqları nəciblik göstərüb, özləri təslim olmağı üstün tutublar. Yəni İbrahimlə Osman uşaqdır ki, mən onları aldadıb gətirim?

Milis rəisi sevinirdi. Bir saatdan sonra Yərfidə idi. Şadyanalıq etmək istəyirdi. Kəndin ortasında qolları bağlı Osmanı və İbrahimi camaatın tamaşasına qoydu. Bu bəs deyilmiş kimi çalğıcı dəstəsi çağırırdı. Bir-iki nəfəri məcbur elədilər ki, Osmangilin qarşısında oynasınlar. Osman dözməyib:

–Ay yerfililər, bizim sizə nə pisliyimiz dəyib ki, belə şadyanalıq edirsiniz? – dedi.

Bu suala cavab tapılmadı. Axşama yaxın olduğundan gecəni Şura sədri Nəcməddinin evində qalasız oldular. Nəcməddin qonaqlar üçün plov bişirtirmişdi. Milis rəisinin yanında Osmanla İbrahimi mehribanlıq göstərə bilməzdi. Süfrəyə çörək veriləndə o biri evə keçib iki qabda plovun qarasını alta, düyüsünü üstə tökməyi tapşırdı. Həmin qablar Osmanla İbrahim üçün idi.

Səhəri gün milis rəisi tutulanlarla birgə Qonaqkəndə yola düşdü. Şadyanalığını orda da davam etdirdi. Osmanla İbrahimi tamaşaya qoyub, çalğıcıları çağırırdı. İbadulla bəy oynayanda Osman yenə dözməyib dedi:

–Bəy, indi hamı oynaya bilər. Hünərin var idisə, Mayıl sağ olanda oynayaydın.

Bu sözdən sonra heç kəs oynamaq istəmədi. Milis rəisi Osmanla İbrahimi Qubaya apardı. Aydın idi ki, ordan da Bakıya yola salınacaqdı.

Artıq dağlara qış gəlmişdi. Zirvələrə düşən qar bütün ölkəyə soyuq, şaxtalı qışın gələcəyi xəbərini verirdi. Şimaldan gələn xəzri isə yavaş-yavaş hər bir kəndə, hər bir ailəyə öz gücünü göstərirdi.

Yaz gələndə Qonaqkəndə gizlin gəlmiş bir xəbər pıçıltı ilə yayıldı: “Deyirlər, Bağirov Azərbaycana qayıdıb. Ölkədəki vəziyyətin gündən-günə ağırlaşdığı, Mayılın ermənilərə və bolşeviklərə qarşı döyüşməsinə hamı bildiyi üçün xəbər yollayıb ki, Mayılın nəslindən olanlar tezliklə Qonaqkənddən çıxıb hərə bir tərəfə dağılışınsınlar, yoxsa mən də qoruya bilməyəcəyəm, onları tezliklə tutacaqlar”.

Doğrudan da çox çəkmədi ki, Mayılın Xaşıda və Qonaqkənddə yaşayan övladları və nəvələri öz yurdlarını tərk etdilər. Onların hara getdikləri uzun illər qonaqkəndlilərə məlum olmadı.

Yurdda tək qalan Ayişə Mayılın tifaqının belə dağılmasına dözə bilmirdi. Mayıl vurulandan sonra əsəbləri pozulmuş qadın uşaqlar gedəndən sonra daha pis vəziyyətə düşdü. Qonşular qayğı göstərsə də ona doğmalarını heç kim əvəz edə bilməzdi. Belə canüzücü keçən günlərinin birində Ayişə canını Allaha tapşırırdı. Camaat qohum-qardaşı olmayan kimsəsiz qadını Mayılın yanında dəfn etməyi məsləhət bildi.

Sanki, o, Tiflisdən Mayıla qoşulub elə buna görə, məzarının tənha qalmaması üçün gəlmişdi.

İllər ötdü. Qonaqkənddən Xaltana gedən yolun üstündə, Şıxəli dərəsindəki qoşa qəbirləri görənlər Ayişənin Mayıla məhəbbətini, Mayılın azad Azərbaycan uğrunda döyüşlərdəki şücaətlərini öz bildikləri kimi nağıl edərək yaddaşlarda yaşatdılar...

2020

Yaza bilənlər yazmadıqları üçün yazıram

Mən yaza bilənləri günahlandırmaq istəmirəm. Çünki yaza biləni gərək o mövzu cəzb eləsin, onun qəlbində o mövzuya eşq oyansın. Əgər bu yoxsa zorla yazmaq olmur. Ətrafda gördüklərimiz və görə bilmədiklərimiz, canlı və cansız hesab etdiklərimizin yaşaması və inkişafı da ədəbiyyatda eşq, fizikada cazibə qüvvəsi adlandırılan, gözlə görünməyən bir qüvvənin təsiridir. Bu cazibə qüvvəsi olmasa, hər şey dağılar, məhv olar. Canlı və ya cansız parçalanar, çürüyər, korroziyaya uğrayar, idarə olunmaz bir xaos yaranar. Ailə üzvləri arasında da bu eşq yaşanmasa, ailə dağılar, cəmiyyət məhvə gedər. Bütün bunları geniş anlamda dərk edən ulu Nizami “Eşqdir mehrabı uca göylərin” dedikdə poetik şəkildə fiziklərin cazibə qüvvəsini ifadə etmişdir.

Bax, əziz oxucum, məndə də belə bir istək yarandı. Mövzu məni dinc qoymadı. Amma yazmaq məsuliyyəti və mövzunun ağırlığı məni xeyli müddət karıxdırsa da bu istəyi, bu eşqi tərk edə bilmədim. Nəhayət, çəkinə-çəkinə yazmağa başladım. Amma yenə də ürəyimdə sevən insanın həyəcanına bənzər hiss yaşayır: “Görəsən, oxucu məni necə qəbul edəcək?”

Hörmətli oxucu, mən tarix yox, tarixlə bağlı bədii əsər yazmışam. Azərbaycanımızın şərqində yüz ildir ki, haqqında danışılan, hər əhvalatı bir neçə cür nağıl edilən, qoxmazlığı, hünəri ilə tanınan, Çar Rusiyası illərində azğın bəylərə, insan əxlaqındakı neqativ hallara qarşı sərt münasibətini göstərən, Azərbaycanın müstəqillik illərində xarici və daxili düşmənlərə qarşı mübarizə aparan, Sovet hakimiyyəti illərində də, demək olar ki, bu hakimiyyəti tanımaq istəməyən, Qaçaq Mayıl adı ilə məşhurlaşan şəxsdən istifadə edərək yazdım. Bu, Sizin təsəvvürünüzdə olan Mayılla üst-üstə düşməyən bilər. Çünki bu, Mayılın bədii obrazıdır. Əsər boyu

tarixi həqiqətləri saxlamağa çalışmışam. Təsvir olunan hadisələrin əsas xətti olmuş hadisələrdir, mən sadəcə bədii don geyindirmişəm. İstəmişəm ki, Mayıl ziddiyyətli bir xarakterə malik olsa da onun müsbət cəhətləri kölgədə qalmasın.

Hər dövrün öz qiymətləndirmə meyarı var. Sadə bir misal. Sovet hökumətində əməklə məşğul olmayana pis baxır, onu tufeyli adlandırırdılar, amma indi Əsas Qanunumuzda göstərilir ki, heç kəs məcbur işlədilə bilməz. Müstəqillik illərimizdə Qaçaq Mayıla münasibət də belə dəyişilib.

Məndə də Mayıla münasibətimi bildirmək, onu bədii şəkildə oxuculara, gələcək nəsillərə çatdırmaq istəyi yarandı. Gücümün yetdiyi qədər axtardım, topladım, saf-çürük etdim və yazdım. Hörmətli oxucularım, söz sizindir. Bəyənmədəniz də incimərəm, qoy onda yaxşı yaza bilənlər yazsın.

Tahir HƏSƏNLİ

İÇİNDƏKİLƏR

QUDURĞAN BƏYLƏRLƏ ÜZ-ÜZƏ.....	3
MAYIL YÜZBAŞI.....	13
GÜRCÜSTAN SƏFƏRİ.....	24
ÇÖRƏK ANDI.....	42
MƏNFUR NİYYƏTLƏRİN DAVAMI	54
DƏRƏGƏNDOV ÜSYANÇILARI.....	66
MÜSAVATLA HƏMRƏYLİK.....	76
QALAGAH ÜSYANI VƏ TƏNGƏ DÖYÜŞÜ.....	88
MAYIL QAÇAQLIQDA.....	98
QƏZA SƏDRİ İLƏ GÖRÜŞ.....	109
TƏLƏ.....	118
BABADAĞDA SON DÖYÜŞ.....	132
<i>Yaza bilənlər yazmadıqları üçün yazıram</i>	143

Tahir Həsənli

QAÇAQ MAYIL DASTANI

Çapa imzalanmışdır:
24.09.2020 Formatı 60x84 1/8.
Həcmi 18,25 / Sifariş № 231